

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
YEREVAN STATE UNIVERSITY

ԲԱՆԲԵՐ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ВЕСТНИК ЕРЕВАНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
BULLETIN OF YEREVAN UNIVERSITY

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ
SOCIAL SCIENCES

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
ПРАВОВЕДЕНИЕ
JURISPRUDENCE

130.3

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ИЗДАТЕЛЬСТВО ЕРЕВАНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
YEREVAN STATE UNIVERSITY PRESS

ԵՐԵՎԱՆ - 2010

Հանդեսը լույս է տեսնում տարեկան երեք անգամ: Հրատարակվում է 1967 թվականից:
Журнал выходит три раза в год. Издается с 1967 года.
The Bulletin is published thrice a year. It has been published since from 1967.

«ԲԱՆԲԵՐ ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ»
“БАНБЕР ЕРЕВАНИ АМАЛСАРАНИ”
“BANBER YEREVANI HAMALSARANI”

Գլխավոր խմբագիր՝ Միրզոյան Հ. Ղ.

խմբագրական խորհուրդ.

Աթանեսյան Ա. Վ., Ավետիսյան Լ. Վ. (գլխ. խմբագրի տեղակալ), Գաբուզյան Ա. Հ.,
Գոնչար Ն. Ա. (գլխ. խմբագրի տեղակալ), Զոհրաբյան Է. Ա., Հարությունյան Է. Ա.,
Հովակիմյան Ա. Է. (պատասխ. քարտուղար), Հովսեփյան Լ. Ս., Սիմոնյան Ա. Հ.:

Главный редактор: **Мирзоян Г. К.**

Редакционная коллегия:

Аветисян Л. В. (зам. главного редактора), **Арутюнян Э. А.**, **Атанесян А. В.**,
Габузян А. А., **Гончар Н. А.** (зам. главного редактора), **Зохрабян Э. А.**,
Овакимян А. Э. (ответ. секретарь), **Овсебян Л. С.**, **Симонян А. Г.**

Editor-in-chief: **Mirzoyan H. Gh.**

Editorial Board:

Atanesyan A. V. (Deputy editor-in-chief), **Avetisyan L. V.**, **Gabuzyan A. H.**,
Gonchar N. A. (Deputy editor-in-chief), **Harutyunyan E. A.**, **Hovakimyan A. E.**
(Managing editor), **Hovsepyan L. S.**, **Simonyan H. G.**, **Zohrabyan E. A.**

130.3 «ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ»

Պատասխանատու խմբագիր՝ Գաբուզյան Ա. Հ.

խմբագրական խորհուրդ.

Անտոնյան Յու. Մ. (Մոսկվա), Գևորգյան Կ. Ա. (պատասխ. խմբագրի
տեղակալ), Դյուրան Բեռնարդ (Մոնպելյե), Կուրի Հելմուտ (Ֆրայբուրգ),
Հարությունյան Գ. Գ., Ղազիմյան Գ. Ս., Յակովլև Վ. Ֆ. (Մոսկվա):

Ответственный редактор: **Габузян А. А.**

Редакционная коллегия:

Антонян Ю. М. (Москва), **Арутюнян Г. Г.**, **Геворкян К. А.** (зам. ответ-
ственного редактора), **Дюран Бернард** (Монпелье), **Казинян Г. С.**,
Кюри Гельмут (Фрайбург), **Яковлев В. Ф.** (Москва).

Editor-in-chief: **Gabuzyan A. H.**

Editorial Board:

Antonyan Yu. M. (Moscow), **Duran Bernard** (Montelje), **Gevorgyan K.A.**
(deputy editor-in-chief), **Harutyunyan G.G.**, **Kazinyan G.S.**, **Kuri Gelmut**
(Freiburg), **Yakovlev V. F.** (Moscow).

ԲՈՎԱՆՂԱՎՈՒԹՅՈՒՆ * СОДЕРЖАНИЕ * CONTENTS

ՔՐԵԱՎԱՆ ԴԱՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԿՐԻՄԻՆԱԼԻՍՏԻԿԱ УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС И КРИМИНАЛИСТИКА CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS

<i>Սամվել Դիլբանդյան</i> - Հանրային և մասնավոր հիմքերի հարաբերակցությունը քրեական դատավարությունում	5
<i>Самвел Дилбандян</i> - Соотношение публичных и частных оснований в уголовном процессе	
<i>Samvel Dilbandyan</i> - The relationship of public and private bases in criminal procedure	
<i>Արթուր Ղամբարյան</i> - Դատաիրավական քաղաքականությունը Հայաստանի Հանրապետությունում (հասկացությունը և սկզբունքները)	30
<i>Артур Гамбарян</i> - Судебно-правовая политика в Республике Армения (понятие и принципы)	
<i>Artur Ghambaryan</i> - Judicial-Legal Policy in the Republic of Armenia (The Concept and Principles)	

ՔԱՂԱՔԱՅԻՎԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ (ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ՆՅՈՒԹԵՐ) ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО (МАТЕРИАЛЫ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ) CIVIL LAW (PAPERS OF SCIENTIFIC CONFERENCE)

<i>Վենիամին Յակովլև</i> - ՌԴ քաղաքացիական օրենսդրության զարգացման հայեցակարգի մասին	48
<i>Вениамин Яковлев</i> - О концепции развития гражданского законодательства Российской Федерации	
<i>Veniamin Yakovlev</i> - The Doctrine of Development of RF Civil Legislation	
<i>Տարիել Բարսեղյան</i> - Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի դրույթների կատարելագործման հիմնախնդիրները	55

<i>Тариел Барсегян</i> - Проблемы совершенствования положений гражданского кодекса Республики Армения	
<i>Tariel Barseghyan</i> - Problems of RA Civil Code Provisions Improvement	
<i>Վալերի Դորոշկեվիչ</i> - Բելառուսի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսդրության կատարելագործման ուղղությունները ..	64
<i>Валерий Дорошкевич</i> - Направления совершенствования гражданского законодательства Республики Беларусь	
<i>Valeri Doroshkevich</i> - Trends of the Development of Civil Legislation in the Republic of Belarus	
<i>Բախիտջան ժակուպով</i> - Քաղաքացիական օրենսդրության զարգացման հեռանկարները Ղազախստանի Հանրապետությունում	74
<i>Бахытжан Жакупов</i> - Перспективы развития гражданского законодательства в Республике Казахстан	
<i>Bakhitjan Jakupov</i> - Perspectives of the Development of Civil Legislation in the Republic of Kazakhstan	
Տեղեկություններ հեղինակների մասին	82
Сведения об авторах	
Information about the authors	

ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԿՐԻՄԻՆԱԼԻՍՏԻԿԱ

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԵՎ ՄԱՍՆԱՎՈՐ ՀԻՄՔԵՐԻ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

ՍԱՄՎԵԼ ԴԻԼԲԱՆԴՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետությունում իրականացվող դատաիրավական բարեփոխումները նպատակամղված են ինչպես անձնական, այնպես էլ հանրային շահերի պաշտպանության ապահովմանը: Նշված շահերի պաշտպանության օրենսդրական կարգավորումը բավականին բարդ խնդիր է, իսկ առավել բարդ է քրեական դատավարությունում, որովհետև այստեղ ավելի հաճախ և անմիջականորեն շոշափվում են ինչպես անձնական, այնպես էլ հանրային շահերը:

Անձնական և հանրային շահերի միջև եղած սերտ կապը օրենսդրին պարտավորեցնում է սահմանել քրեական գործերի քննության այնպիսի կարգ, որ այս շահերը չտուժեն: Մինևույն ժամանակ պետք է նշել, որ այսօր քրեական դատավարության ոլորտում այդ խնդիրների իրականացումն ավելի դյուրին է, որովհետև միջազգային իրավական փաստաթղթերում ամրագրվել են հարցի լուծմանը նպաստող որոշակի չափանիշներ:

Հանցավորության դեմ պայքարի և մարդու իրավունքների պաշտպանության հիմնախնդիրը կարևոր է քրեադատավարական օրենսդրության զարգացման, դատավարության սկզբունքների և դատավարական ձևի, նրա խնդիրների լուծման համար, որովհետև դրանց գիտական մշակումը և օրենսդրական ճիշտ կարգավորումը նպաստում են հանրային և անձնական շահերի պաշտպանությանը¹: Քրեական դատավարության իրավունքի տեսության մեջ լուրջ տարածայնություններ առաջացրած այս հարցը գործող ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում հիմնականում կարգավորվել է ՀՀ Սահմանադրության և ՀՀ միջազգային պայմանագրերի հիման վրա: ՀՀ Սահմանադրության 4 հոդվածը հռչակում է, որ պետությունն ապահովում է մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը Սահմանադրության և օրենքների հիման վրա՝ միջազգային իրավունքի սկզբունքներին ու նորմերին համապատասխան: Միաժամանակ, ՀՀ Սահմանադրության 44 հոդվածը թույլ է տալիս սահմանափակել մարդու և քաղաքացու իրավունքներն ու ազատությունները միայն օրենքի հիման վրա, եթե դա անհրաժեշտ է պետական և հասարակական անվտանգության, հասարակական կարգի, հանրության առողջության ու բարքերի, այլոց իրավունքների և ազատությունների, պատվի և բարի համբավի պաշտպանության համար: Բացի վերը նշվածից, ՀՀ Սահմանադրության երկրորդ գլխում նախատեսված մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքները և ազատությունները քրեական դատավարության գործող օրենսգրքում

¹ Տե՛ս “Общественные и личные интересы в уголовном судопроизводстве”. Воронеж, 1984, էջ 6:

ամրագրվեցին որպես արդարադատության իրականացման սկզբունքներ:

Հանցավորությունը՝ որպես սոցիալական երևույթ, միշտ ուղեկցել է մարդկությանը: Չկա մի հասարակություն, որտեղ հանցավորություն չլինի. այն միշտ եղել է, կա և կլինի: Քանի որ հանցավորությունը զգալի վնաս է հասցնում անձին, հասարակությանը և պետությանը, հետևաբար դրա դեմ պայքարը ոչ թե հանցագործությունից տուժած անձի, այլ պետության խնդիրն է: Քրեական դատավարությունը հիմնականում կրում է հանրային բնույթ, այսինքն՝ քրեադատավարական իրավահարաբերությունները ծագում, զարգանում և դադարեցվում են իշխանական լիազորություններով օժտված սուբյեկտի կամարտահայտությամբ: Քրեական գործերով վարույթն իրականացնող մարմինները, հանդես գալով պետության անունից և ներկայացնելով հանրային շահերը, իրավունք ունեն օրենքով նախատեսված դեպքերում և կարգով դատավարական հարկադրանքի միջոցներ կիրառել դատավարությանը մասնակցող անձանց նկատմամբ²:

Քրեական դատավարությունում դիսպոզիտիվության սկզբունքի կիրառման շրջանակը շատ սահմանափակ է: Այն անձին հնարավորություն է տալիս սեփական հայեցողությամբ տնօրինելու իր նյութական և դատավարական իրավունքները: Թեև քրեադատավարական օրենսդրությունը հիմնված է ժողովրդավարական սկզբունքների վրա, բայց դիսպոզիտիվության հիմքերի կիրառման առումով այն էական փոփոխություն չկրեց:

Հանրային և մասնավոր հիմքերի հարաբերակցությունը քրեական դատավարության սկզբունքների ըմբռնման բանալին է: Խորհրդային շրջանում քրեական դատավարությանը բնորոշ էր հանրային հիմքի գերակայությունը: Թեև հանրայնության սկզբունքը ամրագրված չէր օրենսդրության մեջ, սակայն իրավունքի տեսաբաններից շատերն այն համարում էին հիմնականներից մեկը: Այսպես, Տ. Ն. Դոբրովոլսկայան գրում է. «Խորհրդային պետության բոլոր մարմինների գործունեությունը հենվում է հանրային հիմքի վրա, այսինքն՝ ծառայում է պետության շահերին, սոցիալիստական հասարակության շահերին»³: Լրացնելով նրա միտքը՝ Ս. Ս. Ստրոգովիչը նկատում է. «Հետագայում, սոցիալիստական հասարակական հարաբերությունների զարգացմանը զուգընթաց, հանրայնության սկզբունքը անշեղորեն ամրապնդվում և ընդլայնվում է մարդկային գործունեության բոլոր ոլորտներում: Դրա դերն անվիճելիորեն մեծ է նաև քրեական դատավարության բնագավառում, որտեղ քննչական մարմինների, դատախազության ու դատարանի գործունեությունը նպատակաուղղված է հանցավոր ոսնձգություններից Խորհրդային պետության ու Խորհրդային իրավակարգի պաշտպանությանը, հանցանք գործած անձանց հայտնաբերմանը, մերկացմանն ու պատժմանը»⁴: Հանրայնության սկզբունքի նշանակությունը պարզելու այս մոտեցումը մեծապես պայմանավորված էր Վ. Ի. Լենինի դիրքորոշմամբ, որը ՌԽՖՍՀ արդարադատության ժողովրդական կոմիսար Գ. Ի. Կուրսկիին

² Տե՛ս «Հանցավորության դեմ պայքարը և մարդու իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության հիմնախնդիրները», Եր., 2004, էջ 123:

³ **Добровольская Т. Н.** Принципы советского уголовного процесса (вопросы теории и практики). М., 1971, с. 67.

⁴ **Строгович М. С.** Курс советского уголовного процесса в 2 т. Т 1: Основные положения науки советского уголовного процесса. М., 1968, с. 136.

գրել է. «Մենք մասնավոր ոչինչ չենք ընդունում, մեզ համար տնտեսության ոլորտում ամեն ինչ հանրային-իրավական է, այլ ոչ թե մասնավոր»⁵:

Հանրայնության սկզբունքը, ըստ էության, բնորոշում էր քրեական դատավարության սկզբունքների ամբողջ համակարգը: Ընդ որում, հանրայնությունը արտահայտվում էր սկզբունքներից յուրաքանչյուրում: Դա ինքնին պայմանավորված էր այն պետության յուրահատկություններով, որտեղ իրականացվում էր քրեական դատավարությունը:

Խորհրդային պետությունը ձգտում էր առավելագույնս վերահսկել հասարակության կյանքի բոլոր կողմերը՝ ներխուժելով անգամ քաղաքացիների մասնավոր կյանք: Պատմական այդ ժամանակաշրջանում մասնավոր հիմքերի մասին խոսելն անգամ անհիմաստ է: Ահա թե ինչ է գրում Մ. Ս. Ստրոգովիչը՝ բացահայտելով կողմերի միջև մրցակցության սկզբունքի էությունը. «Դատավարությունը, լինելով հանցագործությունների դեմ պայքարի մեթոդ, իրականացվում է պետական իշխանության մարմինների, քննիչների, դատախազների և դատարանի միջոցով՝ հանրային-իրավական, պետական շահերին համահունչ, իսկ դա վերացնում է կողմերի ազատությունը՝ տնօրինելու դատավարության առարկան (այսինքն՝ մեղադրամքը)»⁶: Ա. Յա. Վիշինսկին ավելի կտրուկ է արտահայտվում՝ գրելով. «Խորհրդային դատավարության մեջ «մաքուր» մրցակցային հիմքի սկզբունքը կիրառելի չէ»⁷: Ակներև է, որ անգամ մրցակցային սկզբունքի մեջ դրսևորվում է հանրային հիմքը: Այլ սկզբունքների մեջ ևս արտացոլվում էր հանրային հիմքը:

Հանրայնության սկզբունքի մեջ արտացոլվում էր պետության շահը, որը հակադրվում էր մասնավոր հիմքին: Թեպետ խորհրդային շրջանում տիրապետող փիլիսոփայությունը դիալեկտիկական մատերիալիզմն էր, որը հռչակում էր հակադրությունների միասնության ու պայքարի օրենքը, քրեական դատավարության մեջ, ըստ էության, չէր ընդունվում այնպիսի հակադրությունների միասնությունը, ինչպիսին են հանրային և մասնավոր հիմքերը. նշվում էր միայն դրանց միջև առկա մշտական պայքարի մասին: Ընդ որում, ամեն ինչ արվում էր, որ հանրային հիմքը գերակայեր մասնավորի նկատմամբ: Դա, մասնավորապես, ձեռք էր բերվում այն բանի շնորհիվ, որ էապես սահմանափակվում էին քաղաքացիների իրավունքներն ու ազատությունները: Մասնավորապես, միանգամայն ժողովրդավարական սկզբունքներից բխում էր դրանց բուն էությունը, իսկ գործնականում դրանք դեկլարատիվ բնույթ ունեին: Արդյունքում, օրինակ, թեև անմեղության կանխավարկածն ամրագրված էր խորհրդային քրեադատավարական օրենսդրության մեջ, սակայն իրավակիրառ պրակտիկայում այն զգալիորեն անտեսվում էր: Ասվածի հավաստումը արդարացման դատավճիռների գրեթե իսպառ բացակայությունն էր, ինչը վկայում է մեղադրական ուղղվածության գերակայության մասին:

Պետության զարգացման խորհրդային փուլում անմեղության կանխավարկածը զուտ դեկլարատիվ հասկացություն էր, որը կոչված էր քողարկելու քրեական դատավարության ամենօրյա պրակտիկային բնորոշ ինկվիզիցիոն բնույթը: Կասկածվող անձը դեռ քննության առաջին փուլերում

⁵ Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Т. 44, с. 398.

⁶ Строгович М. С. Ёշվ. աշխ., էջ 156:

⁷ Вышинский А. Я. Теория судебных доказательств в советском праве. М., 1950, с. 249.

արդեն ենթադրվում էր որպես մեղավոր: Եթե նա չէր ընդունում հանցանքը կամ ժխտում էր հանցագործությանն իր մասնակցության փաստը, միևնույնն է, ենթադրվում էր որպես մեղավոր, իսկ նախնական քննության մարմիններն իրենց խնդիրը համարում էին այն, որ հարկադրեին այդ անձին խոստովանական ցուցմունքներ տալու: Ինչպես նշում է Ի. Լ. Պետրուխինը. «1960 թ. քրեադատավարական օրենսգիրքը, նախքան ՌԴ Սահմանադրական դատարանի՝ այնտեղ որոշ «շտկուններ» կատարելը, զգալիորեն հենվում էր միջնադարյան ինկվիզիցիայի դրույթների վրա, ինչը համապատասխանում էր տվյալ ժամանակաշրջանի քրեական քաղաքականությանը»⁸: Այդ ժամանակահատվածում շատ տարածված էր հետևյալ արտահայտությունը. «Չկա կրակ՝ առանց ծխի»: Այն ենթադրում էր, թե չի կարող անմեղ լինել այն մարդը, որը կասկածվում է հանցանք գործելու մեջ. եթե կան ինչ-որ կասկածներ, ուրեմն կան նաև դրա հիմքերը, իսկ դա իր հերթին նշանակում էր մարդուն մեղավոր ճանաչել տվյալ հանցագործության քննության դեռ սկզբնական փուլում:

Արտադատարանային մարմինների («եռյակներ», «երկյակներ», ամեն տեսակ արտակարգ հանձնաժողովներ) առկայությունը, որոնց վրա էր դրվում քրեական գործերի լուծման խնդիրը, վկայում էր հանրային հիմքի գերիշխանության մասին: Ընդ որում, այդ գերիշխանությունը գերաճ էր գրանցել: Հասարակության երևակայական շահերը քաղաքացիների շահերից կտրելը հանգեցնում էր նրանց իրավունքների սահմանափակմանը, նրանց կարգավիճակի ոտնահարմանը:

Այնպես է ստացվել, որ հանրային ու մասնավոր հիմքերի միջև համագործակցության զարգացումը ի ցույց է դնում քրեական դատավարության բարոյական հիմքերը: Ցավոք, հանրային հիմքի տիրապետության ժամանակահատվածն ուղեկցվում էր բարոյականության հանդեպ ժխտողական վերաբերմունքով: Այդ շրջանում քրեական դատավարության մեջ գերիշխող գաղափարախոսությունը կոնկրետ քրեական գործերի քննության արդյունքների նկատմամբ «արդարություն» կատեգորիայի կիրառման հնարավորության վերաբերյալ թերահավատությունն էր: Ահա թե ինչ է գրում արդարության մասին Ա. Յա. Վիշինսկին. «Բուրժուական արդարության արժեքը ավելին չէ, քան այն ծնած կապիտալիստական քաղաքակրթության արժեքը...»⁹: Նա կասկածի էր ենթարկում նույնիսկ արդարություն կատեգորիայի կիրառման հնարավորությունը արդարադատություն իրականացնելիս:

Այդ ժամանակաշրջանում արդարության տեղը գրավել էին դասակարգային շահերը, պրոլետարական պետության շահերը, պրոլետարիատի դիկտատուրան: Այդ եղանակով հաստատվել էր հանրային հիմքի գերակայությունը մասնավորի նկատմամբ: Նշյալ գաղափարախոսության քողի տակ իրավապահպան զանազան մարմիններն ու դրանց պաշտոնյաները բազմաթիվ չարաշահումներ էին կատարում: Զանգվածային բռնություններ, անմեղ անձանց ապօրինի դատապարտում, խոստովանական ցուցմունքների կորզում. ահա չարաշահումների ոչ լրիվ ցանկը, որոնք թույլ էին

⁸ **Петрухин И. Л.** От инквизиции — к состязательности // Государство и право. 2003, № 7, с. 29.

⁹ **Вышинский А. Я.** Նշվ. աշխ., էջ 156:

տրվում հանուն խորհրդային ժողովրդի, խորհրդային պետության, պրոլետարիատի դասակարգային շահերի: Այդ ամենի մեջ նկատվում է հանրային հիմքի գերակայությունը մասնավորի նկատմամբ:

Նման իրավիճակում քաղաքացու և մարդու իրավունքներն ու շահերը դիտվում էին որպես ինչ-որ աննշան, ուշադրության ոչ արժանի բան: Ուստի քրեական դատավարության մեջ մասնավոր հիմքին ոչ բավարար չափով էր ուշադրություն դարձվում: Իսկ արդարությունը՝ որպես կատեգորիա, որն անմիջականորեն առնչվում է մասնավոր հիմքին, ընկալվում էր որպես ժամանակի ոգուն և խորհրդային պետության զարգացման խնդիրներին չհամապատասխանող մի հասկացություն: Քաղաքացիների իրավունքները գերազանցապես ձևական բնույթի էին, քանի որ գոյություն չունեին դրանց իրացման արդյունավետ մեխանիզմներ: Փոխարենը գործում էին հանրային հիմքի իրացման մեխանիզմները:

Հանրայնության սկզբունքը մասնավորապես արտացոլվում էր քրեական դատավարության խնդիրները հստակեցնելիս: Այսպես, ՅՍՍՀ 1961 թ. քրեադատավարական օրենսգրքի 2-րդ հոդվածում գրված է. «Սովետական քրեական դատավարության խնդիրներն են՝ հանցագործությունների արագ և լրիվ բացահայտումը, հանցավորների մերկացումը և օրենքի ճիշտ կիրառման ապահովումը այն հաշվով, որպեսզի հանցագործություն կատարած յուրաքանչյուր ոք ենթարկվի արդարացի պատժի և ոչ մի անմեղ մարդ քրեական պատասխանատվության չենթարկվի ու չդատապարտվի»: Արդարադատության առջև նման ձևով խնդիրների առաջադրումը չարաշահումների հիմք է դառնում ինչպես իրավապահպան մարմինների, այնպես դրանց պաշտոնատար անձանց համար: Չէ՞ որ հարցադրման ձևն ինքնուստինքյան «ենթադրում է հիմնախնդրային իրավիճակից նախատեսվող ելքը, դրա լուծումն այն եղանակով, ինչպես դա հարկավոր է կամ կոնկրետ անձանց, կամ անձանց խմբին, սոցիալական խավին, նույնիսկ ամբողջ հասարակությանը»¹⁰: Այսինքն՝ քրեական դատավարությանն առաջադրվող խնդիրների ձևակերպմամբ իսկ հիմք է դրվում իրավապահպան մարմինների պաշտոնատար անձանց՝ ոչ բարոյական, անարդարացի գործողություններ իրականացնելու համար: Չէ՞ որ խնդիրը միշտ լուծում է պահանջում, այդ թվում և՛ ոչ ստանդարտ: Խնդրի ոչ ստանդարտ լուծումը քրեական դատավարության մեջ կարող է իրականացվել նաև անբարոյական, երբեմն նույնիսկ անօրինական գործողություններով:

Սակայն այն, որ հանրայնությունը կարող է հիմք դառնալ իրավապահպան մարմինների պաշտոնատար անձանց անբարոյական կամ նույնիսկ անօրինական գործելակերպի համար, ընդունված չէր քննարկել: Ընդհակառակը, հանրայնությունը հիմնավորվում էր հանցավորության դեմ պայքարի անհրաժեշտությամբ: Բնութագրելով քրեական դատավարության զարգացման խորհրդային շրջանը՝ Ա. Ֆեդուլովը գրում է. «Ըստ էության, պետական իշխանությունը կատարել էր շատ ճիշտ գաղափարախոսական քայլ, ինչպես միշտ՝ նրբորեն կշռադատված ու շահեկան. քաղաքացին ամենատարրական քրեական հանցանքը գործելիս վնաս է

¹⁰ Подольный Н. А. От принципа публичности к защите публичного интереса — концепция современного уголовного процесса // Проблемы отправления правосудия по уголовным делам в современной России: теория и практика. Сборник научных статей: в 2 ч., Ч. 1, Курск, 2007, с. 156.

պատճառում պետական շահին (անվտանգությանը) և, հետևաբար, դիտավորություն ունի խաթարելու պետության տնտեսական հզորությունն ու պաշտպանունակությունը և կարող է դիտվել որպես լրտես, դիվերսանտ կամ ժողովրդի թշնամի, նրա մերկացման, դատապարտման ու պատժի նշանակման՝ դրանից բխող դատավարական բոլոր հատուկ ընթացակարգերով»¹¹: Այս դիտարկման ճշմարտացիությունը հավաստում են Մ. Ս. Ստրոգովիչի խոսքերը. «...դատական պատժամեքենայի սուր ծայրը՝ պատժի գլխավոր ծանրությունը, ուղղվում է մատնիչների, դավաճանների, վնասարարների, դիվերսանտների ու լրտեսների դեմ, որոնց ուղարկում են օտարերկրյա հետախուզությունները... Բռնաճնշումները շարունակվում են նաև գողերի, սոցիալիստական սեփականության հափշտակիչների, կոռուպտիվների, խուլիգանների և այլ հանցագործների նկատմամբ»¹²:

Դեռ նախախորհրդային շրջանում, կանխատեսելով զանգվածային հանցավորության դեմ պայքարի բովում քաղաքացիների իրավունքների համատարած խախտումների հնարավորությունը, Ի. Վ. Միխայլովսկին գրում էր, որ քաղաքացուն պիտի տրվեն հստակ երաշխիքներ, որ նա զոհ չգնա այն սկզբունքին, թե «ավելի լավ է զոհվի մեկ մարդ, քան ամբողջ հասարակությունը», երաշխավորվի, որ «նրա սուբյեկտիվ իրավունքին պետք է հարգանքով վերաբերվի ամբողջ պետությունը»¹³: Իսկ ավելի վաղ՝ 1841 թ., ռուս հայտնի իրավագետ Յա. Ի. Բարշևը գրել է, որ «...ճշմարտության օրենքը, որը պահանջում է անպայման արժանի պատիժ հանցանքի դիմաց, բնականաբար բացառում է մասնավոր կամայականության ամեն տեսակ ներազդեցություն դատավարության վրա: Վերջինս անհրաժեշտաբար պետք է իրականացվի կատարված հանցագործության նկատմամբ, թեկուզ և նա, ում իրավունքները խախտվել են, հրաժարվի դրանց վերականգնումից, կամ թեկուզ մեղադրյալը պատրաստ լինի առանց դատի պատիժ կրելու...»¹⁴: Այսինքն՝ դեռ պետության զարգացման նախահեղափոխական շրջանում կապ է հաստատվել հանրային հիմքի ամրապնդման և քաղաքացիների իրավունքների ոտնահարման հնարավորության միջև:

Խորհրդային պետությունում դատարանի առանձնահատկությունն այն էր, որ նրա գործունեությունը խիստ գաղափարականացված էր: Դատարանը դիտվում էր որպես դասակարգային պայքարի գործիք, իսկ քրեական դատավարությունը՝ որպես մեխանիզմ, որի օգնությամբ կարելի էր ճնշումներ գործադրել «նոր տեսակի» պետությանը խորթ անձանց նկատմամբ: Այսպես, Մ. Վ. Կոժենիկովը, դատարանի գործունեությունը գնահատելիս առաջնորդվելով այդ գաղափարախոսությամբ, գրել է. «Երկրի արդյունաբերականացման շրջանում, որը հայտնի է դասակարգային պայքարի սուր դրսևորումներով, խորհրդային դատարանի առջև ծառայան մի շարք

¹¹ **Федулов А. В.** Реализация принципа публичности (официальности) в современном уголовном судопроизводстве России. Диссертация на соискание учёной степени кандидата юридических наук. Нижний Новгород, 2002, с. 27.

¹² **Строгович М. С.** Природа советского уголовного процесса и принцип состязательности. М., 1939, с. 60.

¹³ **Михайловский И. В.** Основные принципы организации уголовного суда. Томск, 1905, с. 94.

¹⁴ **Баршев Я. И.** Основания уголовного судопроизводства с применением к российскому уголовному судопроизводству. М., 2001, с. 44.

կարևորագույն խնդիրներ»¹⁵: Այդօրինակ գաղափարականացումը սաստկացնում էր քրեական դատավարության հանրային հիմքը, ինչպես նաև նպաստում էր, որ այն քաղաքացիների ազատությունների ու իրավունքների խախտման հիմք դառնա: Դասակարգային գաղափարախոսության ներգործությամբ հանրային հիմքի նման ձևախեղումը հանգեցրեց իրավապահպան մարմինների պաշտոնատար անձանց անբարոյական, ուստի և անարդար գործունեության:

Հանրային հիմքը չէր կարող զերծ մնալ տիրապետող գաղափարախոսությունից, քանի որ դրա դրսևորման ձևերից մեկը քրեական հետապնդումն էր: Այդ հանգամանքին, մասնավորապես, ուշադրություն է դարձրել Ա. Յա. Վիշինսկին՝ գրելով, թե «...հանրային հիմքը խորհրդային դատավարության մեջ արտահայտվում է այն *կանոնում*, որ մի կողմից քրեական հետապնդում կարող են հարուցել միայն պետական մարմինները՝ դատախազությունը, Միության և միութենական հանրապետությունների դատական մարմինները, մյուս կողմից՝ բոլոր դատավարական գործողությունները իրականացվում են *ex officio*՝ մասնավոր անձանց կամքից ու շահերից անկախ»¹⁶: Խորհրդային պետությունում քրեական հետապնդումը դիտվում էր որպես «դասակարգային թշնամիների», «այլախոհների» և այլոց նկատմամբ ճնշումներ կիրառելու հնարավորություն: Այսինքն՝ միանգամայն իրավաչափ է այն պնդումը, թե «հանրայնության սկզբունքի մեջ արտացոլվում է արդարադատության պատժիչ տարրը»¹⁷: Այս տարրի առանձնահատկությունները մեծապես պայմանավորված են պետությունում գերիշխող գաղափարախոսության յուրահատկություններով:

Անհրաժեշտ է նշել, որ երբեմն քրեական դատավարության մեջ հանրային հիմքը հենարան է դառնում մեղադրական ուղղության համար: Դա տեղի է ունենում այն ժամանակ, երբ պետությունում գերիշխող գաղափարախոսությունը քաջալերում է քաղաքացիների որոշակի խմբի դեմ ճնշումների կիրառումը: Դա, մասնավորապես, բնութագրական էր խորհրդային պետությանը, որում տիրապետողը դասակարգային գաղափարախոսությունն էր, ըստ որի՝ անհրաժեշտ էր անհաշտ պայքար մղել «դասակարգային օտար տարրերի» դեմ, այսինքն՝ բնակչության այնպիսի շերտերի դեմ, որոնք կարող էին նպաստել կապիտալիստական հարաբերությունների վերածննդին: Սակայն միայն այդ գաղափարախոսությունը չէր, որ ի գործ էր աջակցելու մեղադրական ուղղվածությանը: Հասարակության մեջ տիրապետող այն պատկերացումները, որոնց համաձայն ուժեղ պետությունը նույնացվում է հասարակության և նրա առանձին անդամների կյանքի համընդհանուր վերահսկողության հետ, նույնպես մեղադրական ուղղվածության դրսևորումներ են: Հարկ է նշել, որ ներկայումս ևս իրավապահպան մարմինների առանձին պաշտոնատար անձանց գործունեության մեջ մեղադրական ուղղվածության դրսևորման համար որոշ պայմաններ կան: Դա առաջին հերթին վերաբերում է պաշտոնատար այն անձանց, որոնք նախկինի պես անհրաժեշտ են համարում ամբողջատիրական քաղաքականության իրականացումը:

¹⁵ Кожевников М. В. История Советского суда. М., 1948, с. 231.

¹⁶ Вышинский А. Я. Курс уголовного процесса. М., 1927, с. 140.

¹⁷ Подольный Н. А. Նշվ. աշխ, էջ 157:

Առանձին քրեական գործեր քննելիս մեղադրական ուղղվածությունը միշտ հիմնված է պետության ու հասարակության շահերի արդյունավետ պաշտպանության անհրաժեշտության վրա: Այդ պաշտպանության արդյունավետությունը ենթադրում է կոնկրետ հանցագործության մեջ անձի մեղավորության որոշում, որի համար նա պիտի պատժվի: Դրանով իսկ հաստատվում է հանրային հիմքի գերակայությունը քրեական դատավարության մեջ: Քանի որ այդ հանրային հիմքը խիստ ձևափոխված է դրա վրա ամբողջատիրական գաղափարախոսության հստակ ազդեցության հետևանքով, հետևաբար պետք է արձանագրել, որ այն հիմք է դառնում իրավապահական մարմինների պաշտոնատար անձանց հակաիրավական գործելակերպի համար, որոնք հանուն պետության կեղծ հասկացված շահերի պատրաստ են զոհել անգամ օրենքի պահանջները, քաղաքացիների իրավունքներն ու ազատությունները:

Հատկանշական է այն, որ մեղադրական ուղղվածության տիրապետության ժամանակահատվածում դատարանի գործառույթները վերապահվում էին պետական մարմիններին, որոնց դատական անվանել չի կարելի: Այսպես, քրեական գործերի քննությունը, դատարանից բացի, հանձնարարվում էր նաև արտակարգ հանձնաժողովներին, «եռյակներին», «երկյակներին» և համանման մարմիններին, որոնք, լինելով պետական, չեն կարող դիտվել դատական, քանի որ ստեղծվել էին ոչ թե որպես արդարադատության մարմիններ, այլ ճնշումներ իրականացնողներ և իրենց գործունեությունն իրականացնելիս ենթարկվում էին գործադիր իշխանության մարմիններին, այսինքն՝ կոնկրետ քրեական գործով որոշում կայացնելիս անկախ չէին: Այդ շրջանում ուժեղացան պետական իշխանության այնպիսի մարմինները, ինչպիսիք էին ՆԳԺԿ-ն, ՔԳՎ-ն:

Քրեական գործեր քննելիս մեղադրական ուղղվածության սաստկացմանը նպաստեց նաև այն, որ խորհրդային պետության լենինյան ու ստալինյան ժամանակաշրջաններում դատարանները սկսեցին ենթարկվել գործադիր իշխանությանը: Պետության մեջ առկա այդ երևույթը Մ. Վ. Կոժևնիկովն իրավացիորեն բնորոշել է որպես «դատական կառավարում», որի մասին նա մասնավորապես գրել է. «Անմիջական դատական կառավարման գործառույթների հետ մեկտեղ Արդարադատության ժողովրդական կոմիսարիատը դեռ այդ շրջանում իրականացնում էր մի շարք այլ գործառույթներ, օրինակ՝ օրենքների կատարման նկատմամբ վերահսկողությունը՝ անօրինական կարգադրությունների ու որոշումների բողոքարկման և օրինախախտներին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու իրավունքով, գործերի հսկողությունն ու քննության ղեկավարումը, դատավճիռների ու որոշումների բողոքարկումը, կալանքի տակ գտնվողների օրինական ու ճիշտ պահպանության նկատմամբ հսկողությունը»¹⁸: Ավներև է, որ Արդարադատության ժողովրդական կոմիսարիատին տրված էին դատարանների նկատմամբ հսկողության գործառույթներ, ասել է թե՛ դատարանն իր գործունեության մեջ անկախ չէր:

Այս ամենը նպաստեց մեղադրական ուղղվածությանը, որը հանրային հիմքի ձևափոխված արտահայտությունն է: Հետագայում հսկողության

¹⁸ Кожевников М. В. История советского суда. 1917-1956 годы. М., 1957, с. 54-55.

գործառույթները դատախազությանը հանձնելով՝ ըստ էության շատ քիչ բան փոխվեց, քանի որ դատարանն իր գործողություններում ու որոշումներ ընդունելիս շարունակեց մնալ կախյալ պետական այլ մարմիններից: Դատախազության վրա դրվեց դատարանների՝ օրենքների ճիշտ և միատեսակ կիրառման նկատմամբ հսկողությունը, որի հետևանքով նրանք հայտնվեցին կախյալ վիճակում իրենց գործունեության մեջ ու որոշումներ ընդունելիս: Այդ ժամանակահատվածում հանրայնությունն արդեն չէր նշանակում պայքար «ժողովրդի թշնամիների» դեմ: Այն ենթադրում էր պայքար հանցավորության դեմ, որի համակարգումը հանձնարարվեց դատախազությանը: Ինչպես նշում է Լ. Ն. Մասլեննիկովան, «Հանցավորության դեմ պայքարը բոլոր միջոցներով հիմնական արժեքային կողմնորոշիչն էր, որը ձևավորում էր քրեադատավարական քաղաքականությունը, որոշում քրեական դատավարության հանրային հիմքի բովանդակությունը»¹⁹:

Ս. Ա. Չելցովը, նշելով, որ հանրային հիմքը ենթադրում է պայքար հանցավորության դեմ, գրում է. «Այդ գործողություններն իրականացվում են արդարադատության իրացման ու դրա նպատակներին հասնելու համար՝ պետության շահերին համապատասխան՝ հանցագործությունների բացահայտում, մեղավոր անձանց մերկացում ու դատապարտում, իսկ անմեղին՝ արդարացում և ոչ թե առանձին քաղաքացիների շահերին ու կամքին համապատասխան»²⁰: Ինչպես երևում է, նույնիսկ այն դեպքում, երբ մասնավոր շահը հանընկնում է հանրայինի հետ, դատավարական գործողությունների համակարգը ծառայեցվում է հանրային շահին:

Այդ ժամանակաշրջանում հանրային հիմքը լիովին նույնացվում էր պետության կողմից բնակչության որոշակի շերտերի (օրինակ՝ «կուլակների») ու քաղաքացիների խմբերի և այն մարդկանց նկատմամբ կիրառվող ճնշումների քաղաքականության հետ, որոնք ենթադրաբար համարվում էին պետության մեջ հաստատված վարչակարգի թշնամիներ: Քրեական դատավարության մեջ հանրային հիմքի դրսևորման բարոյական գնահատականը ածանցյալ է պետական ամբողջ քաղաքականության գնահատականից: Այդօրինակ փոխկապվածությունը ակներև է դարձնում այն, որ հանրային հիմքի դրսևորման ձևերը այդ ժամանակահատվածում չէին համապատասխանում բարոյական պահանջներին: Դրանք չեն համապատասխանում նաև բարոյականության վերաբերյալ ժամանակակից պատկերացումներին:

Ըստ այդմ, միանգամայն արդարացի է այն պնդումը, որ հանրային հիմքն արտահայտում է պետական շահը պետության զարգացման որոշակի պատմական ժամանակահատվածում: Ուստի, քաղաքականության ու զաղափարախոսության մեջ պետական շահի փոփոխություններով պայմանավորված՝ քրեական դատավարության մեջ հանրային շահի դրսևորման ձևերը փոփոխվում են: Այսպես, անձնիշխանական (ավտորիտար) պետությունում հանրային հիմքը դրսևորվում է մեղադրական ուղղվածությամբ և ինկվիզիցիոն քրեական դատավարության վերածննդով: Նախքան

¹⁹ Масленникова Л. Н. Методология познания публичного и частного (диспозитивного) начал в уголовном судопроизводстве. М., 2000, с. 167.

²⁰ Чельцов М. А. Советский уголовный процесс. М., "Государственное издательство юридической литературы", 1951, с. 80.

դատական բարեփոխումները գոյություն ունեցած ռուսական քրեադատավարական համակարգը Վ. Լիվշիցը բնորոշել է որպես «պետական-քաղաքական շահերի բավարարմանը» միտված: «Դրա հիմքում ընկած է հանրային հիմքի գերակայությունը, ինկվիզիցիոնությունը»²¹: Ժողովրդավարական պետությունում փոփոխվում է նաև հանրային հիմքի դրսևորման ձևը, որը այլևս չի դիտարկվում որպես սկզբունք, սակայն պաշտպանվում է դատարանում, ճիշտ է, կողմերի միջև մրցակցության հիման վրա, որի շնորհիվ հանրային և մասնավոր հիմքերը հավասարակշռվում են: Այդ պատճառով էլ հենց ժողովրդավարական պետության քրեական դատավարության մեջ հանրային հիմքի մերժումը անհիմաստ է: Սակայն նշյալ հիմքը արդեն արտահայտվում է հանրային շահի մեջ, որը պաշտպանվում է մասնավոր շահին համահավասար:

Չանրային հիմքի նշանակության ժխտումը քրեական դատավարության մեջ անհիմաստ է: Այն միշտ էլ առկա է եղել և հնարավոր չէ կամայականորոշմամբ փոխել: Սակայն առանձին պատմական ժամանակահատվածներում անհարկի բացարձակացվել է դրա նշանակությունը քրեական դատավարության համար՝ դարձնելով այն համակարգաստեղծ սկզբունք: Դա հանգեցրել է քրեական դատավարության ինկվիզիցիոն հիմքերի վերածննդին և քաղաքացիների իրավունքների ու ազատությունների ոտնահարմանը:

Չնայած հանրային հիմքի բոլոր աղավաղումներին, որոնք առկա էին անցյալում, այն ունի նաև դրական գծեր: Կողմերի մրցակցության սկզբունքը, որը բնորոշ է ժամանակակից քրեական դատավարությանը, ոչ միայն ենթադրում է հանրային շահի առկայություն, այլև այն, որ մասնավոր շահի հետ մրցակցությամբ այն դառնում է քրեական դատավարության շարժիչ հիմքերից մեկը:

Քրեական դատավարությունում հանրային հիմքը միանշանակ սահմանում չունի: Այն երբեմն բնութագրվում է որպես քրեական դատավարության հիմք²², երբեմն՝ սկզբունք²³, երբեմն էլ՝ ուղղակի հանրային շահ²⁴: Ընդ

²¹ **Лившиц В.** Процессуальный гуманизм и инквизиция / В. Лившиц, А. Прошкин // Социалистическая законность. 1990, № 1, с. 38.

²² Տե՛ս **Викторский С. И.** Уголовный процесс: Учебное пособие. М., 1997 էջ 14, **Александров А. С.** Диспозитивность в уголовном процессе. Н. Новгород, 1997, էջ 186-187, **Чельцов-Бебутов М. А.** Советский уголовный процесс. М., 1951, էջ 80-81, **Якуб М. Л.** Демократические основы советского уголовно-процессуального права. М., 1960, էջ 41-42, **Якуб М. Л.**, Процессуальная форма в советском уголовном судопроизводстве. М., 1981, էջ 51-54:

²³ Տե՛ս **Полянский Н. Н.** Вопросы теории советского уголовного процесса. М., 1956, էջ 84, 112, **Полянский Н. Н.** Проблемы судебного права. М., 1983, էջ 170, **Добровольская Т. Н.** Принципы советского уголовного процесса (вопросы теории и практики). М., 1971, էջ 79, **Ларин А. М.** Правосудие и закон / А. М. Ларин, А. А. Мельников // Конституционные основы правосудия в СССР / М., 1981, էջ 41, 249, **Тырличев И. В.** Принципы советского уголовного процесса. Учебное пособие. М., 1983, էջ 23:

²⁴ Տե՛ս **Громов Н. А.** Уголовный процесс России. Учебник / Н. А. Громов, В. А. Пономаренков, Ю. В. Франциферов. М., 2001, էջ 64:

որում, հեղինակներն ուշադրությունը կենտրոնացնում են հանրայնության տարբեր կողմերի վրա՝ համարելով, որ հենց իրենց ուշադրության ոլորտում հայտնված առանձնահատկությունն է արտացոլում դրա էությունը: Ի մի բերելով վերոնշյալ կարծիքները՝ կարելի է թվարկել բոլոր այն բաղադրիչները, որոնք դիտվել են որպես առավել էականներ հանրայնությունը սահմանելու համար: Դրանք են՝ 1) քրեական հետապնդում և նույնիսկ բռնություններ, 2) դատական մարմինների, դատախազության, նախնական քննության մարմինների ակտիվություն, 3) պատժի անխուսափելիություն, 4) մասնավոր շահերի պաշտպանություն հասարակության ու պետության անունից:

Քրեական հետապնդումն ու ճնշումները քրեական դատավարության մեջ համարելով հանրայնության էություն՝ Դ. Կարնիցկին, Գ. Ռոգինսկին, Ս. Ստրոգովիչը գրում են. «Դատական մարմինների հիմնական խնդիրը սոցիալիստական-հանրային սեփականության պաշտպանության համար մղվող պայքարում դասակարգային թշնամական տարրերի, գողերի և հափշտակիչների նկատմամբ խստագույն ճնշումների կիրառումն է...»²⁵: Նրանցից ավելի վաղ Վ. Կ. Սլուչևսկին նշում էր. «Հանրայնության սկզբունքի էությունն այն է, որ պետության կողմից պաշտպանվող իրավական նորմի նկատմամբ կիրառվող հանցավոր ոտնձգությունը պետությանը իրավունք է տալիս քրեական պատիժ կիրառելու օրենքներով սահմանված դատական կարգով, դրա համար լիազորված անձանց միջոցով՝ անկախ տուժած անձի կամքից: Այդ սկզբունքի էությունը քրեական դատավարության հանրային բնույթն է, ըստ որի՝ քրեական դատարանն իր մասնագիտական գործունեությունը ծավալում է ոչ թե մասնավոր շահերին, այլ հանրային շահերին համապատասխան, որոնք պահանջում են քրեական պատժի *անշեղորեն* կիրառում հանցանք գործելու մեջ մեղավորի նկատմամբ, եթե միայն չկան օրինական հիմքեր նրա պատասխանատու չլինելու վերաբերյալ»²⁶:

Հանրային շահը դատավարության ընթացքում պահանջում է ակտիվ պաշտպանություն: Այս դրույթը ելակետ են ընդունում բազմաթիվ իրավաբաններ՝ դատարանից պահանջելով ակտիվ դիրքորոշում քրեական դատավարության ժամանակ, մասնավորապես ապացույցների հավաքման ընթացքում: Այսպես, Ս. Ա. Չելցովը գրում է, որ հանրայնության սկզբունքը «նկատի ունի դատական մարմինների, դատախազության և քննության ակտիվությունը»²⁷: Համանման կարծիք է հայտնում նաև Ս. Ս. Ստրոգովիչը. «Քրեական դատավարության հանրայնության սկզբունքն այն է, որ նախաքննության ու հետաքննության մարմինները, դատախազությունն ու դատարանն իրենց իրավասությանը վերապահված քրեական գործերի հարուցման, քննության ու լուծման ժամանակ, գործելով ի շահ խորհրդային պետության ու սոցիալիստական հասարակության, պարտավոր են գործի դնել բոլոր օրինական միջոցները և իրականացնել բոլոր օրինական գործողությունները՝ հանցագործությունները բացահայտելու, հանցագործների

²⁵ **Карницкий Д.** Уголовный кодекс РСФСР. Практическое пособие для работников юстиции и юридических курсов / Д. Карницкий, Г. Рогинский, М. Строгович. М., 1934, с. 10.

²⁶ **Случевский В. К.** Учебник русского уголовного процесса. СПб., 1913, с. 49.

²⁷ **Чельцов М. А.** Նշվ. աշխ., էջ 81:

հայտնաբերելու ու պատժելու, գործի բոլոր հանգամանքները պարզելու, գործին մասնակցող բոլոր անձանց օրինական շահերը պաշտպանելու համար՝ այդ գործողությունների իրականացումը կախման մեջ չդնելով շահագրգիռ անձանց ու կազմակերպությունների հայեցողությունից»²⁸: Ահա ինչպես է Մ. Ս. Ստրոգովիչը պարզաբանում հանրայնության սկզբունքի իր սահմանումը. «Հանրայնության սկզբունքի դատավարական արտահայտությունն այն է, որ նախնական քննության մարմինները, դատախազությունն ու դատարանը, իրենց պետական, ծառայողական պարտքից ելնելով, պարտավոր են ամեն ինչ անել ճիշտ քննելու ու լուծելու քրեական գործը»²⁹: Համանման կարծիք է հայտնում նաև Տ. Ն. Դոբրովոլսկայան. «Հիմունքների հոդված 3-ում գրված է, որ հետաքննության, նախաքննության մարմինները, դատախազությունը և դատարանը պարտավոր են ձեռնարկել օրենքով նախատեսված բոլոր միջոցները՝ պարզելու հանցագործության դեպքը, հանցագործության մեջ մեղավոր անձանց, պատժելու նրանց, որից հետևում է, որ հանրայնության սկզբունքը բովանդակում է այդ մարմինների ակտիվ գործունեության պարտադիր լինելը և նրանց կողմից անհրաժեշտ քննչական ու դատական գործողությունների իրականացմամբ նախաձեռնողականության դրսևորումը գործի վարույթի ամբողջ ընթացքում, այլ ոչ թե միայն գործ հարուցելիս կամ այն կարճելու որոշում կայացնելիս»³⁰:

Ներկայումս ևս որոշ հեղինակներ իրավապահպան մարմինների ակտիվության մեջ նկատում են հանրայնության դրսևորումներ: Այսպես, Ս. Գ. Բանդուրինը գրում է. «Քրեական գործի հարուցման փուլում հարաբերությունների հանրային-իրավական էությունը պետության իրավասու մարմնի պաշտոնատար անձանց պարտադիր ակտիվ որոնողական գործունեությունն է, որը նպատակաուղղված է կատարված կամ նախատեսվող հանցագործության վերաբերյալ տեղեկատվության հայտնաբերմանն ու գրանցմանը, ինչպես նաև հանցագործության հատկանիշների հայտնաբերմանն ու քրեադատավարական միջոցներով հիմնավոր ու արագ արձագանքմանը՝ քրեական գործի հարուցման կամ դրա մերժման մասին որոշում կայացնելու համար նյութական հիմքեր հայտնաբերելու նպատակով»³¹:

Հանրայնությունը դիտվել է նաև որպես հանցանք գործելու մեջ մեղավոր անձի նկատմամբ պատժի անխուսափելիության ապահովման մեխանիզմ: Այդ իմաստով ամբողջ քրեական դատավարությունը ներկայացվել է որպես որոշակի ընթացակարգ, որն ապահովել է հանցանք գործելու մեջ մեղավոր անձի նկատմամբ պատժի անխուսափելիությունը: Պատահական չէ, որ բազմաթիվ անվանի գիտնականներ պատժի անխուսափելիությունը համարում էին հանրայնության սկզբունքի դրսևորում: Այսպես, Յա. Ի. Բարչևը գրում է, որ «...ճշմարտության օրենքը, որը պահանջում է

²⁸ **Строгович М. С.** Курс советского уголовного процесса в 2 т. Т. 1, с. 136.

²⁹ Նույն տեղում:

³⁰ **Добровольская Т. Н.** Принципы советского уголовного процесса. М., 1971, с. 74.

³¹ **Бандурин С. Г.** Некоторые проблемы реализации принципа публичности в стадии возбуждения уголовного дела // Следователь. Федеральное издание. 2003, № 11, с. 27-34.

անպայմանորեն արժանի պատիժ հանցագործության համար, բնականաբար բացառում է մասնավոր կամայականության ցանկացած ներգործություն դատավարության վրա»³²: Այս տեսակետը համընկնում էր Չ. Բեքարիայի կարծիքին, որը նշում էր, որ պատժելու իրավունքով օժտված պետք է լինի պետությունը, և հանցագործություններին դիմագրավելու ամենագործուն միջոցը ոչ թե պատիժների խստությունն է, այլ դրանց անխուսափելիությունը³³: Հանրայնության սկզբունքը պատժի անխուսափելիության հետ կապում էին նաև այլ իրավաբաններ³⁴: Հանրայնության սկզբունքի և պատժի անխուսափելիության միջև այդպիսի փոխկապվածությունը, ըստ Լ. Վ. Գոլովկոյի, քրեական իրավունքում դարձել է «ռուսական գաղափար»³⁵: Ն. Ա. Պոդոլնին, բնութագրելով խորհրդային շրջանի քրեական դատավարությունը, գրում է. «Ինչպես հայտնի է, հանրայնության սկզբունքի առանցքը քրեական պատասխանատվության անխուսափելիության պահանջն էր: Այդ պահանջից էին բխում ինչպես նախկինում գործող ՌԽՖՍՀ քրեադատավարական ամբողջ օրենսգրքի, այնպես էլ առանձին նորմերի կառուցվածքն ու բովանդակությունը»³⁶: Այսինքն՝ հանցավորության դեմ պայքարի դոկտրինան առավել ցայտուն դրսևորվում էր խորհրդային քրեական դատավարությունում, որտեղ բացակայում էին անձի իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության հիմնական երաշխիքները: Խոսքը մասնավորապես վերաբերում է անմեղության կանխավարկածին, մրցակցությանը, ցուցմունք տալու պարտականությունից ազատ լինելուն, դատական սխալներից տուժածների իրավունքների վերականգնմանը, դատական պաշտպանության իրավունքին և այլն:

Հանրայնության սկզբունքի և դրա էության վերաբերյալ դատողություններից ելնելով՝ որոշ դատավարագետներ եզրակացրել են, որ այդ սկզբունքի լիակատար իրացումը հանգեցնում է մասնավոր շահի և առանձին քաղաքացիների իրավունքների պաշտպանությանը: Այսպես, Մ. Ս. Ստրոգովիչը ուշադրություն է դարձրել այն բանին, որ հանրայնության սկզբունքը ենթադրում է քաղաքացիների իրավունքների ու շահերի պաշտպանությունը³⁷, այսինքն՝ պաշտպանում է մասնավոր հիմքը: Ընդ որում, հաճախ անձնական և հանրային շահերը հարաբերակցվել են որպես առանձին և ընդհանուր շահեր³⁸: Քրեական դատավարության մեջ հանրայնության

³² Баршев Я. И. Основания уголовного судопроизводства с применением к российскому уголовному судопроизводству. М., 2001, с. 44.

³³ Ст'ю Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. М., 1995, էջ 70-71:

³⁴ Ст'ю Полянский Н. Н. Очерки общей теории уголовного процесса. М., 1927, էջ 38, Строгович М.С. Уголовный процесс. М., 1946, էջ 72:

³⁵ Ст'ю Головки А. В. Принципы неотвратимости ответственности и публичности в современном российском уголовном праве и процессе // Государство и право. 1999, № 3, էջ 61:

³⁶ Подольный Н. А. От принципа публичности к защите публичного интереса — концепция современного уголовного процесса // Проблемы отправления правосудия по уголовным делам в современной России: теория и практика. Сборник научных статей: в 2 ч, ч. 1, Курск, 2007, с. 156.

³⁷ Ст'ю Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. М., 1958, էջ 78, Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. В 2 т. Т. 1, էջ 136:

³⁸ Ст'ю Гальперин И. М. О принципе публичности (официальности) в советском уголовном процессе // Правоведение. 1960, № 2, էջ 106-119:

սկզբունքի բազմաթիվ սահմանումներից կասկած չի հարուցում միայն այն, որ հանրայնության սկզբունքը հանրային հիմքի, հանրային շահի արտացոլումն է քրեական դատավարության մեջ: Այսպես, Մ. Վ. Դուխովսկին գրում է, որ քրեական դատավարությունը «... ժառայում է պետական շահերին: Դատախազությունը (երբեմն ոստիկանությունը) հետապնդում հարուցելիս և մեղադրանք պաշտպանելիս ... գործում է ոչ թե իր անձնական, այլ հանրային շահերին համապատասխան, ուստի նա չի կարող կամայականորեն հրաժարվել մեղադրանքից»³⁹: Նույն կածիքին է նաև Ն. Ն. Բոզինը: Նա գրում է. «... ժամանակակից դատավարությունը հաստատապես յուրացրել է լոկ մեկ համընդհանուր սկզբունք, որով քրեական հետապնդումը միշտ պահպանում է հանրային-իրավական, պաշտոնական բնույթը: Այդ հետապնդումը իրականացվում է պետության կողմից մեղադրյալի նկատմամբ»⁴⁰: Հանրայնության սկզբունքի վերաբերյալ այս տեսակետը ներկայուն ևս չի վիճարկվում: Իրոք, հանրայնությունը պետական շահի արտացոլումն է յուրաքանչյուր կոնկրետ քրեական գործի նախաքննության ու դատական քննության ժամանակ: Այն արտահայտվում է քրեադատավարական իրավունքի ամենատարբեր նորմերում: Ընդ որում, ցայտուն արտահայտվում է այն նորմում, որի համաձայն՝ դատավճիռը կայացվում է պետության անունից: Այսպես, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 357 հոդվածում ասվում է. «Դատարանները դատավճիռներ են կայացնում հանուն Հայաստանի Հանրապետության»: Պետությունը հենց միայն այդ պահանջով դրսևորում է իր շահը քրեական գործերի քննության մեջ: Դրանով իսկ շեշտվում է, որ դատավճիռը կայացվում է ոչ միայն կոնկրետ անձանց շահերից ելնելով, որոնք տուժել են կոնկրետ հանցագործության հետևանքով, այլև հենց ի շահ պետության: Ուստի միանգամայն արդարացի է այն պնդումը, որ քրեական դատավարության մեջ անպայման պաշտպանվում է հանրային շահը, այսինքն՝ պետության ու հասարակության շահը:

Հանրայնության սկզբունքի պատմական զարգացման վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ այդ հասկացության հետ մեկտեղ գործածվել է պաշտոնականության սկզբունքը: Որոշ դատավարագետներ այդ հասկացությունները տարբերակել են, որոշները՝ նույնացրել: Այսպես, Ն. Ն. Պոլյանսկին կարծում էր, որ դրանք թեև իրար մոտ, սակայն, այնուամենայնիվ, ոչ նույնական հասկացություններ են: Նա գրում է. «Պաշտոնականության սկզբունքը կամ, ինչպես մենք կնախընտրեինք ասել, պաշտոնական նախաձեռնության սկզբունքը, վերաբերում է դատախազի, քննիչի, դատարանի գործունեությանը, հանրայնության սկզբունքին ենթարկվում է նաև խորհրդային փաստաբանի գործունեությունը...»⁴¹: Նա հանրայնության սկզբունքը համարում էր միայն պետության շահերի արտացոլումը քրեական դատավարության մեջ: Մասնավորապես, գրում է. «Ամբողջ քրեական դատավարությունը, ինչպես և խորհրդային իրավունքի բոլոր բնագավառները, ենթարկվում են հանրայնության սկզբունքին, այսինքն՝ խորհրդային պետության ու սոցիալիստական հասարակության շահերին ծառայելու խնդրին»⁴²: Ասել է թե՛ հանրայնության սկզբունքը, ըստ նրա, միայն

³⁹ **Духовский М. В.** Русский уголовный процесс. М., 1902, с. 153.

⁴⁰ **Розин Н. Н.** Уголовное судопроизводство. Томск, 1913, с. 295.

⁴¹ **Полянский Н. Н.** Вопросы теории советского уголовного процесса, с. 85.

⁴² Նույն տեղում, էջ 84, 112:

պետության շահերի արտացոլումն է քրեական դատավարության մեջ:

Խորհրդային քրեական դատավարության մեջ պաշտոնականության (հանրայնության) սկզբունքին անդրադարձել է Ս. Ա. Չելցովը⁴³, որի դիրքորոշումն այլ էր: Նա պաշտոնականությունն ու հանրայնությունը դիտում էր որպես նույնական հասկացություններ: Համանման տեսակետներ ունեին նաև այլ գիտնականներ⁴⁴: Այս դիրքորոշումը հետագայում դարձավ տիրապետող: Այսպես, Ա. Վ. Ֆեդուլովը իր ատենախոսական աշխատանքն անվանել է «Հանրայնության (պաշտոնականության) սկզբունքի իրացումը Ռուսաստանի ժամանակակից քրեական դատավարության մեջ», որտեղ գրում է. «Ստուգաբանորեն հանրայնությունն ու պաշտոնականությունը երկու միանման հասկացություններ են: Ընդ որում՝ մեկը զարգացում է մյուսին: Այսպես, հանրայնությունը նշանակում է (լատ. *Publicus* – հասարակական) հանրային շահերի առկայություն, իսկ պաշտոնականությունը (լատ. *Officialis* – պաշտոնական) պետական մարմինների պարտականությունն է՝ կատարելու դրանք պաշտպանելու իրենց գործառույթները»⁴⁵: Ներկայումս այս ըմբռնումը համընդհանուր է:

Բնավ էլ անվիճելի չէ քրեական դատավարության սկզբունքների համակարգում բուն հանրայնության սկզբունքի գոյությունը: Այսպես, Ս. Լ. Յակուբը կասկածում է դրա գոյությունը՝ ասելով, որ միայն «բուրժուական դատավարագետներն ունեն բոլոր հիմքերը խոսելու հանրայնության մասին»⁴⁶: Նրա կարծիքով, խորհրդային գիտնականները հիմքեր չունեն խոսելու այդ սկզբունքի առկայության մասին: Իր տեսակետը նա հիմնավորում է նրանով, որ օրենքում այդ սկզբունքն ուղղակիորեն նշված չէ, ուստի, ըստ նրա, այն գոյություն չունի: Ներկայումս ևս այս մոտեցումը համարվում է բավականին փաստարկված: Այսպես, քրեադատավարական իրավունքի դասագրքում (խմբագիր՝ Պ. Ա. Լուպինսկայա) ուղղակիորեն ասված է. «Քրեական դատավարության բոլոր սկզբունքներն ունեն նորմատիվ արտահայտություն, այսինքն՝ ամրագրված են օրենքում»⁴⁷: Հանրայնության սկզբունքն ինքնըստինքյան երբեք որպես սկզբունք օրենքում ամրագրված չի եղել, ուստի և այդպիսին դիտվել չի կարող: Դրանով էլ բացատրվում է

⁴³ Стів Чельцов М. А. Советский уголовный процесс, էջ 80-81:

⁴⁴ Стів Альперт С. А. Принцип публичности (официальности) и его значение в деятельности советских органов предварительного расследования // Ученые записки. Харьков, 1957. Вып. 9, էջ 49-60, Альперт С. А. Принцип публичности (официальности) и его значение в деятельности советских органов предварительного расследования // Научная конференция по работам, выполненным в 1955 году. Тезисы докладов. Харьков, 1956, էջ 51-54, Гальперин И. М. О принципе публичности (официальности) в советском уголовном процессе, էջ 106-119:

⁴⁵ Федулов А. В. Реализация принципа публичности (официальности) в современном уголовном судопроизводстве России. Диссертация на соискание учёной степени кандидата юридических наук. Нижний Новгород, 2002, с. 16-17.

⁴⁶ Якуб М. Л. Демократические основы советского уголовно-процессуального права. М., 1960, с. 42.

⁴⁷ "Уголовно-процессуальное право Российской Федерации". М., 2004, с. 175.

այն, որ նշյալ սկզբունքը նույնիսկ հիշատակված չէ այդ դասագրքում: Համանման դիրքորոշում ուներ նաև Վ. Ս. Սավիցկին, որը գրում է. «Սկզբունքը... նշանակում է գլխավոր գաղափար, առանցքային միտք, առաջնորդող դրույթ, որոնք պետք է կիրառվեն, գործածվեն կամ պահպանվեն մարդկային գործունեության որոշակի ոլորտում: Քանի որ խոսքը քրեական դատավարության մասին է, այսինքն՝ հետաքննության, նախաքննության մարմինների, դատախազի ու դատարանի գործունեության, ինչպես նաև այդ գործողություններին մասնակից քաղաքացիների և նրանց միջև ծագող հարաբերությունների, որոնք կարգավորվում են քրեադատավարական իրավունքի նորմերով, ապա այդ գաղափարը (միտքը, դրույթը) անպայման պետք է արտահայտվի, ձևակերպվի օրենքում»⁴⁸:

Այս սահմանումը թույլ չի տվել հեղինակին սկզբունքների համակարգում ներառել հանրայնության սկզբունքը:

Հանրայնության սկզբունքի վերաբերյալ քրեական դատավարության մեջ եղած տեսակետների վերլուծությունը հնարավորություն է ընձեռում եզրակացնելու, որ ինքնին այդ հասկացությունը մինչ այսօր մեկնաբանվել և մեկնաբանվում է ոչ միարժեքորեն: Այսպես, որոշ հեղինակներ այն համարում են սկզբունք, ուստի կարծում են, որ հանրային, այսինքն՝ պետական, հասարակական շահը պետք է գերակայի անձնականի, այսինքն՝ անհատի շահի նկատմամբ, մյուսները կարծում են, որ իրավաչափ չէ հանրային և մասնավոր շահերի հակադրումը քրեական դատավարության մեջ: Մասնավորապես, առաջին տեսակետի կողմնակիցները, պարզաբանելով հանրայնության սկզբունքը, ասում են. «Հանրային» եզրույթը գործածվում է «հասարակական», ոչ «մասնավոր» իմաստով»⁴⁹: Ասել է թե՛ հանրայինն ու մասնավորը նրանք դիտում են որպես հակադիր հասկացություններ: Ընդ որում, համոզված են, որ առաջնայնությունը պետք է տրվի հանրայինին, ուստի քրեական դատավարության մեջ վերջինս պետք է դիտվի որպես սկզբունք: Այսինքն՝ քրեական դատավարությունում առաջնայնությունը պետք է տալ հանցավորության դեմ պայքարին, որը հանգեցնում է հանրային, այդ թվում նաև յուրաքանչյուր անձի շահերի պաշտպանության⁵⁰:

Մյուս տեսակետի կողմնակիցները որևէ հակասություն չեն տեսնում հանրայինի ու մասնավորի միջև, նույնիսկ հակառակը, կարծում են, որ հանրայնության սկզբունքը նպաստում է նաև մասնավոր շահի իրացմանը: Այսպես, Տ. Ն. Դոբրովոլսկայան գրում է. «Սակայն եթե քրեական դատավարության մասնակիցների իրավունքների ու օրինական շահերի պաշտպանությունը օրենքի պահանջների համաձայն դառնում է դատարանի, նախնական քննության մարմինների ու դատախազության պաշտոնական լիազորությունների մաս, ապա միանգամայն բնական է, որ այդ պայմաններում այն դառնում է հանրայնության անվիճելի դրսևորում սոցիալիստական

⁴⁸ Ларин А. М., Мельникова Э. Б., Савицкий В. М. Уголовный процесс России. Лекции, очерки, М., 1997, с. 1.

⁴⁹ "Уголовный процесс Российской Федерации". М., 2009, с. 52.

⁵⁰ Ст'ю Михайлов В. А. Меры пресечения в российском уголовном процессе. М., 1996, էջ 29, Бойков А. Д. Проблемы развития рооссийской прокуратуры (в условиях переходного периода) // Законность. 1998, № 7, էջ 7:

պետության քրեական դատավարության մեջ»⁵¹: Այսինքն՝ մասնավոր շահի պաշտպանության մեջ դրսևորվում է հանրայնության սկզբունքը: Հանրայնության հասկացության այդպիսի ընդլայնումը հիմնավորվում է նրանով, որ «անհնար է հոգ տանել պետության ու հասարակության բարօրության մասին՝ միաժամանակ անտեսելով անհատի շահերը»⁵²:

Մարդկության պատմական զարգացման գործընթացը վկայում է, որ առաջնայնությունը հանցավորության դեմ պայքարին տված երկրներում իբրև կանոն առկա են եղել տոտալիտարիզմի հիմքեր կամ նպաստել են դրանց առաջացմանը: Ժողովրդավարական երկրներում մեծագույն արժեքը մարդն է՝ անկախ նրա կարգավիճակից՝ մեղադրյալ է, տուժող, թե վկա, բայց միաժամանակ չպետք է անտեսել հանցավորության դեմ պայքարի խնդիրը:

Հարկ է նշել, որ քրեական դատավարության մեջ հանրայնության բնորոշման կամ նշանակության վերաբերյալ վեճերի ժամանակ թե՛ մեկ, թե՛ մյուս կողմը բերում է բավականին ծանրակշիռ հիմնավորումներ ու փաստարկներ, որոնց պատճառով չափազանց դժվարանում է որոշել դրանցից որևէ մեկի ճշմարտացիությունը: Նշյալ հիմնախնդրի լուծման համար անհրաժեշտ է դառնում փոխել *հանրայնության դիտարկման մեթոդաբանական մոտեցումը* քրեական դատավարության մեջ: Ըստ այդմ՝ հարկավոր է ձգտել բացահայտելու քրեական դատավարության համար հանրային ու մասնավոր հիմքերի նշանակության վերաբերյալ առկա վեճերի էությունը: Ինչպես պարզվում է, *դա գաղափարախոսությունն է*: Ներկայումս հանրայնության նշանակության վերաբերյալ վեճերի թեժացումը պայմանավորված է գաղափարախոսության փոփոխությամբ, ինչպես առհասարակ պետության, այնպես էլ՝ քրեական դատավարության գաղափարախոսության մասնավորապես: Բնավ էլ անհիմն չէ այն պնդումը, թե ներկայումս քրեական դատավարության մեջ տեղի է ունենում գաղափարախոսությունների փոփոխություն⁵³: Դա դրսևորվում է նրանով, որ խորհրդային քրեական դատավարությանը բնորոշ ինկվիզիցիոն հիմքը հետզհետե մրցակցային եղանակով դուրս է մղվում, հարզվում է մասնավոր հիմքը, և մեխանիզմներ են ստեղծվում քրեական դատավարությանը մասնակից բոլոր անձանց շահերի պաշտպանությունն ապահովելու համար: Քրեական դատավարության մեջ մրցակցությունը այն սկզբունքն է, որով իրացվում են ժողովրդավարական հիմքերը ժամանակակից քրեական դատավարության մեջ: Այսինքն՝ կարելի է պնդել, որ նշյալ սկզբունքը ժողովրդավարական գաղափարների ուղեկիցն է քրեական դատավարության մեջ: Այդ պատճառով էլ ժամանակակից քրեական դատավարությանը բնորոշ է ոչ միայն քաղաքացիների իրավունքների ու ազատությունների, այլև նրանց անձնական շահի հարգման գաղափարախոսությունը: Դրա վառ արտահայտությունն է անձի իրավունքները, ազատությունները և արժանապատվությունը հարգելու սկզբունքի ամրագրումը քրեադատավարական գործող օրենսդրության մեջ: Մասնավորապես, սահմանված է, որ անձի իրավունքները, ազատությունները և

⁵¹ Добровольская Т. Н. Принципы советского уголовного процесса, с. 69.

⁵² Алиев Т. Т., Громов Н. А. Основные начала уголовного судопроизводства. М., 2003, с. 41.

⁵³ Стів Подольный Н. Новый УПК — новая идеология уголовного процесса // Российская юстиция. 2002, № 11, էջ 2-3:

արժանապատվությունը հարգելը պարտադիր է քրեական դատավարությանը մասնակցող բոլոր մարմինների և անձանց համար (տե՛ս ԶԶ քր. դատ. օր.-ի հոդված 9, մաս 1):

Այդ զարգացումներն ակնհայտ են ԶԶ քրեական դատավարության գործող օրենսգրքում: Այսպես, ցուցմունք տալու պարտականությունից ազատ լինելու սկզբունքի ամրագրմամբ առաջնայնությունը տրվեց անձի իրավունքների պաշտպանությանը: Նշված սկզբունքի համաձայն՝ ոչ ոք պարտավոր չէ վկայել իր, ամուսնու և մերձավոր ազգականների դեմ (տե՛ս ԶԶ քր. դատ. օր.-ի հոդված 20, մաս 1): Նախկին քրեադատավարական օրենսդրության մեջ, ելնելով հանցագործությունների բացահայտման և հանրության շահերի պաշտպանության խնդիրներից, գործում էր հակառակ սկզբունքը, այսինքն՝ վկան պարտավոր էր ցուցմունք տալու նաև իր, ամուսնու և մերձավոր ազգականների դեմ: Անվիճելի է, որ, անկախ վերը նշված խնդիրների կարևորությունից, բարոյական չէ անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու սպառնալիքով հարկադրել վկայելու իր, ամուսնու կամ մերձավոր ազգականի դեմ:

Մեկ այլ դեպքում օրենսդիրը, հանրային շահերի պաշտպանության խնդիրներից ելնելով, կասկածյալին, մեղադրյալին, տուժողին և վկային պարտավորեցնում է վարույթն իրականացնող մարմնի պահանջով ենթարկվել քննման, փորձաքննության, հնարավորություն ընձեռել վերցնելու արյան, մարմնի արտաթորությունների նմուշներ: Չնայած այն բանին, որ այդպիսի պարտականության սահմանումը էապես սահմանափակում է նշված սուբյեկտների ազատությունը, նսեմացնում է նրանց պատիվը և արժանապատվությունը, սակայն հանրային շահերի պաշտպանության կարևորությունից ելնելով՝ նման պարտավորությունների սահմանումն արդարացված է: Նույն նպատակով օրենսդիրը նախատեսում է նաև անձի սահմանադրական իրավունքների այլ էական սահմանափակումներ, և որոնց վերաբերյալ քրեադատավարական գործող օրենսդրությունը չի նախատեսում դատական վերահսկողության մեխանիզմներ: Հանրապետությունում շարունակվող դատաիրավական բարեփոխումների երկրորդ փուլի կարևոր խնդիրն է քրեական գործերի քննության արդյունավետ դատավարական ձևի սահմանումը, որում հավասարապես իրենց պաշտպանությունը պետք է գտնեն ինչպես հանրային, այնպես էլ մասնավոր շահերը:

Հանրային հիմքը հաճախ նույնացվում կամ ծայրահեղ դեպքում կապվում է ինկվիզիցիոնության հետ: Դա, մասնավորապես, ակնառու է քրեական դատավարության մեջ՝ հանրային ու մասնավոր հիմքերի վերաբերյալ վերոնշյալ վեճում: Այդ նոտեցումն ինքնին աղավաղում է քրեական դատավարության ընթացումը: Հանրայնությունն ու ինկվիզիցիոն ձևը տարբեր հասկացություններ են, սակայն ինկվիզիցիոն դատավարությունը ենթարում էր հանրային հիմքի բացարձակացում քրեական դատավարության մեջ: Ըստ այդմ, կարելի է պնդել, որ հանրային հիմքի ու քրեական դատավարության ինկվիզիցիոն ձևի համադրությունն իրոք առկա է, սակայն դա բնորոշ է ոչ ժողովրդավարական պետություններին: Ինչ վերաբերում է իրավական պետությանը, ապա այդօրինակ համադրությունն ի զորու է խարխլելու նրա հիմքերը:

Հանրային հիմքի յուրահատկությունները քրեական դատավարության մեջ մեծապես պայմանավորված են այն բանով, թե որքան ժողովրդավա-

րական է տվյալ երկիրը: Ժողովրդավարական պետությունը ձգտում է պաշտպանել իր քաղաքացիների շահերը, ուստի հանրային հիմքի միջոցով այն ձգտելու է պաշտպանել մասնավոր շահերը: Այդ դեպքում հանրայնությունը կարելի է դիտարկել որպես երաշխիք դատական, քննչական և այլ բնույթի կամայականություններից, որոնք կարող են թույլ տալ իրավապահպան մարմինների պաշտոնատար անձինք: Ժողովրդավարական պետության գաղափարախոսությունը հռչակում է, որ թե՛ պետությունը, թե՛ հասարակությունը գոյավարում են հանուն իրենց քաղաքացիների և այն անձանց շահերի, որոնք ապրում են իր տարածքում: Այսինքն՝ տվյալ դեպքում հանրային հիմքը հռչակվում է մասնավորին ածանցյալ: Բացի այդ՝ մասնավոր հիմքը դիտարկվում է որպես հենարան հանրայինի համար, որովհետև բազմաթիվ մասնավոր շահերից է ձևավորվում հանրայինը, որն էլ, ըստ այդմ, չի կարող հակադրվել մասնավոր հիմքին: Հետևաբար, ժողովրդավարական պետությունում մասնավոր ու հանրային հիմքերը չեն հակադրվում, այլ, կարելի է ասել, դրանք անխզելիորեն կապված են:

Դա համապատասխանորեն արտահայտվում է նաև քրեական դատավարության մեջ: *Մեր կարծիքով, այն առավել ակնհայտորեն իր արտացոլումն է գտել ՌԴ ԲԴՕ-ի հոդված 4-ում, որտեղ ասվում է. «Բննիչը, ինչպես նաև դատախազի համաձայնությամբ՝ հետաքննիչը, քրեական գործ են հարուցում ցանկացած հանցագործության առնչությամբ, որ նշված է սույն հոդվածի երկրորդ և երրորդ մասերում, նաև տուժողի կամ նրա օրինական ներկայացուցչի կողմից բողոքի բացակայության դեպքում, եթե տվյալ հանցագործությունը կատարված է այնպիսի անձի նկատմամբ, որը կախյալ կամ անօգնական վիճակում գտնվելու կամ այլ պատճառներով չի կարող պաշտպանել իր իրավունքներն ու օրինական շահերը»:* Մեջբերված նորմում խոսքը վերաբերում է մասնավոր և մասնավոր-հանրային մեղադրանքի գործերին: Այսինքն՝ քրեական դատավարության մեջ ուղղակիորեն հայտարարվում է, որ հանրային շահը նաև մասնավոր շահը պաշտպանելու մեջ է, հատկապես այն դեպքերում, երբ այդ մասնավոր շահը չի կարող իրացվել անօգնական վիճակի կամ այլ պատճառներով: Այդ դեպքում հանրային շահը կոչված է լրացնելու մասնավոր հիմքի պակասը, որն է կամարտահայտության դժվարությունը: Այս գաղափարախոսությունն իր արտահայտությունն է գտել ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծում:

Ելնելով հանրային սկզբունքի այս առանձնահատկությունից, որը բնորոշ է ժողովրդավարական պետության քրեական դատավարությանը, ըստ երևույթին, չի կարելի հանրայինը առանց բացառության բոլոր դեպքերում հակադրել մասնավոր հիմքին: Այս տեսանկյունից դժվար է համաձայնվել Վ. Վ. Լուենեի արտահայտած այն կարծիքի հետ, որ եթե առաջնայնությունը պետք է տալ անձի իրավունքների պաշտպանությանը, ապա ստացվում է, որ քրեական արդարադատության համակարգը գոյություն ունի միայն կասկածյալի, մեղադրյալի և ամբաստանյալի իրավունքների պաշտպանության համար⁵⁴:

Հանրային ու մասնավոր հիմքերի հարաբերակցության վերաբերյալ մնան օրինակ մոտեցումը բնութագրական է իրավական, ժողովրդավարական

⁵⁴ Стів Лунеев В. В. Преступность XX века. Мировой криминологический кризис. М., 1998, т. 34:

պետությանը: Այն ընդունելի չէ ավտորիտար երկրներին, քանի որ դրանցում մասնավոր հիմքը միշտ դիտվում է որպես յուրատեսակ խոչընդոտ հանրային հիմքի իրացման գործում, իսկ անհատի շահերը միշտ պետք է համապատասխանեցվեն ինչ-որ հասարակական գաղափարների, որոնք կտրված են հասարակ քաղաքացիների իրական կյանքից: Այս է ավտորիտար պետության գաղափարախոսությունը, որն արտացոլվում է քրեական դատավարության մեջ: Հենց այս պատճառով էլ այն վեճի շարունակությունը, թե որին տալ նախապատվությունը՝ հանրայինի⁵⁵, թե՞ մասնավորին, հետևանք է ամբողջատիրական պետության վերոնշյալ գաղափարախոսության:

Իրավական պետության քրեական դատավարության գաղափարախոսությունը պետք է մի կողմ նետի հանրային հիմքի վերաբերյալ այն հնացած պատկերացումը, թե հանրայինը հավերժական հակադրության մեջ է մասնավորի հետ: Քրեական դատավարության տարբեր փուլերում հանրային հիմքը տարբեր կերպ է համագործակցում մասնավորի հետ, սակայն հարկ է միշտ դիտել այն որպես մասնավոր հիմքի ավելի լիարժեք իրացմանը նպաստող գործոններից մեկը: Այս կապակցությամբ պետք է համաձայնել Գ. Ս. Ղազինյանի այն մոտեցմանը, որ հանրային և անձնական շահերի հարաբերակցության հիմնախնդիրը լուծելիս ինչպես նախկինում հանրային շահերի առաջնայնության մասին հաստատված պատկերացումը, այնպես էլ վերջերս ճանաչում գտած անձնական շահերի առաջնայնությունն ընդունող տեսակետը կարող են դժվարացնել հարցի օբյեկտիվ լուծումը, որի ընթացքում նպատակահարմար է ելնել ոչ թե այդ շահերի հակադրումից կամ դրանց մրցակցությունից, այլ դրանց համագործակցության և փոխկապակցվածության անհրաժեշտության ճանաչումից՝ հաշվի առնելով քրեադատավարական իրողությունները: Միայն նման մոտեցումը հնարավորություն կտա գտնել նշված երկու գործոնների՝ քրեական դատավարության խնդիրների նվաճմանը նպաստող լավագույն հարաբերակցությունը⁵⁵:

Խնդիրն այն է, որ, անկախ այն բանից, թե որին կտրվի նախապատվությունը, յուրաքանչյուր ոք, ով կընդունի նշյալ բանավեճի հնարավորությունն իսկ, անխուսափելիորեն կընդունի նաև ամբողջատիրական գաղափարախոսությունը, որը հակադրում է հանրային ու մասնավոր հիմքերը: Իրավական պետության գաղափարախոսությունը, ինչպես տեսնում ենք, չի ընդունում բուն հարցադրման ձևը, որտեղ հակադրվում են հանրային ու մասնավոր հիմքերը քրեական դատավարության մեջ: *Սա նաև հանրային հիմքի դիտարկման այլ մեթոդաբանություն է քրեական դատավարության մեջ:* Այն հնարավորություն է տալիս դիտարկել հանրային հիմքը ոչ թե մասնավորին հակադրելու, այլ ճանաչողության այլ մեխանիզմներ օգտագործելու միջոցով: Հանրայինի մեջ հնարավոր է տեսնել մասնավոր հիմքի իրացման մեխանիզմի ուժեղացում:

Հանրային և մասնավոր շահերի պաշտպանությունն իր ուղղակի արտահայտությունն է գտել քրեական դատավարության խնդիրներում: Ըստ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 2 հոդվածի՝ քրեական դատավարությունն իրականացվում է՝ ապահովելու համար անձի, հասարակության

⁵⁵ Տե՛ս **Ղազինյան Գ. Ս.**, Քրեական դատավարության պատմական և արդի հիմնահարցերը Հայաստանում, Եր., 2001, էջ 190:

և պետության պաշտպանությունը հանցագործությունից, անձի և հասարակության պաշտպանությունը պետական իշխանության ինքնիրավ գործողություններից և չարաշահումներից՝ կապված իրական կամ ենթադրվող հանցավոր արարքի հետ:

Քրեական դատավարության տեսության մեջ նշված խնդիրները ներկայացվում են որպես համասոցիալական խնդիրներ: Դրանք այն արդյունքներն են, որոնք պետք է ապահովվեն ողջ քրեադատավական գործունեության իրացման, բոլոր քրեական գործերի քննության և լուծման ճանապարհով⁵⁶: Քրեական դատավարության խնդիրն է ոչ միայն պայքարել հանցավոր արարքների և դրանք կատարած մեղավոր անձանց դեմ, այլև երաշխավորել անձի և հասարակության պաշտպանությունը քրեական դատավարության ոլորտում պետական մարմինների և պաշտոնատար անձանց հնարավոր ինքնիրավ գործողությունների և չարաշահումների դեպքում:

Ընդ որում, պետք է հանրայնությունը համարել մի մեխանիզմ, որը կրկնօրինակում է մասնավոր հիմքի իրացման մեխանիզմը: Դա պայմանավորված է նրանով, որ ժամանակակից քրեական դատավարության մեջ հանրայնությունը դիտվում է որպես քրեական հետապնդում իրականացնող մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց պարտականություն՝ իրականացնելու քրեադատավարական գործունեություն՝ անկախ գործում օրինական շահեր ունեցող դատավարության մասնակիցների, այդ թվում և տուժողի կամարտահայտությունից (բացառությամբ մասնավոր և մասնավոր-հանրային մեղադրանքի գործերի)⁵⁷: Հանրայնության այդ հատկությունը հետևանք է այն բանի, որ պետությունն ու հասարակությունն ունեն նաև իրենց շահերը կոնկրետ քրեական գործերի քննության և դատավարության ընթացքում: Այդ շահերից են իրավակարգի պաշտպանությունը, ժամանակին հնարավոր հանցավոր ոտնձգությունների կանխումը և խափանումը: Սակայն հասարակության ու պետության այդ շահերը այնուամենայնիվ բխում են այն քաղաքացիների շահերից, որոնք թեև տվյալ քրեական դատավարության մասնակիցներ չեն, սակայն շահագրգռված են, որ հանուն օրինականության ու իրավակարգի, հետևաբար և՛ սեփական բարեկեցության, քրեական գործերը քննվեն արդարացի, իսկ մեղավոր անձինք կրեն արժանի պատիժ:

Նշված մոտեցումը ենթադրում է հանրային ու մասնավոր հիմքերի հարաբերակցության ու փոխգործակցության հիմնախնդրի ապագադափարականացում քրեական դատավարության մեջ: Դա թույլ է տալիս նաև փոքր-ինչ այլ տեսանկյունից քննել քրեական դատավարությանը մասնակից անձանց իրավունքների հարաբերակցությունը մի կողմից և քրեական դատավարությանը մասնակից պաշտոնատար անձանց լիազորությունները՝ մյուս կողմից: Մյուս մոտեցումը այս դեպքում այն է, որ նշյալ անձանց իրավունքներն ու լիազորությունները այլևս պետք է դիտել լոկ որպես հակադիր հակացություններ, որոնց հակասություններն անլուծելի են: Եվ

⁵⁶ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարություն: Ընդհանուր մաս», Եր., 2004, էջ 15:

⁵⁷ Տե՛ս **Смирнов А. В.** Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации. Постатейный / А. В. Смирнов, К. Б. Калиновский. 3-е изд., М., 2007, էջ 101:

իրոք, դրանց շահերը տարբեր են և տարբեր նպատակներ են հետապնդում քրեական դատավարության մեջ, սակայն, չնայած դրան, դրանց միջև անհաղթահարելի հակասություններ չկան, քանի որ համագործակցության արդյունքը միտված է կոնկրետ քրեական գործի արդարացի լուծմանը: Յենց այդ պատճառով էլ անհարկի է դառնում այն հարցը, թե ում իրավունքներին ու լիազորություններին պետք է նախապատվություն տալ: Առավել տեղին է դառնում այդ իրավունքների ու լիազորությունների բովանդակության մասին հարցը: Չէ՞ որ իրավապահայան մարմինների պաշտոնատար անձանց լիազորությունները կարելի է օգտագործել ոչ միայն քրեական դատավարությանը մասնակից անձանց իրավունքների սահմանափակման, այլև այդ իրավունքները ավելի արդյունավետորեն իրացնելու նպատակով: Մասնավորապես, դատարանի լիազորությունները ապահովում են ոչ միայն կոնկրետ քրեական գործի լուծումը, այլև դատական քննությանը մասնակից անձանց իրավունքները: Քրեական գործը քննող դատարանը, պահպանելով օբյեկտիվությունը և անկողմնակալությունը, մեղադրանքի և պաշտպանության կողմերի համար ստեղծում է գործի հանգամանքների բազմակողմանի և լրիվ հետազոտման անհրաժեշտ պայմաններ: Դատարանը կաշկանդված չէ կողմերի կարծիքներով և իրավունք ունի սեփական նախաձեռնությամբ անհրաժեշտ միջոցներ ձեռնարկել քրեական գործով ճշմարտությունը բացահայտելու համար (տե՛ս ԶԳ քր. դատ. օր.-ի հոդված 23, մաս 4): Ինչպես արդարացիորեն նկատում է Վ. Ա. Լազարևան, «Մնալով անաչառ ու օբյեկտիվ դատավոր՝ դատարանը ապահովում է բոլոր քաղաքացիների դատական պաշտպանության՝ պետության կողմից երաշխավորված իրավունքները, անկախ այն բանից, թե ինչ դեր են խաղում նրանք իրավական վեճում»⁵⁸: Դատարանը թույլատրում է անձանց իրավունքների և ազատությունների ժամանակավոր սահմանափակում: Նրանց նկատմամբ դատավարական հարկադրանքի միջոցներ կիրառվում են միայն այն դեպքում, երբ այդպիսի որոշման անհրաժեշտությունը հիմնավորված է պատշաճ իրավական ընթացակարգով:

Քրեական դատավարությանը մասնակից մյուս պաշտոնատար անձինք թեև ներկայացնում են դատավարության կողմերից մեկին (առավել հաճախ՝ մեղադրանքի կողմին), սակայն իրենց լիազորություններն իրացնելիս նույնպես պարտավոր են ապահովել քրեական դատավարությանը մասնակից բոլոր անձանց իրավունքներն ու օրինական շահերը: Ըստ օրենքի՝ նրանք իրենց լիազորությունները պետք է իրացնեն ոչ միայն դատական քննության ընթացքը ապահովելու, այլև բարենպաստ պայմաններ ստեղծելու համար, որպեսզի քրեական դատավարության մյուս մասնակիցները ևս իրացնեն իրենց իրավունքները: Քրեական վարույթն իրականացնող մարմինը պարտավոր է դատավարությանը մասնակցող յուրաքանչյուր անձի պարզաբանել նրա իրավունքները և պարտականությունները, ապահովել սույն օրենսգրքով սահմանված կարգով դրանց իրականացման հնարավորությունը (տե՛ս ԶԳ քր. դատ. օր.-ի հոդված 101, մաս 2):

Այն պետական մարմինները, որոնք քրեական դատավարությունում ներկայացնում են մեղադրանքի կողմը, չնայած այն բանին, որ իրականացնում

⁵⁸ **Лазарева В. А.** Судебная власть и её реализация в уголовном процессе. Самара, 1999, с. 59.

են քրեական հետապնդման գործառույթ, քրեական գործի նախնական քննության և դատական քննության ընթացքում չեն ազատվում մարդու և քաղաքացու իրավունքները պաշտպանելու սահմանադրական պարտականությունների կատարումից: Պատահական չէ, որ օրենքը դատախազին պարտավորեցնում է հրաժարվել մեղադրանքից, եթե իր համոզմամբ այն չի հաստատվել դատական քննության ընթացքում (տե՛ս ՀՀ քր. դատ. օր.-ի հոդված 306, մաս 3):

Քրեական դատավարությունում անձնական և հանրային շահերի պաշտպանության հարցը ենթադրում է հանցավորության նկատմամբ վերահսկողություն և մարդու իրավունքների պաշտպանություն: Քրեադատավարական օրենսդրությունը մշակելիս օրենսդրի առջև ծառայած ամենակարևոր խնդիրը քրեական գործի քննության դատավարական այնպիսի ձևի և անձի իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության իրականացման այնպիսի երաշխիքների համակցության ապահովումն է, որը հնարավորություն կտա հավասարապես պաշտպանելու ինչպես հանրային, այնպես էլ անձնական շահերը:

Քրեական քաղաքականության իրականացման ոլորտում հանրային և մասնավոր շահերի փոխհարաբերակցության հարցի լուծման համար կարևոր է նաև հանցավորության վիճակը հանրապետությունում: Պետությունը հանցավորության դեմ պայքարում ցանկալի արդյունքի հասնելու համար ձեռնարկում է տնտեսական, սոցիալական, կազմակերպական և իրավական միջոցներ: Անկասկած, հանցավորության դեմ պայքարն ուժեղացնելու համար քրեական և քրեադատավարական օրենսդրության մեջ կիրառվող իրավական միջոցները հիմնականում հանգեցնում են անձի իրավունքների որոշակի սահմանափակման: Այսօր Հայաստանի Հանրապետությունում այդ նպատակների իրականացման համար ստեղծվում են նոր կառույցներ՝ մարմիններ, հանձնաժողովներ, որոնց գործունեությունը նպատակամղված է հանցավորության դեմ պայքարի արդյունավետության բարձրացմանը: Բոլոր դեպքերում հանցագործությունների քննության ընթացքում դատավարական հարկադրանք կիրառելիս պետք է պահպանվեն անձի իրավունքների երաշխիքները, իսկ հարկադրանքի միջոցները և սահմանափակումները հասցվեն նվազագույնի:

САМВЕЛ ДИЛБАНДЯН - Соотношение публичных и частных оснований в уголовном процессе. - Осуществляемые в РА судебноп-правовые реформы направлены на обеспечение защиты как частных, так и публичных интересов. Законодательное их регулирование является достаточно сложной задачей, которая еще более усложняется в уголовном судопроизводстве. Соотношение частных и общественных оснований — ключ к пониманию принципов уголовного судопроизводства.

Для решения задачи становится необходимым изменить методологический подход к публичности в уголовном процессе. Как выясняется, это идеологическая проблема. В настоящее время споры относительно значения публичности обусловлены изменением идеологии — как государства, так и уголовного процесса в частности.

Присущая советскому уголовному процессу инквизиционная основа постепенно вытесняется состязательностью, уважается частная основа и создаются механизмы для обеспечения защиты интересов всех участников уголовного процесса. Состязательность — принцип, реализующий демократические основы в современном уголовном судопроизводстве. Отмеченный принцип воплощает демократические идеи в уголовном процессе. Для современного уголовного процесса характерно уважение не только прав и свобод граждан, но и их личных интересов.

Идеология уголовного процесса правового государства должна отказаться от устаревшего представления о публичном основании в связи с тем, что публичное начало находится в вечном противостоянии с частным. На разных стадиях уголовного процесса публичная основа по-разному взаимодействует с частной, однако ее всегда необходимо рассматривать в качестве одного из факторов, способствующих наиболее полной реализации частной основы.

Подобный подход к взаимодействию публичной и частной основ характерен для правового, демократического государства. Он неприемлем для авторитарных стран, так как в них частная основа всегда рассматривается как своеобразное препятствие для реализации публичной основы, а интересы личности всегда должны соответствовать каким-либо общественным идеям, которые оторваны от реальной жизни простых граждан.

Идеология правового государства не приемлет такой постановки вопроса, при которой в уголовном процессе противопоставляются публичные и частные основания. Это представляет собой другую методологию в деле рассмотрения публичного основания в уголовном процессе. Она дает возможность рассматривать публичную основу не посредством противопоставления частной, а с помощью иных механизмов познания. В частности, в публичном можно увидеть усиление механизма реализации частного основания для случаев, специально отмеченных в законе.

Указанный подход предполагает деидеологизацию проблемы соотношения и взаимодействия публичных и частных основ в уголовном процессе. Это также позволяет с несколько иной точки зрения рассматривать соотношение прав участвующих в уголовном процессе лиц, с одной стороны, и полномочия должностных лиц, участвующих в уголовном процессе, с другой стороны. При таком подходе права и полномочия отмеченных лиц больше не следует рассматривать как противопоставляемые понятия, противоречия между которыми неразрешимы. Действительно, их интересы различны, они преследуют разные цели, однако между ними нет непреодолимых противоречий, поскольку их сотрудничество направлено на справедливое разрешение конкретного уголовного дела. В силу этого неуместным становится вопрос о том, чьим правам и полномочиям следует отдать предпочтение.

SAMVEL DILBANDYAN - *The relationship of public and private bases in criminal procedure.* - The judicial-legal reforms being implemented in the Republic of Armenia are aimed at ensuring the protection of both the private and public interests. The legislative regulation of the protection of the above mentioned interests is a quite complex issue. It is more complicated in criminal procedure, as both the private and public interests are more frequently, directly tackled herein. The relation of the public and private interests is the criminal procedure principle perception key.

The methodological approach of public consideration should be altered in order to solve the above mentioned problem. The ongoing rise of disputes over the significance of the publicity is connected with both the changes in the state and the criminal procedure ideology in particular. In fact the inquisition base typical to the ex-Soviet Union criminal procedure is being gradually removed by the competitive mode, the private bases are fancied and new tools are being created focusing at protecting the rights of all parties participating in criminal procedure. Competition in Criminal Procedure is the principle incorporating the democratic bases into the current criminal procedure. Thus we can state that the above mentioned principle serves as a guide for the implementation of the democratic ideas in the criminal procedure. The ideology of private interest honor, likewise the rights and freedom of the citizens is typical to the current criminal procedure.

The criminal procedure ideology of a legal state should overshadow the obsolete perception of the public base as being in a perpetual contrast with private base. At different stages of criminal procedure the cooperation between the public and private base varies.

Such approach towards the relation of the public and the private base is typical to a legal and democratic state. It is not admissible for the authoritarian countries, because the private base is considered as a peculiar obstacle for the implementation of the public base, whereas the interests of an individual should always be adjusted to some public ideas that are alienated from the real life of the ordinary citizens.

The contrast between the public and the private base in criminal procedure contradicts the ideology of a legal state. It also serves as a methodology in criminal procedure for the public base consideration. Likewise it offers an opportunity of considering the public base by implementing some recognition tools, instead of contrasting them with the private base. In particular, the private base mechanism reinforcement is explicit in public base for specific cases mentioned in law.

The above mentioned approach implies the seizure of embracing the ideological commitment of the issues of interrelation and interaction between the public and private base in criminal procedure. It allows considering the rights correlation of the criminal procedure participants from a different angle and the authorization of the officials as criminal procedure participants from the other. Another approach implies that the rights and authorizations of the above mentioned individuals should not be merely considered as opposite concepts, the contradiction of which cannot be solved. Their interests vary, for sure, and pursue different aims in criminal procedure. Nevertheless the contradictions between them are subject to resolution, as the outcome of their cooperation is focused on providing fair resolution to a specific criminal case. Thus the issue of prioritizing the rights and the authorities of the either sides is irrelevant.

**ՂԱՏԱԻՐՎԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
(ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՍԿՁԲՈՒՆՔՆԵՐԸ)**

ԱՐԹՈՒՐ ԴԱՄՔԱՐՅԱՆ

Ժամանակակից իրավունքի տեսության հետազոտման արդիական ոլորտներից է իրավական քաղաքականությունը: Քանի որ դատաիրավական քաղաքականությունը դիտվում է որպես իրավական քաղաքականության տարատեսակ, ուստի «դատաիրավական քաղաքականություն» հասկացության բովանդակությունն ու առանձնահատկությունները բացահայտելու համար նախ ընդհանուր գծերով ներկայացնենք իրավական քաղաքականություն հասկացության վերաբերյալ առկա մոտեցումները, ապա փորձենք բացահայտել «դատաիրավական քաղաքականություն» հասկացության բովանդակությունը:

Պատաիրավական քաղաքականությունը՝ որպես իրավական քաղաքականության տարատեսակ

«Իրավական քաղաքականություն» կատեգորիան գիտության մեջ նոր է: Մինչխորհրդային ժամանակաշրջանի ռուս իրավաբանները (Բ. Կիստյակովսկի, Ս. Մուրոմցև, Ն. Կորկունով, Գ. Շերշենևիչ և այլն) այն համարել են կիրառական գիտություն, որը կոչված է գնահատելու գործող օրենսդրությունը և մշակելու առավել կատարյալ իրավունք¹: Լ. Պետրաժիցկին նշում էր, որ իրավական քաղաքականությունը պատասխանում է իրավունքի զարգացման նպատակների և իդեալների վերաբերյալ հարցերին²:

Իրավական քաղաքականությունը ունի բարդ կառուցվածք և բովանդակություն: Այն կազմող բաղադրատարրերը իրենց նշանակությամբ, իրավաբանական բնույթով, հասարակական հարաբերությունների վրա ներգործության աստիճանով միատարր չեն: Իրավական քաղաքականությունը, որպես իրավաբանական կատեգորիա, արտացոլում է օրենսդրության սկզբունքները, դրանց իրականացման և կիրառման առանձնահատկությունները³: Սույն քաղաքականությունը կոչվում է իրավական, քանի որ. ա) հիմնված է իրավունքի վրա և կապված է իրավունքի հետ, բ) իրականացվում է իրավական մեթոդներով, գ) առավելապես ընդգրկում է գործունեության

¹ Стів Матузов Н. И. Общая концепция и основные приоритеты российской правовой политики // Правовая политика и правовая жизнь, 2000, № 11, էջ 32:

² Մեքերունմ ըստ Ветютнев Ю. Ю. Развитие представлений о правовой политики в России. В кн.: Правовая политика России: теория и практика. М., 2006, էջ 133:

³ Стів Акимова Т. И. Правовая политика как элемент государственно-правового образования // Правовая политика и правовая жизнь, 2000, № 11, էջ 44:

իրավական ոլորտը, դ) անհրաժեշտության դեպքում հենվում է պետական հարկադրանքի վրա, ե) հանրային պաշտոնական քաղաքականություն է: Այլ կերպ ասած՝ իրավական քաղաքականությունը իրավական պետության կառուցման գործում հասարակության կառավարման առավել ընդունելի, ողջամիտ, արդյունավետ և քաղաքակիրթ միջոց է: Իրավական քաղաքականությունը պետական քաղաքականության դրսևորման հատուկ ձև է, երկրի քաղաքական կուրսի լեգիտիմացման, իրավաբանորեն ամրագրման և իրացման միջոց: Այն առաջին հերթին մարմնավորվում է Սահմանադրությունում, օրենսգրքերում և այլ իրավական ակտերում: Իրավական քաղաքականությունը հասարակության մեջ փոփոխություններ իրականացնելու գործուն միջոց է:

Չնայած իրավական քաղաքականության հետազոտման ոլորտում կատարված և կատարվող ակտիվ գիտական աշխատանքներին, այնուամենայնիվ այս հասկացության վերաբերյալ մոտեցումները տարբեր են: Ն. Մատուզովը իրավական քաղաքականությունը բնորոշում է որպես նպատակների, միջոցների, խնդիրների, ծրագրերի, դիրքորոշումների ամբողջություն, որոնք իրացվում են իրավունքի գործողության ոլորտում և իրավունքի միջոցով⁴: Ա. Մալկոն և Կ. Շուրնիկովը իրավական քաղաքականությունը համարում են պետական և համայնքային մարմինների գիտականորեն հիմնավորված, հետևողական և համակարգային կերպով իրականացվող գործունեություն՝ ուղղված իրավական կարգավորման արդյունավետ կառուցակարգերի ստեղծմանը, իրավական միջոցների քաղաքակիրթ օգտագործմանը⁵: Օ. Ռիբալովը նեղ իմաստով իրավական քաղաքականություն ասելով հասկանում է հասարակական հարաբերությունների իրավական կարգավորման մարտավարության և ռազմավարության մշակումը և իրականացումը, իսկ լայն իմաստով՝ պետական և համայնքային մարմինների, հասարակական միավորումների գործունեությունը, որը ներառում է իրավական կառուցակարգերի գործառնությունն ապահովող գաղափարների, նպատակների, միջոցների և եղանակների համակարգը⁶: Հեղինակն իրավացիորեն իրավական քաղաքականությունը լայն իմաստով դիտում է որպես գործունեություն, որն իրականացվում է ոչ միայն պետական, այլ նաև ոչ պետական սուբյեկտների կողմից, սակայն չի հստակեցնում իրավական քաղաքականության նպատակային տեսանկյունը:

Վ. Բաբաևը նշում է, որ իրավական քաղաքականությունը իրավական կարգավորման մարտավարությունն ու ռազմավարությունն է⁷: Կարծում ենք՝ իրավական քաղաքականությունը անհրաժեշտ է ընկալել ավելի լայն իմաստով, քան սոսկ որպես իրավական կարգավորման մարտավարություն և ռազմավարություն: Պետք է համաձայնել, որ իրավական քաղաքականությունը երկրի իրավական զարգացման մարտավարությունը և ռազմավարությունն է, պետության համազգային միասնական քաղաքականությունը իրավունքի գործողության ոլորտում:

⁴ Տե՛ս **Матузов Н.** Правовая политика: сущность, концепция, реальность. В кн.: Российская правовая политика. Курс лекции. М., 2003, էջ 78:

⁵ Տե՛ս **Малько А. В., Шундикова К. В.** Правовая политика современной России: цели и средства // Государство и право, 2001, № 7, էջ 15-22:

⁶ Տե՛ս **Рыбаков О. Ю.** Правовая политика как юридическая категория. Журнал российского права, 2002, № 3, էջ 56:

⁷ Տե՛ս **Бабаяев В.** Теория современного права. Новгород, 1991, էջ 15:

Գրականության մեջ իրավական քաղաքականությունը սահմանվում է որպես իրավական ընթացակարգերի շրջանակներում և իրավունքի միջոցով հասարակության կառավարում⁸: Այս սահմանման հիմքում դրված է իրավական քաղաքականության համեմատ սեռային համարվող «քաղաքականություն» հասկացության առավել տարածված բնորոշումը, այն է՝ գործունեություն, որի նպատակը հասարակության կառավարումն է⁹:

Իրավական քաղաքականության հիմնական սուբյեկտը պետությունն է, որի անունից ձևավորվում և իրականացվում է իրավական քաղաքականությունը: Լեչենկովայի կարծիքով, պետության կողմից իրավական քաղաքականության ձևավորման և իրականացման հիմնական ձևերն են՝ օրինաստեղծ գործունեությունը, կիրառման ձևով իրավունքի իրացումը, արդարադատության իրականացումը, իրավախախտման համար իրավաբանական պատասխանատվության միջոցների կիրառումը¹⁰: Դժվար չէ տեսնել, որ գիտնականը որպես իրավական քաղաքականության իրականացման ինքնուրույն ձևեր տարանջատում է կիրառման ձևով իրավունքի իրացումը և արդարադատության իրականացումը: Առաջին հայացքից նման տարանջատումը կարող է անհիմն թվալ, քանի որ ընդունված է արդարադատությունը դիտել որպես իրավակիրառ գործունեության ձև: Սակայն, կարծում ենք, իրավական քաղաքականության ձևերի նման տարանջատումն արդարացված է, քանի որ ժամանակակից պայմաններում արդարադատությունը չի դիտարկվում լոկ որպես իրավակիրառ գործունեություն: Հաճախ դատարանների կայացրած ակտերի իրավական հետևանքները տարածվում են ոչ միայն դատավարության կողմերի վրա, այլև, դուրս գալով կոնկրետ գործի շրջանակներից, ձեռք են բերում համապարտադիր նշանակություն¹¹:

Այսպիսով, ընդհանրացնելով վերը ասվածը՝ կարելի է առանձնացնել իրավական քաղաքականության հետևյալ հիմնական հատկանիշները.

ա. իրավական քաղաքականությունը՝ որպես նպատակաուղղված գործունեություն, ձևավորում և իրականացնում են ինչպես պետական, այնպես էլ ոչ պետական ինստիտուտները,

բ. պետության իրականացրած իրավական քաղաքականությունը օժտված է պետական-կամային բնույթով, ունի իշխանական-իմպերատիվ բովանդակություն,

գ. իրավական քաղաքականությունը այնպիսի գործունեություն է, որը

⁸ Տե՛ս **Левченкова Е. А.** Правовая политика государства и ее приоритеты в сфере правоохранительной деятельности органов внутренних дел: Теоретико-правовой аспект. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. СПб., 2004, էջ 18:

⁹ Իրավական քաղաքականության հասկացության վերաբերյալ մոտեցումների մասին տե՛ս **Коробова А. П.** О многозначности понятия правовая политика // Правоведение, 1999, № 4, էջ 57:

¹⁰ Տե՛ս **Левченкова Е. А.** նշվ. աշխ.:

¹¹ Տե՛ս **Ղանբարյան Ա.**, Իրավունք և արդարադատություն (հարաբերակցության մեթոդաբանական ասպեկտը), «Իրավագիտության հարցեր», 2004, թիվ 1-2, **Նույնի՝** Վճռաբեկ դատարանի քրեական և զինվորական գործերով պալատի որոշումների նշանակությունը ստորադաս դատարանների համար, «Իրավագիտության հարցեր», 2003, թիվ 4, էջեր 42-51, **Նույնի՝** Դատական նախադեպի կայացման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում, «Օրենք և իրականություն», 2006, թիվ 1, էջ 16-20:

կապված է իրավունքի, իրավաբանական ոլորտի հետ: Իրավական քաղաքականությունը առաջին հերթին կոչված է ղեկավարելու տվյալ երկրի իրավական զարգացման գործընթացները, բարձրացնելու իրավաբանական կեցության կազմակերպվածությունը, որոշակիությունը և կանխատեսելիությունը:

Դատաիրավական քաղաքականության բնորոշումը և սկզբունքները

Ինչ վերաբերում է դատաիրավական քաղաքականությանը, ապա տեսության մեջ այն նույնպես բնորոշվում է տարբեր կերպ: Տ. Սավյոլևան նշում է, որ դատաիրավական քաղաքականությունը արբիտրաժային դատարանների՝ օրենքով կարգավորված և արբիտրաժային դատավարության միջոցով իրականացվող դատավարական գործունեությունն է՝ քննելու և լուծելու ձեռնարկատիրական ու տնտեսական գործունեության այլ ոլորտի վեճերն ու գործերը, և ուղղված է խախտված կամ վիճարկվող իրավունքների պաշտպանությանը¹²: Դատաիրավական քաղաքականության այս բնորոշումն ընդունելի չէ, քանի որ դատաիրավական քաղաքականությունը չի կարելի դիտարկել լոկ իրավական վեճերի լուծմանն ուղղված դատավարական գործունեություն: Դատաիրավական քաղաքականությունը որպես վեճերի լուծմանն ուղղված դատավարական գործունեություն ներկայացնելու պարագայում անհարկի նեղացվում է դատաիրավական քաղաքականության բովանդակությունը, և այն կարծես նույնացվում է բուն դատավարության հետ:

Սեկ այլ դեպքում դատաիրավական քաղաքականությունը բնորոշվում է որպես պետական և ոչ պետական կազմակերպությունների համակարգային, գիտականորեն հիմնավորված գործունեության հետևանքով ձևավորված հատուկ իրավաքաղաքական երևույթ, որն ուղղված է դատական համակարգի զարգացման ռազմավարության և մարտավարության որոշմանը, դատավարական և դատարանակազմական օրենսդրության կատարելագործմանը, դատական իշխանության գործառնության արդյունավետության ապահովման նպատակով դատական պրակտիկայի արդյունավետացմանը, իրավական և քաղաքացիական հասարակության կառուցմանը¹³:

Առավել ընդունված է դատաիրավական քաղաքականությունը բնորոշել որպես պետության, նրա մարմինների և պաշտոնատար անձանց, ոչ պետական ինստիտուտների և սուբյեկտների գիտականորեն հիմնավորված, հետևողական և համակարգային գործունեություն, որը կոչված է մշակելու արդարադատության կազմակերպման և գործունեության ոլորտում իրականացվող իրավական գաղափարներ: Դատաիրավական քաղաքականության էությունը դատական գործունեության ոլորտում գաղափարների, միջոցների, խնդիրների և ծրագրերի մշակումն ու գործնական իրականացումն է¹⁴:

¹² **Տե՛ս Савельева Т. А.** Судебно-правовая политика в сфере арбитражного судопроизводства. В кн.: Российская правовая политика. Курс лекций. М., 2003, էջ 466:

¹³ **Տե՛ս Киреев А. Б.** Судебно-правовая политика в современной России: Проблемы теории и практики. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Тамбов, 2009, էջ 8-25:

¹⁴ **Տե՛ս Терехин В. А., Афанасьев С. Ф.** Судебно-правовая политика. В кн.: Правовая политика России: теория и практика. М., Изд. "Проспект", 2006, էջ 311:

Դատաիրավական քաղաքականությունը նման ձևով է սահմանել նաև Դ. Սենիկինը¹⁵:

Այս բնորոշմանը ընդհանուր առմամբ համաձայն ենք, սակայն պետք է հաշվի առնել հետևյալ նկատառումները.

1. Կարծում ենք, որ դատաիրավական քաղաքականությունը ոչ միայն լոկ իրավական գաղափարների մշակմանն ուղղված գործունեություն է, այլև գործունեություն, որն ուղղված է դատաիրավական համակարգի տարբեր շերտերի (հնստիտուցիոնալ, դատավարական, նյութաիրավական) կատարելագործմանը, արդյունավետության բարձրացմանը:

2. Ընդունելի չէ այն, որ դատաիրավական քաղաքականությունը սահմանափակվում է միայն արդարադատության կազմակերպման և իրականացման ոլորտում իրավական գաղափարների մշակմամբ: Կարծում ենք, որ դատաիրավական քաղաքականության ոլորտը ընդգրկում է ոչ միայն արդարադատությունը, այլև դատական իշխանության մարմինների հետ գործառնական կապերի մեջ գտնվող այլ պետական մարմինների գործունեության և կազմակերպման ոլորտները:

Դատաիրավական քաղաքականությունը կարելի է բնորոշել որպես պետական իշխանության մարմինների, ոչ պետական կազմակերպությունների, գիտական հիմնարկների կողմից իրականացվող միջազգային չափորոշիչներից բխող և գիտականորեն հիմնավորված գործունեություն, որն առնչվում է դատաիրավական համակարգին, ուղղված է դատաիրավական ոլորտի իրավական գաղափարախոսության ձևավորմանը և դրա հիման վրա՝ դատաիրավական համակարգի, մասնավորապես դատական իշխանության իրականացման դատավարական-իրավական միջոցների կատարելագործմանը և կիրառման արդյունավետության բարձրացմանը:

Նշված բնորոշումից բխում է, որ դատաիրավական քաղաքականությունը ունի հարուստ բովանդակություն և ներառում է՝ *ինտելեկտուալ բաղադրատարր*, որը կոչված է ձևավորելու իրավական գաղափարներ, *կոմունիկատիվ բաղադրատարր*, որն իրենից ներկայացնում է դատաիրավական քաղաքականության տարբեր սուբյեկտների փոխհարաբերակցության համակարգը, *գործառնական (գործունեության) բաղադրատարր* և այլն:

Դատաիրավական քաղաքականությունը՝ որպես իրավական քաղաքականության տարատեսակ, մեկնաբանվում է օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ իմաստներով: Օբյեկտիվ իմաստով դատաիրավական քաղաքականությունը դիտվում է որպես հասարակական հարաբերությունների ոլորտ, որը կախված չէ կոնկրետ սուբյեկտի կամքից, իսկ սուբյեկտիվ իմաստով՝ կամային դիրքորոշումների և վարքագծային գործոնների համակցություն, որը պայմանավորում է իրավաքաղաքական հարաբերությունների կոնկրետ սուբյեկտների գործունեության ուղղվածությունը և արդյունավետությունը:

Դատաիրավական քաղաքականության առաջնային ուղղությունը դատաիրավական ոլորտի նորմատիվ-իրավաբանական բազայի, դատավարական-իրավական միջոցների կատարելագործումն է, լիարժեք և արդյունավետ դատարանակազմական համակարգի ձևավորումը: Ասվածից չպետք է եզրակացնել, որ դատաիրավական համակարգը միայն

¹⁵ St u Семикин Д. С. Судебные акты в системе правовых актов современной России: общетеоретический аспект. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Саратов, 2008, էջ 27:

դատաիրավական քաղաքականության օբյեկտ է. այն միաժամանակ դատաիրավական քաղաքականության իրականացման միջոց է: Չէ՞ որ դատական իշխանության սուբյեկտները իրավունքի միջոցով արդյունավետորեն ներգործում են հասարակական հարաբերությունների վրա: Եթե դատաիրավական ոլորտի ինստիտուցիոնալ տարրերը (դատարաններ, դատավորներ և այլն) հանդես են գալիս որպես դատաիրավական քաղաքականության իրականացման սուբյեկտներ, ապա խոսքը դատական քաղաքականության մասին է¹⁶:

«Դատաիրավական քաղաքականություն», «դատաիրավական բարեփոխում» և «դատավարական-իրավական քաղաքականություն» հասկացությունների հարաբերակցությունը

Դատաիրավական քաղաքականության հետազոտման համար մեթոդաբանական նշանակություն ունի այս ոլորտի հասկացությալիս ապարատի վերլուծությունը: Տեսության մեջ քննարկվում է «դատաիրավական բարեփոխում», «դատաիրավական քաղաքականություն» և «դատավարական քաղաքականություն» հասկացությունների փոխհարաբերակցությունը: Ի. Մայդան, վերլուծելով վերը նշված հասկացությունները, իրավացիորեն նշում է, որ դատական բարեփոխումը համալիր միջոցառում է, որն առավելապես կազմակերպական բնույթ ունի և արդյունավետ դատավարական-իրավական քաղաքականության անբաժանելի մաս և նախադրյալ է: Ինչ վերաբերում է դատաիրավական քաղաքականությանը, ապա այն դատական բարեփոխումների հիմնադրույթների մարմնավորման առավել ինստիտուցիոնալիզացված ձևն է¹⁷: Դատաիրավական համակարգում իրականացվող բարեփոխումները պետության՝ դատաիրավական ոլորտում իրականացվող քաղաքականություն են¹⁸: Կարծում ենք, որ «դատաիրավական քաղաքականություն» և «դատաիրավական բարեփոխումներ» հասկացությունների միջև չպետք է անջրպետ դրվի, քանի որ հասարակական կյանքի այս կամ այն ոլորտում իրականացվող բարեփոխումներն ըստ էության որոշակի քաղաքականության իրականացում են:

Ինչ վերաբերում է դատաիրավական և դատավարական-իրավական քաղաքականությունների փոխհարաբերակցությանը, ապա այս կապակցությամբ տեսության մեջ նշվում է, որ դատաիրավական քաղաքականությունը բնութագրվում է որպես գիտականորեն հիմնավորված, համակարգային և ծրագրավորված գործունեություն, որն ուղղված է հիմնականում յուրիսդիկցիոն վարույթի կազմակերպական - կառուցվածքային և բովանդակային վերափոխման միջոցով արդարադատության և իրավապահ մարմինների գործառնության օպտիմալացմանը, իսկ դատավարական -

¹⁶ «Դատական քաղաքականություն» և «դատաիրավական քաղաքականություն» հասկացությունների հարաբերակցության խոր վերլուծությունը դուրս է սույն հոդվածի շրջանակներից:

¹⁷ Տե՛ս **Майдан И. А.** Процессуально-правовая политика современной России: проблемы теории и практики. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Саратов, 2009, էջ 21:

¹⁸ Տե՛ս **Метелкин С. И.** Институциональные инновации современной российской судебно-правовой политики. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2006, էջ 26, **Слободянюк И. П.** Судебная политика и судоупстройство России в первой четверти XIX в. // Российская юстиция, 2005, № 4:

իրավական քաղաքականությունը ունի այլ ուղղվածություն՝ արդիականացնել ավանդական դատավարական իրավունքի ճյուղերը, կատարելագործել դատավարական - իրավական դրույթները, մշակել դատավարական-իրավական հարաբերությունների ինքնուրույն հայեցակարգ, ինստիտուցիոնալիզացնել հասարակական հարաբերությունների վրա ներգործող դատավարական-իրավական միջոցները, կատարելագործել դատավարական-իրավական կարգավորման կառուցակարգերը և որոշել դրանց արդյունավետության չափանիշները¹⁹:

Կարծում ենք՝ դատաիրավական և դատավարական-իրավական քաղաքականությունները հարաբերակցվում են ինչպես ամբողջ և մաս: Դատաիրավական քաղաքականության կարևորագույն բաղադրատարրերից է դատավարական-իրավական միջոցների կատարելագործումը: Դատաիրավական քաղաքականության և դատավարական-իրավական քաղաքականության՝ որպես ամբողջի և մասի փոխհարաբերակցությամբ պայմանավորված են նաև քաղաքականության այս ձևերի ընդհանրությունները. 1) որոշակի ուղորտներում երկուսի նպատակները համընկնում են, օրինակ՝ դատաիրավական համակարգի և արդարադատության կատարելագործման միջոցով այդ իրավահարաբերությունների մասնակիցների սուբյեկտիվ իրավունքները, ազատությունները և օրինական շահերը պաշտպանելը, 2) նրանց հիմնական սուբյեկտը պետությունն է, 3) իրավական քաղաքականության այս ձևերի իրականացման հիմնական միջոցը իրավական ակտերն են: Իրավական քաղաքականության այս տարատեսակները տարբերվում են իրականացման ուղորտներով: Եթե դատաիրավական քաղաքականությունն ընդգրկում է դատաիրավական ողջ համակարգը իր ինստիտուցիոնալ, դատավարական, կազմակերպական և էթիկական տարրերով, ապա դատավարական-իրավական քաղաքականության առարկան դատավարական-իրավական կարգավորման կառուցակարգերի կատարելագործման, դատավարական-իրավական միջոցների արդյունավետության գնահատման չափանիշների մշակումն ու գործնական կիրառումն է:

Այսպիսով, դատաիրավական քաղաքականությունն ընդգրկում է ողջ դատաիրավական համակարգը՝ դատական իշխանության կազմակերպման և գործունեության ուղորտները, դատական իշխանության մարմինների հետ սերտ գործառնական կապ ունեցող և արդարադատության իրականացմանը աջակցող մարմինների գործունեության ուղորտը (դատախազություն, ոստիկանություն և այլն): Դատաիրավական քաղաքականությունը ունի չորս բաղադրատարր՝ 1) ինստիտուցիոնալ, որը ենթադրում է կատարելագործել դատական համակարգի և դրա հետ կապված այլ մարմինների կառուցվածքը, 2) դատավարական, որը ենթադրում է կատարելագործել դատական իշխանության իրականացման դատավարական միջոցները, 3) նյութաիրավական, որն ընդգրկում է նյութական իրավունքի ճյուղերի կատարելագործման ուղորտը, 4) էթիկական, որը ենթադրում է կատարելագործել համապատասխան պաշտոնատար անձանց վարքագծի կանոնները: Մինչդեռ դատավարական-իրավական քաղաքականությունն ընդգրկում է դատավարական կարգավորման կառուցակարգերի, մասնավորապես՝ դատավարական – իրավական միջոցների կատարելագործման ուղորտը:

¹⁹ Стен **Майдан** И. А. նշվ. աշխ., էջ 24:

Դատաիրավական և դատավարական - իրավական քաղաքականության՝ որպես ամբողջի և մասի հարաբերակցությունն ունի ոչ միայն տեսական, այլև գործնական նշանակություն: Բանն այն է, որ դատաիրավական բարեփոխումների ընթացքում պետք է հստակ տարբերակել դատաիրավական քաղաքականության նշված բաղադրատարրերը, ինչը ենթադրում է հստակ զանազանել այդ քաղաքականության գաղափարախոսությունը կամ հիմնարար դրույթները ձևավորող ինստիտուտները: Օրինակ՝ ՀՀ Սահմանադրության 2005 թ. փոփոխություններից հետո սկսված դատաիրավական բարեփոխումների երկրորդ փուլի ժամանակ դատաիրավական քաղաքականության դատավարական-իրավական ու ինստիտուցիոնալ բաղադրատարրերը հստակ չտարբերակելու հետևանքով տեղի է ունեցել համապատասխան օրենսդրական ակտերի կարգավորման առարկաների շփոթություն: Այսպես, դատաիրավական բարեփոխումների իրականացման նպատակով ՀՀ Նախագահի կողմից ստեղծվել էր դատաիրավական բարեփոխումների աշխատանքային խումբ, որն իր գործունեության ընթացքում քննարկել է ոչ միայն ինստիտուցիոնալ (դատարանակազմական) բնույթի, այլև դատավարական նշանակության մի շարք սկզբունքային հարցեր (օրինակ՝ քրեական հետապնդում հարուցելու հասկացությունը և այլն): Սակայն հետագայում ՀՀ Նախագահի 2006 թ. դեկտեմբերի 26-ի կարգադրությամբ ստեղծվել է նաև քրեական դատավարության օրենսգիրքը մշակող աշխատանքային խումբ, որի խնդիրն էր քննարկել բացառապես քրեադատավարական ոլորտի բարեփոխումների հարցը: Այս պարագայում այս երկու աշխատանքային խմբերի իրավասությունների տարանջատման, դատավարական հարցերի վերաբերյալ դատաիրավական բարեփոխումների աշխատանքային խմբի ընդունած որոշումների պարտադիրության հետ կապված խնդիր է ծագում:

Իրավաբանական հանրությունը հաճախ է քննարկում այն հարցը, թե ՀՀ դատական օրենսգրքում, որի նախագիծը քննարկել է նաև դատաիրավական բարեփոխումների աշխատանքային խումբը, թույլատրելի⁶ է դատավարական բնույթի նորմերի ամրագրումը: Դատարանների նախագահների խորհուրդը 2006 թ. փետրվարի 21-ի թիվ 92 որոշմամբ հավանություն է տվել «ՀՀ դատական համակարգի հակակոռուպցիոն ռազմավարության ծրագրի նախագծին» և այն ներկայացրել է ՀՀ կառավարություն: Ծրագրի նախագծում նշվում է. «Միջոցառումների ստվար զանգվածը պահանջում է կողիֆիկացված օրենսդրական միջամտություն: Այսպես, անհրաժեշտ է մշակել մեկ միասնական ՀՀ դատական օրենսգիրք, որը կարող է փոխարինել այսօրվա գործող, սակայն արդիականությունը կորցրած «Դատարանակազմության մասին», «Դատավորի կարգավիճակի մասին», «Արդարադատության խորհրդի մասին» և մի շարք այլ օրենքների»: Մի շարք իրավաբաններ, հիմք ընդունելով դատական օրենսդրության կողիֆիկացիայի ոլորտը, նշում են, որ դատական օրենսգիրքը պետք է սահմանի միայն դատարանակազմական հարաբերություններ, իսկ այնպիսի հարցերի կարգավորումը, ինչպիսիք են դատական ակտերի օրինական ուժի մեջ մտնելը, դրանց բողոքարկումը, դատական սանկցիաները և այլն, պետք է կարգավորվեն դատավարական օրենսդրությամբ: Այս առումով, կարծում ենք, որ, իրոք, ՀՀ դատական օրենսգրքի խնդիրը առավելապես դատարանակազմական հարաբերություններ կարգավորելն է, իսկ ՀՀ դատական օրենս-

գրքի 47 (վերաքննության սահմանները փաստի հարցում) և 91 հոդվածները (դատավորի ինքնաբացարակ) բովանդակում են դատավարական նորմեր, որոնք պետք է արտացոլվեն ոչ թե ՀՀ դատական, այլ դատավարական օրենսգրքում: Միևնույն ժամանակ չպետք է ընկնել ծայրահեղությունների մեջ և դատավարական ու դատարանակազմական հարաբերությունների միջև անցկացնել անջրպետ: Կարծում ենք, որ շատ դեպքերում դատարանակազմական և դատավարական հարաբերություններն այնքան փոխկապված են, որ հնարավոր չէ դրանք հստակ տարանջատել, ուստի և հնարավոր չէ հստակ սահմանագիծ անցկացնել ՀՀ դատական օրենսգրքի և դատավարական օրենսդրության կարգավորման առարկաների միջև: Օրինակ, կարծում ենք, որ դատական ակտերի բողոքարկումը կամ դրանց ուժի մեջ մտնելը, դատական սանկցիաները՝ որպես դատարանի բնականոն գործունեությունն ապահովող իրավական գործիքներ, միանշանակորեն չի կարելի համարել դատավարական բնույթի նորմեր և պնդել, որ դրանք պետք է սահմանվեն ոչ թե ՀՀ դատական օրենսգրքով, այլ բացառապես դատավարական օրենսգրքով²⁰:

Դատաիրավական քաղաքականությունը հիմնված է որոշակի սկզբունքների վրա, որոնցով էլ հաճախ պայմանավորվում են քաղաքականության առաջնահերթությունները: Դատաիրավական քաղաքականության սկզբունքները սեղմ կերպով արտահայտում են դատաիրավական ոլորտում իրավական քաղաքականության իրականացմանն ուղղված պետության գործունեության բովանդակությունը: Տեսության մեջ վիճելի է իրավական քաղաքականության սկզբունքների համակարգի հարցը: Որոշ հեղինակներ առանձնացնում են իրավական քաղաքականության հետևյալ սկզբունքները. 1) իրավունքի ընդհանուր սկզբունքների հետ կապվածությունը, 2) գիտական հիմնավորվածությունը, 3) ժողովրդավարական հասարակության սկզբունքների համապատասխանությունը, 4) մարդու իրավունքների ոլորտում միջազգային չափորոշիչների համապատասխանությունը, 5) ռեալիզմը²¹: Ն. Մատուզովը առանձնացնում է իրավական քաղաքականության սոցիալական պայմանավորվածության, գիտական հիմնավորվածության, կայունության և կանխատեսելիության, լեգիտիմ և բարոյական բնույթի, հրապարակայնության, անձի և պետության շահերի զուգակցման, մարդու իրավունքների առաջնայնության, միջազգային չափորոշիչների համապատասխանության սկզբունքները²²: Իրավական քաղաքականության նշված սկզբունքները վերաբերում են նաև դատաիրավական քաղաքականությանը: Տեսության մեջ որպես դատաիրավական քաղաքականության սկզբունքներ նշվում են օրինականությունը, իրավական կարգավորման միջազգային չափորոշիչներին համապատասխանելը, դատաիրավական քաղաքականության սոցիալ-քաղաքական և գործնական պայմանավորվածությունը, հասարակության բարոյաարժեքային դիրքորոշումները

²⁰ Մանրամասն տե՛ս **Դամբարյան Ա.**, Դատական օրենսգրքի վերլուծությունը օրենսդրական տեխնիկայի կանոնների լույսի ներքո, «Դատական իշխանություն», 2008, թիվ 10/111, էջ 12-17:

²¹ Տե՛ս **Путило Н.** Правовая политика современного демократического государства. В кн.: Социология права. М., 2002, էջ 137:

²² Տե՛ս **Матузов Н.** Правовая политика: сущность, концепция, реальность, էջ 81:

և մշակութային ավանդույթները հաշվի առնելը, դատաիրավական քաղաքականության հրապարակայնությունը, նպատակաուղղվածությունը, իրատեսականությունը, գիտական հիմնավորվածությունը և այլն²³:

Դատաիրավական քաղաքականության արդյունավետության ապահովման տեսանկյունից հատկապես կարևորվում են դատաիրավական քաղաքականության իրատեսականության և գիտական հիմնավորվածության սկզբունքները:

Իրավական քաղաքականության գիտական հիմնավորվածությունը դիտվում է և՛ որպես իրավական քաղաքականության սկզբունք, և՛ որպես որակական հատկանիշ²⁴: Դատաիրավական քաղաքականության գիտական հիմնավորվածության բացակայության դեպքում իրավաստեղծ, իրավակիրառ ոլորտում պարզապես կունենանք միջոցառումների շարք, որը չի կարող կազմել միասնական համակարգ, ինչը չի հանգեցնի դրական արդյունքի: Դատաիրավական քաղաքականությունը պետք է ապացուցի, որ իրավական ներգործության այս կամ այն ձևը դատաիրավական համակարգում որոշակի սոցիալական նպատակի հասնելու առավել համարժեք միջոց է: Առանց գիտական բաղադրատարրի այդպիսի վերլուծությունը հնարավոր չէ: Օրինակ՝ դատաիրավական բարեփոխումների երկրորդ փուլում ստեղծվեցին մասնագիտացված քրեական և քաղաքացիական դատարաններ: Անկասկած, արդարադատության և դատական իշխանության զարգացման ժամանակակից միտումներից է դատարանների և դատական համակարգի մասնագիտացումը²⁵: Այս իմաստով արդարադատության արդյունավետ իրականացումը պայմանավորված է դատական մասնագիտացման սկզբունքով: Սակայն անհրաժեշտ է քննարկել, թե քրեական և քաղաքացիական մասնագիտացված դատարանների ստեղծման ժամանակ դատաիրավական քաղաքականությունը մշակող սուբյեկտները գիտականորեն հիմնավորված ինչ չափանիշների հիման վրա են այդ դատարանները որակել մասնագիտական:

Տեսության մեջ նշվում է, որ դատական համակարգում մասնագիտացված դատարանների ստեղծման անհրաժեշտությունը պայմանավորվում է հետևյալ հանգամանքներով. 1) առկա է իրավաբանական գործերի մեծ քանակ, որոնց առանձնահատկությունները պահանջում են նորմատիվ իրավական ակտերի հատուկ ուսումնասիրություն, 2) վիճելի իրավահարաբերության ճյուղային առանձնահատկությունները թելադրում են դատավարական ձևի տարբերակում, 3) պետությունը տիրապետում է անհրաժեշտ նյութատեխնիկական և կազմակերպական միջոցների²⁶:

²³ Տե՛ս **Киреев А. Б.** Судебно-правовая политика в современной России: Проблемы теории и практики. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Тамбов, 2009, էջ 13:

²⁴ Տե՛ս **Рудковский В. А.** О принципах правовой политики // Правовая политика и правовая жизнь, 2003, № 4, էջ 7:

²⁵ Տե՛ս «Оптимизация гражданского правосудия России». Под ред. В. В. Яркова. М., 2007, էջ 59:

²⁶ Տե՛ս **Романец Ю. В.** Специализация в судебной деятельности как средство повышения эффективности правосудия. Проблемы защиты прав и законных интересов граждан и организаций. Материалы международной научно-практической конференции. Краснодар, 2002, էջ 67:

Մասնագիտացված դատարանների ստեղծման գործում անհրաժեշտ է սահմանել այս կամ այն գործերի քննության հատուկ կարգ: Մասնագիտացված դատարանների կառուցվածքի անկյունաքարը ընդհանուր կարգից տարբերվող ընթացակարգով գործերի քննության առանձնացումն է: Կարելի է ասել, որ ընդհանուր իրավասության և մասնագիտացված դատարաններում գործերի քննության դատավարական կանոնների տարբերության բացակայության պայմաններում ընդհանուր առմամբ վերանում է հատուկ իրավասության դատարանների անհրաժեշտությունը:

Այսպիսով, դատարանները կարող են որակվել որպես մասնագիտացված, եթե քննում են հատուկ բնույթի իրավաբանական գործեր, որոնց քննության դատավարական ձևը տարբերակված է գործերի քննության ընդհանուր ձևից (օրինակ՝ վարչական դատարանը): Նշված չափանիշների միջև անջրպետ չկա, քանի որ մի շարք դեպքերում դատարանները մասնագիտացվում են գործերի բնույթի և այդ գործերի քննության կարգի առանձնահատկությունների հիման վրա:

ՀՀ-ում քրեական և քաղաքացիական դատարանները կարելի⁶ է արդյոք համարել մասնագիտացված դատարաններ: Այդ հարցին պատասխանելու համար անհրաժեշտ է պարզել, թե ինչ բնույթի գործեր են քննում այդ դատարանները, և արդյոք դրանց կողմից քննվող գործերը իրենց դատավարական ձևի տեսանկյունից տարբերվում են գործերի քննության ընդհանուր դատավարական ձևից:

Մինչև 2009 թ. փետրվարի 5-ի՝ «ՀՀ դատական օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի ընդունումը ՀՀ դատական օրենսգրքի 22 հոդվածում սահմանվում էր, որ ընդհանուր իրավասության դատարանին են ենթակա բոլոր գործերը՝ բացառությամբ քաղաքացիական, քրեական և վարչական դատարանների ենթակայությանը վերապահված գործերի: Ընդհանուր իրավասության դատարանը քրեական դատավարության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով վերահսկողություն է իրականացնում քրեական վարույթի մինչդատական փուլի նկատմամբ: Քրեական դատավարության ոլորտում ընդհանուր իրավասության դատարանները քննում էին միայն ոչ մեծ ծանրության և միջին ծանրության հանցագործությունների վերաբերյալ գործեր, իսկ քրեական դատարանները՝ ծանր և առանձնապես ծանր հանցագործությունների վերաբերյալ գործեր: Արդյոք այս չափանիշով քրեական դատարանների առանձնացումը կարելի⁶ է համարել դատարանի մասնագիտացում: Նախ նշենք, որ ոչ մեծ ծանրության, միջին ծանրության և ծանր ու առանձնապես ծանր հանցագործությունների վերաբերյալ քրեական գործերը քննվում են նույն դատավարական ձևի շրջանակներում, ուստի հանցագործությունների դասակարգման այս հիմքով դատավարական ձևի տարբերակումը բացակայում է: Բացի այդ՝ հանրային վտանգավորության տեսանկյունից հանցագործությունների քառանդամ դասակարգումը չի արտահայտում հանցագործությունների բնույթների միջև եղած տարբերությունները, ուստի այն չի կարող համարվել նաև դատարանների մասնագիտացման առարկայական (նյութաիրավական) չափանիշ:

Ասվածը վերաբերում է նաև քաղաքացիական դատարաններին՝ բացառությամբ սնանկացման գործերի վարման դեպքի, քանի որ դրանց բնույթը և քննության դատավարական ձևը էականորեն տարբերվում են ընդհանուր կարգից:

Քրեական և քաղաքացիական դատարանները օրենսդրի կողմից որպես մասնագիտացված դատարան դիտարկելը չէր բխում դատարանների մասնագիտացման առարկայական և դատավարական չափանիշներից: Ուստի կարծում ենք՝ վերը նշված հանցագործությունների դասակարգման կամ հայցագնի չափանիշներից ելնելով, ընդհանուր իրավասության դատարանների և քրեական ու քաղաքացիական դատարանների միջև կատարվել է աշխատանքի պարզ բաժանում, ինչը որևէ եզր չունի դատարանների մասնագիտացման գիտական հիմքերի հետ: Այս առումով դատարանների, այդ թվում՝ առաջին ատյանի դատարանների միջև աշխատանքի բաժանումը պետք է սահմանազատել դատարանների մասնագիտացումից:

Միևնույն ժամանակ, կարծում ենք՝ դատաիրավական քաղաքականության կանխատեսելիության և գիտական հիմնավորվածության սկզբունքը պահանջում է լուրջ վերլուծության ենթարկել նաև քրեական և քաղաքացիական դատարանների վերացման վերաբերյալ մոտեցումը: Բանն այն է, որ դատաիրավական քաղաքականության գիտական հիմնավորվածությունը խախտվում է ոչ միայն այն դեպքում, երբ դատարանների միջև աշխատանքի պարզ բաժանումը դիտվում է որպես դատարանների մասնագիտացում, այլև երբ այս դատարանները վերացնելը պատճառաբանվում է պարզապես դրանց խիստ անհրաժեշտ լինելու վիճելիությամբ²⁷:

Այսպես, ՀՀ դատարանների նախագահների խորհրդի 2008 թ. հոկտեմբերի 7-ի որոշմամբ դատական ղեկարտամենտին հանձնարարվել է մեկամսյա ժամկետում պատրաստել դատաիրավական բարեփոխումները տրամաբանական ավարտին հասցնելու հայեցակարգից բխող օրենսդրական նախագծերի փաթեթ: 2009 թ. փետրվարի 5-ի օրենսդրական փոփոխություններով վերացվել են քրեական և քաղաքացիական դատարանները, և որպես առաջին ատյանի դատարան գործում են ընդհանուր իրավասության դատարանները և վարչական դատարանը:

Դատարաններում գործերի քննության մասնագիտացումն ապահովելու նպատակով առաջարկվում է ընդհանուր իրավասության դատարաններում ներդնել մասնագիտացված դատավորների ինստիտուտը (մարդու դեմ ուղղված հանցագործությունների գործերով դատավոր, սեփականության և տնտեսական գործունեության դեմ ուղղված հանցագործությունների գործերով դատավոր, անչափահասների գործերով դատավոր²⁸ և այլն):

²⁷ Դատաիրավական բարեփոխումների՝ 2009-2011 թվականների ռազմավարական գործողությունների ծրագրում թեև նշվում է, որ դատաիրավական բարեփոխումների երկրորդ փուլի հայեցակարգը համահունչ է նաև ԵՄ-Հայաստան եվրոպական հարևանության քաղաքականության գործողությունների ծրագրի պահանջներին, սակայն այդ փաստաթղթում չի քննարկվում, թե քրեական և քաղաքացիական դատարանների հիմնադրման ժամանակ ինչպիսի սխալներ են թույլ տրվել, որոնք պայմանավորեցին այդ դատարանների ոչ արդյունավետ գործունեությունը և դրանց վերացման անհրաժեշտությունը:

²⁸ Մի շարք երկրներում առկա են անչափահասների գործերով (յուվինալ) դատարաններ, սակայն ՀՀ դատական համակարգում անչափահասների գործերով դատավորների առանձնացումը չի տեղավորվում առաջին ատյանի դատավորների մասնագիտացման մեթոդաբանության մեջ: Բանն այն է, որ որպես դատավորների մասնագիտացման չափանիշ ընդունվել է առարկայական մասնագիտացումը (ըստ հանցագործությունների տեսակների), մինչդեռ անչափահասների գործերով դատավորի առանձնացումը որևէ առնչություն չունի առարկայական մասնագիտացման հետ:

Դատաիրավական բարեփոխումների 2009-2011 թվականների ռազմավարական գործողությունների ծրագրում սահմանվում է, որ առաջին ատյանի դատարանում գործերի բաշխումն ըստ մասնագիտացված քրեական և քաղաքացիական գործեր քննող դատավորների էականորեն կնվազեցնի դատական սխալները, կբարձրացնի մասնագիտացված դատավորների կողմից ընդունվող դատական ակտերի որակը:

Հարկ ենք համարում հիշեցնել, որ նախկինում փորձ արվել է ընդհանուր իրավասության դատարաններում գործերը բաշխել մասնագիտացման սկզբունքով: Այսպես, ՀՀ դատարանների նախագահների խորհրդի 2006 թ. հունիսի 13-ի թիվ 97 որոշմամբ²⁹ սահմանվել են Երևան քաղաքի առաջին ատյանի դատարաններում, Շիրակի և Լոռու մարզերի առաջին ատյանի դատարանների կենտրոնական նստավայրերում գործերը մասնագիտացման սկզբունքով բաշխելու միջանկյալները: Դատարանների նախագահների խորհրդի նշված որոշմամբ սահմանվել են դատավորների մասնագիտացման քրեաիրավական և քաղաքացիաիրավական ոլորտները:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ դատաիրավական քաղաքականության իրականացման ներկայիս փուլում նորից փորձ է արվում ներդնել մասնագիտացված դատավորների ինստիտուտը, քաղաքականություն ձևավորող սուբյեկտները դատաիրավական քաղաքականության գիտական հիմնավորվածության սկզբունքի պահպանման տեսանկյունից պետք է մանրամասն վերլուծեն վերը նշված որոշման հիման վրա գործերը մասնագիտացման սկզբունքով բաշխելու պրակտիկան, առանձնացնեն դրա դրական և բացասական կողմերը:

Բացի այդ՝ կարելի է հաշվի առնել նաև ՀՀ դատարանների նախագահների խորհրդի թիվ 97 որոշման վերաբերյալ հետևյալ նկատառումները.

1. Որոշմամբ դատավորների մասնագիտացման ցանկում ներկայացվում էին դատավորների մասնագիտացման ոլորտները: Սակայն ՀՀ դատարանների նախագահների խորհրդի որոշումից անհասկանալի էր մնում, թե ինչ չափանիշների հիման վրա է որոշվել, թե որ դատավորը ինչ մասնագիտացում ունի: Կարծում ենք՝ այս հարցը դատական իշխանության ոլորտում կադրային ճիշտ քաղաքականություն իրականացնելու համար ունի սկզբունքային նշանակություն: Ուստի իրավական ակտերում պետք է սահմանել այն չափանիշները, որոնցով կարելի է որոշել տվյալ դատավորի մասնագիտացումը: Մասնագիտացված դատավորների թեկնածությունների ընտրության և մասնագիտացման որոշման ժամանակ կարող են հաշվի առնվել՝ բուհի մագիստրոսական կրթության ուղղվածությունը, տվյալ մասնագիտացմամբ ատենախոսության պաշտպանությունը, տվյալ ոլորտում գիտահետազոտական ծավալուն աշխատանքների իրականացումը կամ երկար տարիների պրակտիկ գործունեությունը և այլն:

2. ՀՀ դատարանների նախագահների խորհրդի որոշման 2-րդ կետում նշվում է, որ մինչդատական վարույթի հետ կապված հարցերը քննարկում և լուծում են քաղաքացիաիրավական մասնագիտացման դատավորները: Նշված որոշումը թեև նպատակ է հետապնդում ապահովելու գործերի բաշխումը ըստ մասնագիտացման, սակայն, կարծում ենք, այդ տրամաբանությունը

²⁹ Նշված որոշումը ՀՀ դատարանների նախագահների խորհրդի 2007թ. դեկտեմբերի 21-ի թիվ 28 որոշմամբ ճանաչվել է ուժը կորցրած:

խախտվում է, երբ մինչդատական վարույթի նկատմամբ դատական վերահսկողության հարցի լուծման իրավասությունը վերապահվում է քաղաքացիական մասնագիտացման դատավորներին:

Իրավական քաղաքականության իրատեսականության սկզբունքի կարևորությունը պայմանավորված է նրանով, որ հասարակությունը տառապում է ոչ միայն իրավունքի նիհիլիզմով, այլ նաև իդեալիզմով: Նման պարագայում իրավական քաղաքականության սուբյեկտների հռչակած որոշ նպատակներ և ծրագրեր կտրված են իրականությունից, չեն համապատասխանում առկա հնարավորություններին, ինչի հետևանքով մարդիկ մշտապես դեմ են առնում դատարկ խոստումների: Ըստ այդմ, իրավական քաղաքականության իրատեսականության սկզբունքը պահանջում է խնդիրների ու նպատակների առաջադրման ժամանակ և ծրագրերի մշակման ընթացքում հաշվի առնել դրանք իրականացնելու իրական հնարավորությունները³⁰:

Դատաիրավական քաղաքականության ձևավորման և իրականացման ընթացքում ևս հանդիպում են դեպքեր, երբ օրենսդրորեն ամրագրվում են իրականությունից հեռու այնպիսի պահանջներ, որոնք ի սկզբանե դատապարտված են որակվելու «մեռած նորմեր»: Այսպես, ՀՀ դատական օրենսգրքի 16 հոդվածի 3-րդ մասում ամրագրված է, որ դատական քննությունը որպես կանոն պետք է ավարտվի մեկ դատական նիստով: Գիշտ է, մեկ դատական նիստով գործն ավարտելու պահանջն ընդհանուր առմամբ բխում է արդարադատության արդյունավետության սկզբունքից, սակայն արդյո՞ք այս բարի ցանկության իրականացումը համապատասխանում է դատաիրավական քաղաքականության իրատեսականության սկզբունքին: Կարծում ենք՝ ո՛չ:

Նախ՝ մեկ դատական նիստով գործն ավարտելու մասին դրույթը ձևակերպված է ընդհանուր ձևով, ինչը նշանակում է, որ այն տարածվում է ոչ միայն քաղաքացիական և վարչական դատավարությունների, այլ նաև քրեական դատավարության վրա: Մինչդեռ քրեական դատավարությունում գործնականում դժվար է պատկերացնել, որ ընդհանուր կարգով դատաքննություն իրականացնելիս քրեական գործի քննությունն ավարտվի մեկ դատական նիստով: Բանն այն է, որ եթե նույնիսկ դատաքննությունն ավարտվի մեկ դատական նիստով, ապա պաշտպանական ճառի, ամբաստանյալի վերջին խոսքի իրավունքի ապահովման համար հաճախ պահանջվում է անցկացնել մի քանի դատական նիստ: Չէ՞ որ պաշտպանության կողմն իր ճառը, իսկ ամբաստանյալը վերջին խոսքը պատրաստելու համար պետք է բավարար ժամանակ ունենան, որպեսզի կարողանան վերլուծել դատարանում հետազոտված ապացույցները: Այս իրավունքի ապահովումը պահանջում է, որ դատարանը բավարարի պաշտպանության կողմի՝ ճառ կամ վերջին խոսք պատրաստելու համար ժամանակ տրամադրելու վերաբերյալ միջնորդությունը:

Երկրորդ՝ մեկ դատական նիստի պահանջն արտացոլված է Եվրոպայի խորհրդի փաստաթղթերում. այն ձևակերպված է որպես քաղաքացիական դատավարության սկզբունք: Այսպես, Նախարարների կոմիտեի՝

³⁰ Տե՛ս **Демидов А. И.** Реализм как принцип правовой политики // Правоведение, 1997, № 4, էջ 81:

«Դատական համակարգերի կատարելագործմանն ուղղված՝ քաղաքացիական դատավարության սկզբունքների մասին» R (84) 5 հանձնարարականում նշվում է, որ դատավարությունը, որպես կանոն, պետք է կազմված լինի երկու դատական միստից. առաջին միստի ժամանակ կարող են անցկացվել նախնական լուծմները, իսկ երկրորդ դատական միստում՝ հետազոտվել ապացույցներ, ներկայացվել կողմերի դիրքորոշումները, և, եթե հնարավոր է, կայացվի որոշում: Դատարանը պետք է ձեռնարկի միջոցներ, որպեսզի բոլոր գործողությունները, որոնք անհրաժեշտ են երկրորդ դատական միստի համար, կատարվեն ժամանակին և առանց ձգձգումների:

Թեպետ քաղաքացիական դատավարությունում մեկ դատական միստի պահանջն ամրագրված է Եվրոպայի խորհրդի հանձնարարականներում, այնուամենայնիվ, կարծում ենք, որ ներկայումս նույնիսկ ՀՀ քաղաքացիական դատավարությունում այս պահանջը իրատեսական չէ: Որպեսզի դատարանը հնարավորություն ունենա ապահովելու մեկ դատական միստի պահանջը, օրենսդրությամբ պետք է նախատեսել համապատասխան կառուցակարգեր, որոնք հնարավորություն կտան դատարանին արդյունավետ կերպով ապահովելու վկաների, կողմերի մասնակցությունը: Նախարարների կոմիտեի՝ վերոհիշյալ հանձնարարականում նշվում է, որ դատարանը պետք է հնարավորություն ունենա դատարան հրավիրելու վկաների, իսկ առանց հարգելի պատճառների նրանց չներկայանալու դեպքում պետք է կիրառի համապատասխան պատժամիջոցներ՝ տուգանք, վնասների հատուցում և այլն: Վկայի՝ դատարան չներկայանալու դեպքում դատարանը ինքնուրույն է որոշում շարունակել՝ դատաքննությունն առանց վկայի ցուցմունքները լսելու, թե՞ ոչ: Նույն հանձնարարականում նշվում է. «Վկաների ցուցմունքները լսելու կարգը պարզեցնելու նպատակով պետք է նախատեսել ժամանակակից տեխնիկական միջոցներ՝ հեռախոսակապ և այլն օգտագործելու հնարավորություն»: Թեև մեր օրենսդրությունն ընդունել է Եվրոպայի խորհրդի հանձնարարականներում ամրագրված մեկ դատական միստի պահանջը, սակայն օրենսդրությամբ նախատեսված չեն նույն Եվրոպայի խորհրդի հանձնարարականներում արտացոլված այն կառուցակարգերը (դատարան չներկայացած վկայի տուգանում, հեռախոսակապով հարցաքննություն և այլն)³¹, որոնք դատարանին հնարավորություն կտան գործը լուծելու մեկ դատական միստում, ուստի այդպիսի պահանջը դառնում է ոչ իրատեսական նաև քաղաքացիական դատավարությունում և չի համապատասխանում դատաիրավական քաղաքականության ռեալիզմի սկզբունքին³²:

Վերոգրյալից կարելի է եզրակացնել.

³¹ Գործնականում հաճախ են հանդիպում դեպքեր, երբ դատակոչված վկաները չեն ներկայանում դատարան, որի հետևանքով դատարանը ստիպված է լինում հետաձգել դատաքննությունը: ՀՀ քաղ. դատ. օր.-ի 44 հոդվածի 5-րդ մասում նախատեսված է վկային հարկադիր բերման ենթարկելու հնարավորությունը: Կարծում ենք, որ գործող օրենսդրությունն անհրաժեշտ է համալրել այնպիսի իրավական գործիքներով, որոնց միջոցով հնարավոր կլինի առավել արդյունավետորեն ապահովելու վկայի մասնակցությունը:

³² Տե՛ս **Ղանդարյան Ա.**, Արդարադատության արդյունավետ իրականացման սկզբունքը դատական իրավունքում, «Դատական իշխանություն», 2008, թիվ 100-101, էջ 28-33:

1. Դատաիրավական քաղաքականությունը բնորոշվում է որպես պետական իշխանության մարմինների, ոչ պետական կազմակերպությունների, գիտական հիմնարկների կողմից իրականացվող դատաիրավական համակարգի վերաբերյալ միջազգային չափորոշիչներից բխող և գիտականորեն հիմնավորված գործունեություն, որն ուղղված է դատաիրավական ոլորտի իրավական գաղափարախոսության ձևավորմանը և դրա հիման վրա դատաիրավական համակարգի, մասնավորապես դատական իշխանության իրականացման դատավարական-իրավական միջոցների կատարելագործմանը և կիրառման արդյունավետության բարձրացմանը:

2. Դատաիրավական քաղաքականությունը ունի չորս բաղադրատարր՝ ինստիտուցիոնալ, դատավարական, նյութաիրավական և էթիկական: Մինչդեռ, դատավարական – իրավական քաղաքականությունն ընդգրկում է դատավարական կարգավորման կառուցակարգերի, մասնավորապես դատավարական – իրավական միջոցների կատարելագործման ոլորտը: Այլ կերպ ասած՝ դատավարական – իրավական քաղաքականությունը համարվում է դատաիրավական քաղաքականության բաղկացուցիչ մասը:

3. ՀՀ-ում իրականացվող դատաիրավական բարեփոխումների երկրորդ փուլում առանց լուրջ գիտական հիմնավորումների ներդրվեցին, այսպես կոչված, քրեական և քաղաքացիական մասնագիտացված դատարանները, որոնք մոտ մեկ տարի գործելուց հետո որակվեցին որպես ոչ արդյունավետ գործող դատարաններ և լուծարվեցին: Դատաիրավական բարեփոխումների իրականացման ներկայիս փուլում փորձ է արվում ներդնել մասնագիտացված դատավորների ինստիտուտը, ուստի դատաիրավական քաղաքականության գիտական հիմնավորվածության սկզբունքի պահպանման և հնարավոր սխալներից խուսափելու նպատակով անհրաժեշտ է մանրամասն վերլուծել գործերը դատավորների միջև մասնագիտացման սկզբունքով բաշխելու առկա պրակտիկան, դրա դրական և բացասական կողմերը:

4. Ընդհանուր իրավասության դատարանում գործերը մեկ դատական նիստով ավարտելու պահանջը դատաիրավական քաղաքականության իրատեսականության սկզբունքին համապատասխանեցնելու նպատակով անհրաժեշտ է դատավարական օրենսդրությամբ նախատեսել գործուն կառուցակարգեր (դատական նիստին չներկայացած վկային տուգանելը, վնասների հատուցում պահանջելը, հեռախոսակապով հարցաքննելը և այլն):

АРТУР ГАМБАРЯН - Судебно-правовая политика в Республике Армения (понятие и принципы). - В статье судебно-правовая политика рассматривается как разновидность правовой политики. Исходя из этого, автор в общих чертах представляет особенности и специфические черты правовой политики.

Автором проанализированы методологические основы соотношения таких понятий, как судебно-правовая политика, процессуальная политика и судебно-правовые реформы, дано определение собственно судебно-правовой политики.

Выделяются четыре составных элемента судебно-правовой по-

литики: институциональный, процессуальный, материально-правовой и этический, в то время как процессуально-правовая политика включает в себя механизмы процессуального регулирования, в частности сферу совершенствования процессуально-правовых средств. Иными словами, процессуально-правовая политика считается составной частью судебно-правовой политики. Субъекты судебно-правовой политики, как отмечается в статье, часто не разграничивают данные плоскости, в подтверждение чему приводится пример Судебного кодекса РА, основной задачей которого является регулирование отношений, связанных с судоустройством, в то время как в статье 47 кодекса (границы апелляции, касающиеся вопросов факта) и статья 91 (самоотвод судьи) содержатся процессуальные нормы, которые должны быть отражены в процессуальном законодательстве, а не в Судебном кодексе РА.

На втором этапе судебной реформы, проводимой в РА, без какого-либо серьезного научного обоснования в судебную систему были внедрены так называемые специализированные гражданские и уголовные суды, которые по прошествии одного года своей деятельности были признаны неэффективно действующими и расформированы. На нынешнем этапе осуществления судебно-правовой реформы, предпринимается попытка по внедрению института специализированных судей, в связи с чем автор предлагает субъектам формирования судебно-правовой политики детально проанализировать практику распределения дел между судьями согласно специализации. В свете принципов реализма и научности судебно-правовой политики автор обсуждает положение ст. 16 Судебного кодекса РА, согласно которому рассмотрение дел в судах первой инстанции, в общей сложности должно быть завершено в одном судебном заседании. Автор находит, что указанное положение отнюдь не вытекает из принципа реализма судебно-правовой политики, так как в законодательстве отсутствуют механизмы, которые предоставят возможность обеспечения присутствия на одном судебном заседании всех проходящих по делу свидетелей и тем самым сделают возможным завершение рассмотрения дела в одном судебном заседании.

ARTUR GHAMBARYAN - *Judicial-Legal Policy in the Republic of Armenia (The Concept and Principles)*. - This scientific study regards the judicial-legal policy as a type of legal policy and therefore demonstration of general description of the features and peculiarities of a judicial policy is pursued herein.

The author analyses the methodological bases of interrelation between the concepts of the 'judicial-legal policy', the 'procedural policy' and the 'judicial-legal reforms' and *a posteriori* provides the definition of the Judicial-Legal Policy.

The study marks out four elements of the judicial-legal policy: institutional, procedural, substantive, and ethical. Therewith the procedural-legal policy encompasses the sphere of improvement of the procedural regulation structures and particularly the procedural-legal mechanisms. In other words, the procedural-legal policy is a constituent of the judicial-legal policy.

The study indicates that the parties in judicial-legal policy often do not distinguish the given tiers of the policy. The Judicial Code of the Republic of Armenia can serve as an example of the aforementioned as it is called to regulate the relationship of judicial constitution, while its Article 47 (limits of appeal in a matter of fact) and Article 91 (self-recusation of a judge) deal with procedural norms, which should have been regulated by the Procedural Code, not the Judicial Code.

Furthermore, the study discusses in the light of the principles of realism and scientific content of the judicial-legal policy the stipulation of Article 16 of the Judicial Code of the Republic of Armenia which provides for the general requirement of trial completion at the courts of first instance in a single hearing. According to the author of this study the aforementioned provision does not correspond to the principle of realism of the judicial-legal policy, as the legislation does not provide for mechanisms which would allow participation in a single trial of all the witnesses involved in a case and, hence, completion of the trial in a single hearing.

Still, specialized criminal and civil courts were put in practice without proper scientific foundation during the second phase of the judicial-legal reforms carried out in the Republic of Armenia. However, after only one year of operation these courts were qualified as non-efficient and have been consequently liquidated. At the current stage of implementation of judicial-legal policy of incorporation of the institute of specialized judges is attempted; thus, in the view of the principle of upholding the scientific foundation, the author of this study puts forward to the policy makers to carefully analyze the practice of specialization-based distribution of legal cases among the judges in consideration of its advantages and disadvantages.

Lastly, the study discusses the issues of formation and implementation of strategy of the judicial-legal policy. Among the negative factors affecting the strategy of judicial-legal policy the author points out at the prevalence in these processes of narrow bureaucratic interests and lack of schools of diverse ideologies on procedural-science.

О КОНЦЕПЦИИ РАЗВИТИЯ ГРАЖДАНСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

ВЕНИАМИН ЯКОВЛЕВ

Проведенная в России в 1994-2006 годах кодификация гражданского законодательства с самого начала основывалась на концептуальных подходах, подготовленных учеными - цивилистами в рамках созданного в 1991 году по инициативе профессора С. С. Алексеева. Исследовательского центра частного права при Президенте Российской Федерации. В 1999 году Указом Президента Российской Федерации был образован также Совет при Президенте России по кодификации и совершенствованию гражданского законодательства, перед которым поставлена задача дальнейшего совершенствования гражданского законодательства, а также проведения экспертизы законопроектов по гражданскому праву. При этом Исследовательскому центру поручено обеспечение деятельности Совета, состоящего из ведущих цивилистов, ученых и практиков.

Поэтому новый этап совершенствования гражданского права, начало которому положил Указ Президента Российской Федерации от 18 июля 2008 года "О совершенствовании гражданского законодательства", также начался с подготовки Концепции дальнейшего развития гражданского права.

Указ Президента Российской Федерации "О совершенствовании Гражданского кодекса Российской Федерации" от 18 июля 2008 года в части подготовки Концепции развития гражданского законодательства Российской Федерации Советом при Президенте Российской Федерации по кодификации и совершенствованию гражданского законодательства Российской Федерации выполнен и по целям, определенным в Указе, и по организации публичного обсуждения Концепции, и по сроку представления Президенту Российской Федерации Концепции, доработанной по результатам публичного обсуждения, к 1 июня 2009 года. Опубликован 1-й вариант - 660 страниц, 2-й переработанный, краткий - 140 страниц. Концепция, подготовленная в течение года, соответствует задачам, поставленным Указом по всем параметрам.

Во-первых, Концепция вобрала в себя судебную практику по четырнадцатилетнему применению ГК.

Особое внимание уделено постановлениям Конституционного Суда Российской Федерации, а также постановлениям пленумов Верховного и Высшего Арбитражного судов России.

Во-вторых, в ней обобщены выводы и рекомендации науки гражданского права последних десятилетий. В частности, учтены результаты экспертной работы по законопроектам, проведенной Советом за десять лет (с 5 октября 1999 г.).

В-третьих, в ходе подготовки Концепции были использованы материалы совершенствования национального гражданского законодательства ряда стран Европы (Германии, Франции, Нидерландов) и развития экономического права Европейского Союза.

В-четвертых, при разработке Концепции учтены программные материалы по национальным проектам и стратегии экономического развития страны.

Проведенная в 1994-2006 годах кодификация гражданского законодательства возродила частное право в качестве правовой основы современной экономики России и создала единую систему гражданского законодательства. Концепция должна обеспечить приведение гражданского законодательства в соответствие с приобретенным опытом регулирования рыночной экономики, в том числе с учетом уроков финансово-экономического кризиса, а также потребностей обеспечения национальных интересов в условиях растущей глобализации.

Исходя из этого и учитывая, что Гражданский кодекс является координирующим центром всей системы частного права, на что прямо указано в ст. 3 ГК, Концепция предусматривает следующее.

Первое. Обеспечение с одной стороны, стабильности гражданского законодательства, а с другой, необходимого развития в целях поддержания и усиления его эффективности. Концепция не предусматривает ни новой кодификации, ни даже новой редакции Кодекса. Следует отметить, что ГК оказался в сравнении с другими кодексами довольно стабильным актом. За 15 лет изменения внесены в 190 статей из 1551 ст., из них 98 статей - в части первой. Многие попытки внести в него изменения, разрушающие системность гражданского права, были отбиты, в том числе с помощью Совета по кодификации.

Второе. Концепция предусматривает обновление главным образом части первой Кодекса, принятой пятнадцать лет назад на первом этапе перехода к рыночной экономике. Предусматривается дальнейшее развитие основных положений, в том числе таких, как предмет и принципы гражданского права. В составе предмета гражданского права выделяются корпоративные отношения, что позволит развить в Гражданском кодексе общие положения корпоративного права. Возрастание роли гражданского права в регулировании отношений по поводу земли и других природных ресурсов обуславливает развитие института вещных прав на недвижимость, в том числе общих положений о вещных правах.

Круг принципов гражданского права дополняется требованием добросовестности поведения ко всем участникам гражданских

правоотношений, что позволит пресечь неправомерные попытки совершить сделки в обход закона или во вред интересам контрагентов, третьих лиц или публичных интересов.

Происходит существенное развитие таких начал гражданско-правового регулирования, как правонаделение, а следовательно, и прав граждан, и диспозитивности как способа обеспечения свободы и инициативы участников гражданского оборота.

Особенно расширяется арсенал гражданских прав в вещном праве, а диспозитивность - в общих положениях обязательственного, договорного права.

Третье. На основе отечественной судебной практики, а также зарубежного и международного опыта разработаны предложения по совершенствованию механизма гражданско-правового регулирования, устранению незавершенности и повышению эффективности многих институтов, таких как недействительность сделок, их последствий, создание, реорганизация и ликвидация юридических лиц, уступка требований и перевод долга, особенно институтов ценных бумаг и финансовых сделок.

Четвертое. Намечено повышение действенности гражданско-правовой защиты субъективных гражданских прав, в том числе путем расширения применения компенсационных мер, включая возможность возмещения так называемых абстрактных убытков, а также ущерба, причиненного правомерными действиями государственных и муниципальных органов. Расширяются возможности привлечения к ответственности органов корпоративного управления.

Вводятся новые нормы и институты о публичных акционерных обществах, о возможности и последствиях оспаривания незаконной реорганизации юридических лиц, о бездокументарных ценных бумагах, о залоге прав по договору банковского счета и вклада, о договоре счета и вклада драгоценных металлов и другие. Эти меры призваны обеспечить стабильность собственности и торгового оборота, пресечение недобросовестности и злоупотреблений с использованием институтов гражданского права.

Пятое. Поскольку ГК служит координирующим центром обширного гражданского законодательства, Концепция исходит из необходимости дальнейшего развития в ГК общих положений по подотраслям и основным институтам гражданского права, таким как юридические лица, вещное право, обязательственное право, договор, государственная регистрация гражданских прав, ценные бумаги и т.п. С учетом этого предлагается утвердить двухуровневую систему гражданских законов - ГК и специальных законов, исключив появление третьего, промежуточного звена законов, содержащих общие положения (например, о реорганизации юридических лиц), зачастую противоречащих ГК и, таким образом, разрушающих систему гражданского права.

Шестое. Концепция исходит из необходимости четкого разграничения публично-правового и частно-правового регулирова-

ния экономических отношений и на этой основе совершенствования системы законодательства, её осовременивания. Особенно это актуально в сфере регулирования отношений по природным объектам. Необходимо развитие всего комплекса вещных прав на недвижимость именно в гражданском законодательстве. В то же время не менее актуально совершенствование и публично-правового регулирования, обеспечивающего сбережение и рациональное использование природных ресурсов, их охрану природоресурсным и природоохранным законодательством.

При этом Концепция исходит из необходимости взаимодействия и взаимодополнения частно-правового и публично-правового регулирования в сферах пересечения частных и публичных интересов.

Вследствие отмеченного в Концепции предлагаются некоторые меры по либерализации норм гражданского права, например, о некотором изменении соотношения ничтожных и оспоримых сделок в пользу последних, а также замене в ряде случаев односторонней реституции двухсторонней.

Вместе с тем в целях обеспечения не только частных, но и публичных интересов в рамках гражданско-правового регулирования усиливаются некоторые элементы публично-правового воздействия. Например, предлагаются меры по обеспечению достоверности государственной регистрации юридических лиц, ужесточаются требования к размеру и видам вкладов в уставной капитал и др.

Задача гармонизации частных и публичных интересов в экономике, в том числе и в целях предупреждения кризисных потрясений, требует существенного дополнения частно-правового регулирования мерами административно-правового и уголовно-правового воздействия. В связи с этим было бы целесообразно провести концептуальную проработку совершенствования также и публично-правового регулирования экономических отношений, особенно в сфере природопользования, ценообразования, антимонопольного, банковского регулирования, защиты прав потребителей и инвесторов.

Седьмое. С тем, чтобы при реализации Концепции для участников гражданского оборота не создавались неоправданные риски и препятствия, предусматривается разработка переходных положений и переходных периодов для плавного внедрения в жизнь новых правовых установлений.

К работе по подготовке Концепции были привлечены специалисты всех ведущих научных и вузовских центров страны, а также судьи и специалисты высших судов. Только в составе рабочих групп постоянно участвовало более пятидесяти ведущих цивилистов страны. В Москве, Санкт-Петербурге, Екатеринбурге, Нижнем Новгороде, в ряде вузов и научных учреждений, министерств и ведомств проведено 11 обсуждений Концепции. От уче-

ных и практиков поступило огромное количество замечаний и предложений. Все они обработаны и проанализированы. Наиболее концептуальные учтены в процессе подготовки Концепции. В частности, учтены почти все (за небольшим исключением) замечания по Концепции, подготовленные Государственно-правовым управлением и Экспертным управлением Президента Российской Федерации, а также основная часть замечаний Правительства Российской Федерации. Многие другие замечания будут также проанализированы и учтены в дальнейшей работе по подготовке законопроектов о внесении изменений и дополнений в Гражданский кодекс Российской Федерации.

Подготовка проектов законов о внесении изменений в Гражданский Кодекс Российской Федерации должна быть завершена в 2010 году. В 2011-2012 годах соответствующие изменения должны быть внесены в другие гражданские законы.

И последнее. С учетом имеющихся обращений и предложений от наших коллег - специалистов стран Содружества Независимых Государств было бы целесообразно принять меры по модернизации ранее принятой модели Гражданского кодекса для стран СНГ, послужившей основой для гармонизации современного гражданского законодательства этих стран.

ՎԵՆԻՍԻՆ ՅԱՎՈՎԼԵՎ - ՌԴ քաղաքացիական օրենսդրության զարգացման հայեցակարգի մասին - Յողվածում քննարկվում են ՌԴ քաղաքացիական օրենսդրության զարգացման հայեցակարգի հիմնական խնդիրներն ու ուղղությունները:

Նախ հեղինակը նշում է այն գործոնները, որոնք հաշվի են առնվել հայեցակարգը մշակելիս: Դրանց մեջ առանձնացվում են ՌԴ քաղաքացիական օրենսդրության կիրառման տասնչորսամյա փորձը, ՌԴ Սահմանադրական դատարանի, Գերագույն դատարանի և Արբիտրաժային դատարանի որոշումները, գիտության մեջ մշակված առաջարկությունները, այլ երկրների փորձը, ՌԴ տնտեսության զարգացման ծրագրային դրույթները:

Այնուհետև հեղինակը ներկայացնում է այն հիմնական նպատակներն ու խնդիրները, որոնք արտացոլված են հայեցակարգի բովանդակության մեջ: Դրանք հանգում են հետևյալին.

1. Ապահովել քաղաքացիական օրենսդրության կայունությունը, մինչև ժամանակ՝ զարգացումն ու արդյունավետությունը:

2. Նորացնել ՌԴ քաղաքացիական օրենսգրքի հիմնականում առաջին մասը, ընդհանուր դրույթները: Մասնավորապես, քաղաքացիական իրավունքի առարկայի մեջ պետք է առանձնացվեն կորպորատիվ հարաբերությունները, ինչը կնպաստի քաղաքացիական օրենսգրքում կորպորատիվ իրավունքի ընդհանուր դրույթների զարգացմանը: Բացի այդ, փորձ է արվելու էապես զարգացնել քաղաքացիաիրավական կարգավորման այնպիսի սկզբունք, ինչպիսին դիսպոզիտիվությունն է:

3. Նպատակ է դրվում փոխհատուցման միջոցների կիրառման ընդլայնման միջոցով բարձրացնելու քաղաքացիական սուբյեկտիվ իրավունքների պաշտպանության արդյունավետությունը: Նախատեսվում է,

այսպես կոչված, վերացական վնասի փոխհատուցման, ինչպես նաև պետական ու մուսիցիպալ մարմինների իրավաչափ գործողությունների հետևանքով պատճառված վնասի փոխհատուցման հնարավորություն:

4. Նախատեսվում է հաստատել քաղաքացիական օրենքների երկնակարդակ համակարգ՝ Քաղաքացիական օրենսգիրք և հատուկ օրենքներ՝ բացառելով օրենքների երրորդ՝ միջանկյալ օղակի առկայությունը:

5. Նախատեսվում է հստակ սահմանազատել տնտեսական հարաբերությունների հանրային-իրավական և մասնավոր-իրավական կարգավորումները: Դա առանձնապես արդիական է բնության օբյեկտների հետ կապված հարաբերությունների կարգավորման ոլորտում: Ընդ որում, հայեցակարգը հիմնվում է հանրային-իրավական և մասնավոր-իրավական կարգավորումների փոխգործողության և փոխլրացման անհրաժեշտության գաղափարի վրա: Ըստ այդմ՝ հայեցակարգում առաջարկվում են քաղաքացիական իրավունքի որոշ նորների լիբերալացմանն ուղղված միջոցառումներ, մասնավորապես, առջին և վիճարկելի գործարքների համամասնության որոշակի փոփոխություն՝ վերջիններիս օգտին, ինչպես նաև որոշ դեպքերում միակողմ ռեստիտուցիաների փոխարինումը երկկողմով: Մինչդեռ ժամանակ, ոչ միայն մասնավոր, այլև հանրային շահերի պաշտպանությունն ապահովելու նպատակով ուժեղացվում են հանրային-իրավական ներգործության տարրերը: Օրինակ՝ առաջարկվում են միջոցներ՝ իրավաբանական անձանց պետական գրանցման հավաստիությունն ապահովելու համար:

Հոդվածի վերջում նշվում է, որ նախատեսվում է անցումային դրույթների մշակում, որոնք թույլ կտան հայեցակարգում առկա նոր իրավական դրույթները կյանքի կոչել սահուն և առանց ռիսկի: Բացի այդ, նշվում է, որ նպատակահարմար կլինեն միջոցներ ձեռնարկել՝ ուղղված ԱՊՀ պետությունների համար ընդունված մոդելային քաղաքացիական օրենսգրքի նորացմանը, ինչը կապահովեր այդ երկրների քաղաքացիական օրենսդրությունների ներդաշնակեցմանը:

VENIAMIN YAKOVLEV - *The Doctrine of Development of RF Civil Legislation.* - The main tasks and developments of RF doctrine of civil legal system development are discussed in the article.

Firstly, the author discusses those factors which were taken into account while drafting the doctrine. The latter ones imply fourteen-year application of RF Civil Code; decisions of the Constitutional Court, Supreme Court and Arbitration Court of Russian Federation; recommendations made by scientific workers and practitioners; expertise of other countries and program materials of economic development of RF.

Afterwards the author introduces those basic goals and tasks, which were involved in the doctrine. They enclose the following:

1. Ensure stability, as well as development and efficiency of civil legislation;

2. Renew the General Part (General Provisions) of RF Civil Code. Corporative relations must be independently provided in the subject of civil law, which will foster the development of the general provisions of Corporative law in Civil code. It is also essential to develop dispositive principle of civil law.

3. Increase the effectiveness of civil-law protection of the subjective civil rights, including by enlargement of compensation measures. A possibility of compensating so-called abstract losses, as well as the damage caused by lawful actions of the state and municipal bodies will be provided.

4. Two-level system of civil laws – Civil Code and special laws, will be established, avoiding the third, intermediate link of laws.

5. Public-legal and Private-legal regulation of economical relations will be strictly differentiated. The latter one is especially valued while regulating the relations dealing with the objects of nature. Thus the Concept proceeds from the idea of interaction and complementation necessity of private and public regulations. In this respect measures aimed to the liberalization of some legal regulations of the civil law are suggested in the Doctrine. For example, some changes of the ratio of insignificant and voidable transactions in the benefit of the latter ones are offered, as well as in some cases replacement of unilateral restitution by the bilateral one.

At the same time elements of public influence get strengthened to ensure the protection of both private and public interests. As an example of that, measures on maintenance of reliability of the state registration of legal entities are offered.

Author states that the elaboration of transitional provisions is foreseen which will allow realize the legal provisions of the Doctrine without risk. It will be expedient to update the model Civil Code of CIS member states and ensure the harmonization of the civil legislation of these countries.

ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПОЛОЖЕНИЙ ГРАЖДАНСКОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

ТАРИЕЛ БАРСЕГЯН

Естественное развитие рыночных отношений возможно лишь при наличии соответствующей законодательной базы. Разумеется, центральное место в создании такой базы и формировании действующего законодательства принадлежит Гражданскому кодексу, который призван обеспечить единообразное регулирование имущественных и личных неимущественных отношений. Из сказанного вытекает, что ГК РА должен служить основой регулирования рыночных отношений и способствовать развитию законодательства в этой области. Однако Гражданский кодекс Республики Армения из-за содержащихся в нем ряда недостатков, ошибок, неправильных формулировок, упущений и искажений механизмов рыночных отношений вряд ли может эффективно содействовать выполнению указанной миссии. В силу этого актуальность совершенствования ГК Армении не вызывает сомнений. Вопрос заключается в том, каким образом это осуществить: разработкой и принятием нового ГК или корректировкой действующего.

Полагаю, с учетом существующих реалий необходимо разработать новый ГК. Разработка нового ГК необходима, поскольку, на наш взгляд, вряд ли исправлениями, дополнениями можно скорректировать искаженную систему ГК.

Не секрет, что ГК РА составлен без учета правил и норм кодификации законодательства и представляет собой априорное, бессистемное изложение отдельных институтов. Вероятно, это единственный в нашей республике так называемый "кодифицированный акт", который не отвечает требованиям ни институциональной, ни пандектной кодификации.

ГК Армении не имеет общей части. Основные положения содержат всего три главы:

1. Гражданское законодательство и иные акты, содержащие нормы гражданского права.

2. Возникновение гражданских прав и обязанностей, осуществление гражданских прав.

3. Защита гражданских прав.

Но самое удивительное то, что главы 18 – „Сделки“, 19 – „Представительство“, 20 – „Сроки“, 21 – „Исковая давность“ помещены после раздела „Право собственности и другие имущественные права“ /главы 10-17/.

К сказанному остается лишь добавить, что безо всякой нужды „Право залога“ из главы „Обеспечение исполнения обязательств“ перемещено в раздел „Право собственности и другие имущественные права“ в качестве отдельной главы. Употребляя понятие „другие имущественные права“, я не оговорился, в ГК РА понятие „вещные права“ вообще отсутствует.

По нашему мнению, нет необходимости объяснять, каково *правоприменительное* и *правотворческое* значение системы Гражданского кодекса. Приведем мнение двух авторитетных ученых, внесших немалую лепту в создание Модельного кодекса стран СНГ и Гражданского кодекса Российской Федерации, от которых наш ГК отличается своими недостатками.

По мнению профессора Е. А. Суханова, „особенностью кодекса является построение его по определенной системе с неизменным выделением общих положений (общей части) и охват им всех основных правил соответствующей сферы, что предопределяет его центральное, стержневое место в общей системе нормативных актов. Поэтому кодекс становится главным источником права соответствующей отрасли“¹.

А по мнению профессора В. Ф. Яковлева, „значение общей части в гражданском праве трудно переоценить. Она отражает однородность предмета отраслевого регулирования, служит объединяющим началом для всех отраслевых норм, выражает общность их юридического содержания“².

После изложенного выше остается лишь констатировать, что вряд ли не имеющий системы и содержащий массу недостатков Гражданский кодекс РА способен сыграть роль основного источника гражданского права.

Остановимся теперь на других недостатках ГК РА, создающих препятствия для полноценного регулирования общественных отношений.

1. Для участия в хозяйственных и иных отношениях первостепенное значение имеет законодательное определение круга субъектов этих отношений и регулирование их правосубъектности. В этом отношении ГК РА отличается некоторыми нововведениями.

Например, в регулируемых гражданским законодательством отношениях не могут участвовать губернии, которые у нас называются „марз“, так как, согласно статье 1 ГК РА, участниками регулируемых гражданским законодательством и **иными правовыми** актами отношений являются физические и юридические лица, а также Республика Армения и общины.

¹ "Гражданское право". Т. 1. М., 1998, с. 64.

² **Яковлев В. Ф.** Общая часть гражданского права в современном законодательстве и юридической практике. Свердловск, 1978, с. 8.

Как видим, марз, будучи административно-территориальной единицей, в состав которой входят несколько десятков городских и сельских общин, орган, который разрешает множество вопросов, касающихся субъективных прав субъектов гражданского права, не является участником гражданских отношений и, естественно, не несет гражданско-правовой ответственности за свои действия. Определяя круг субъектов гражданского права, законодатель исходил из того, что ими могут быть только собственники имущества, но, забыв об этом, в обязательственном праве предусмотрел институт, в котором участвуют лица, не являющиеся собственниками имущества.

Не являются полноценными субъектами гражданского права и учреждения, так как, согласно статье 62 ГК, они не являются юридическими лицами и действуют на основании положения, утвержденного юридическим лицом, т.е. приравнены к филиалам и представительствам, но имеют совершенно другие функции. Кстати, юридическими лицами не являются и министерства и ведомства. По замыслу законодателя во всех без исключения отношениях они должны выступать от имени государства и за их действия должна отвечать Республика Армения.

Несмотря на то, что Конституция РА особенно подчеркивает роль Армянской апостольской церкви, в ГК не упоминается о религиозных организациях как субъектах гражданского права.

Как субъекты гражданского права в ГК РА не фигурируют и крестьянские (фермерские) хозяйства, хотя они существуют и функционируют в реальности.

Члены крестьянского (фермерского) хозяйства не являются субъектами общей собственности, так как подобная собственность в гражданском кодексе РА не предусматривается.

Поскольку Гражданским кодексом крестьянское (фермерское) хозяйство не признается субъектом не только гражданских, но и рыночных отношений, то, естественно, не может быть и речи о собственности хозяйственного товарищества или кооператива, образованного на базе имущества крестьянского (фермерского) хозяйства.

Кстати о кооперативах. Общеизвестно, что кооперативы в зависимости от вида деятельности могут быть производственные и потребительские. Указанное деление закреплено в п. 3 ст. 51 ГК. Однако ознакомление со статьями 117-121 и отсутствие норм, регулирующих правовое положение потребительских кооперативов, приводит к выводу, что вышеуказанное деление кооперативов является фикцией.

В указанных статьях понятие правовой статус и полномочия кооперативов настолько запутаны, что, руководствуясь этими статьями, вряд ли можно создать производственные или потребительские кооперативы.

Чтобы не быть голословным, процитирую только первый

пункт статьи 117 ГК. Статья озаглавлена „Основные положения о кооперативах“, и в пункте первом дается определение кооператива. „Кооперативом признается добровольное объединение граждан и юридических лиц на основе членства и с целью удовлетворения материальных и иных потребностей участников, осуществляемое путем объединения его членами имущественных паевых взносов“.

Сравнивая данное понятие о кооперативах с п. 1, ст. 116 ГК РФ, можно убедиться, что для определения понятия кооператива используется понятие потребительского кооператива, а положения статей 117-121 относятся к производственным кооперативам. Таким образом, здесь все смешано и перепутано, и поэтому неудивительно, что у нас до сих пор отсутствуют законодательные акты, регулирующие правовое положение и правосубъектность кооперативов вообще.

Кстати, нужно констатировать, что роль кооперативов, особенно сельскохозяйственных, признает и правительство РА, в связи с чем в программе „Стратегия устойчивого развития сельского хозяйства РА“ в 2004 и 2007 гг. были установлены конкретные сроки разработки и принятия законов о кооперации, но законы до сих пор не приняты. Гражданский кодекс не предусматривает необходимых условий для создания и нормальной деятельности и хозяйственных товариществ.

Так, для полных товариществ и товариществ на вере в качестве учредительного документа вместо учредительного договора предусматривается принятие устава. Однако при этом капитал этих товариществ называется складочным. Между участниками (учредителями) возникают не уставные отношения, а правоотношения, обычно вытекающие из учредительного договора. Более того, сохранено положение о том, что „соглашение участников товарищества об ограничении или устранении ответственности ничтожно“, хотя общеизвестно, что при наличии устава между участниками организации возникают отношения, во многом отличающиеся от договорных отношений.

Если к сказанному добавить, что участники не только полного, но и командитного товарищества обязаны внести свой вклад в складочный капитал товарищества в полном объеме до его регистрации, то станет понятно, почему в нашей республике не создаются полные товарищества и товарищества на вере.

Представление о правовом положении субъектов гражданского права будет неполным, если не коснуться понятия предпринимательской деятельности. Согласно ст. 2 ГК РА, „Предпринимательской является самостоятельная, осуществляемая на свой риск деятельность лица, преследующая в качестве основной цели извлечение прибыли от использования имущества, продажи товаров, выполнения работ или оказания услуг“. Пропущены слова „систематическое“ и „государственная регистрация“, что дает

право даже разовую продажу имущества, осуществленную по выгодной цене, истолковать как предпринимательство и привлечь гражданина, незарегистрированного предпринимателем, к уголовной ответственности, так как УК РА устанавливает уголовную ответственность за „незаконную“ предпринимательскую деятельность. И удивительно в этой связи, что допущенная ошибка законодателем не исправляется, Кассационному суду РА приходится в так называемом прецедентном решении на нескольких страницах объяснять, каким критериям должна соответствовать предпринимательская деятельность...

2. О субъектах гражданских правоотношений можно говорить долго, однако есть и другие важные вопросы, от правильного регулирования которых во многом зависит надлежащее осуществление гражданских прав.

Остановимся, например, на защите гражданских прав.

Общеизвестно, что граждане отличаются от индивидуальных предпринимателей помимо всего прочего и тем, что граждане несут ответственность при наличии вины, если иное не предусмотрено законом, а предприниматель без вины, если иное не предусмотрено законом.

Поскольку на основании статьи 2 ГК в Республике Армения любое физическое лицо, заключившее выгодный для себя договор, автоматически становится предпринимателем, следовательно, к нему может применяться ответственность без вины. Более того, его можно признать банкротом.

Вероятно, поэтому ст. 29 ГК предусматривает, что гражданин, в том числе индивидуальный предприниматель, по решению суда может быть признан банкротом, если он не в состоянии удовлетворить требования кредиторов. Однако ни ГК, ни другие акты не определяют сущность и цель института банкротства гражданина. Если с момента признания индивидуального предпринимателя банкротом утрачивает силу его регистрация в качестве индивидуального предпринимателя и он освобождается от долгов, то возникает вопрос: что утрачивает обычный гражданин и для чего его признают банкротом? На этот вопрос ни ГК, ни Закон о банкротстве не отвечают.

В то время как в ГК устанавливается несоразмерная ответственность лиц, которые не в состоянии удовлетворить требования кредиторов, этим же кодексом допускается полнейшая безответственность за нарушения других субъективных прав.

Несмотря на огромное значение земель для нашей республики, ГК не предусматривает никаких последствий для тех, кто использует их не по назначению, с грубым нарушением правил рационального использования. Иначе говоря, за злоупотребление правом собственности на землю и за нарушение земельного законодательства никаких гражданско-правовых последствий и ответственности не установлено.

Не устанавливаются соответствующие последствия и для лиц, осуществляющих самовольные постройки.

Статья 188 ГК, определяя, что является самовольной постройкой, лишь устанавливает, что самовольные постройки, находящиеся на государственных и муниципальных земельных участках, признаются государственной или муниципальной собственностью, а на земельных участках, принадлежащих гражданам, собственностью собственника земельного участка. Причем собственник земли, за которым признано право собственности на самовольную постройку, не обязан возместить расходы лицу, осуществившему такую постройку. Т.е. кодекс как бы поощряет собственника, не мешавшего осуществлению самовольной постройки.

Кроме этого, в данный институт введено чуждое частному праву нововведение: самовольная постройка может быть признана законной главой общины или марзпетом (губернатором)". То есть теми лицами, в обязанности которых входит организация борьбы с осуществлением самовольного строительства.

В этой же статье суду вменяется только обязанность по искам заинтересованных лиц вынести решение о сносе самовольной постройки.

Кодекс не отвечает на вопрос: а что будет, если суд в иске откажет?

Самым абсурдным в этой статье является то, что признание за собственником земли права собственности на самовольную постройку не служит основанием для признания самой постройки законной и суд обязан по иску тех же субъектов, признавших право собственности, вынести решение о сносе этой постройки. Таких статей в ГК более десятка.

Одним из важнейших направлений развития современной правовой системы является закрепление и защита прав человека, гражданина, среди которых значительное место занимают личные неимущественные права.

Конституция Республики Армения, закрепляя права человека и гражданина, в частности, устанавливает, что каждый человек имеет право защиты от посягательств на его честь и достоинство.

Закрепление в Конституции указанных нематериальных, неотъемлемых прав человека обязывает рассматривать их как конституционные.

Конституционность указанных прав означает, что их осуществление и защита должны получить свое закрепление, конкретизацию в соответствующих отраслевых нормативных правовых актах.

Можно утверждать, что личные, не связанные с имуществом, неимущественные права Гражданским кодексом, по сути, не защищаются.

Единственной ничем не гарантированной возможностью,

предусмотренной ГК, является право требования по суду опровержения сведений, порочащих честь, достоинство и деловую репутацию.

ГК РА не устанавливается обязанность компенсации морального вреда, более того, опровержение порочащих сведений всецело остается на усмотрение лица, распространившего эти сведения, так как меры воздействия на распространителей порочащих сведений в случае невыполнения решения суда ГК не предусмотрены.

Отсутствие в ГК РА норм о компенсации морального вреда является одним из его серьезных недостатков.

Еще одним пробелом законодательства или даже ошибкой правового регулирования защиты чести, достоинства и деловой репутации является ограничение прав суда в вопросе принудительного исполнения судебного решения. В соответствии с гражданским законодательством советского периода в случае, если решение суда об опровержении порочащих честь и достоинство сведений не исполнялось, суд имел право наложить штраф на нарушителя в пользу государства. Причем уплата штрафа не освобождала нарушителя от обязанности выполнить предусмотренные судебным решением действия. Данная норма предусматривается и ГК РФ, однако в действующем ГК РА она не предусмотрена.

Общеизвестно, какое значение имеет устойчивая терминология для правоприменения и формирования правосознания. В этом отношении ГК не выдерживает критики, так как разработчиками ГК исковеркана разработанная на протяжении десятилетий и укоренившаяся в правосознании людей гражданско-правовая терминология.

Об ошибках, нашедших место в ГК РА, можно говорить долго, поэтому перечислю только, какие понятия и институты отсутствуют.

В ГК РА, по нашему мнению, незаслуженно отсутствуют понятия и соответственно правовое регулирование:

- ♦ вещи и вещные права,
- ♦ предприятие,
- ♦ оперативное управление,
- ♦ право хозяйственного ведения и т. д.

Незаслуженно отсутствуют такие договоры, как "Контракция", "Продажа предприятия", "Пожизненное содержание с иждивением", "Концессия", "Аренда предприятия".

Исследования показывают, что кодекс, содержащий более 150 ошибок, недостатков, противоречий, которые способствуют разночтению и разнообразному толкованию законодательных норм, нуждается в коренном изменении.

Полагаем, что с учетом тех предложений, которые делаются учеными и практическими работниками, разработка нового

Гражданского кодекса — это оптимальный способ повышения его регулятивной роли, тем самым и обеспечения прав и законных интересов участников имущественного оборота.

SUNİTİL FURUŞEĞZİL - Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի դրույթների կատարելագործման հիմնախնդիրները - Շուկայական հարաբերությունների բնականոն զարգացումը հնարավոր է միայն համապատասխան օրենսդրական բազայի առկայության պայմաններում: Այդ օրենսդրության մշակման գործում հիմնական տեղը վերագրվում է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքին, որը կոչված է հանդիսանալու գույքային հարաբերություններ կարգավորող օրենսդրության հիմքը: Սակայն քաղաքացիական օրենսգիրքը, ունենալով բազմաթիվ թերություններ, սխալներ, ոչ ճիշտ ձևակերպումներ ու բացթողումներ, չի կարող իրականացնել իրեն հատկացված առաքելությունը: Ուստի քաղաքացիական օրենսգրքի կատարելագործումը, ավելի ճիշտ՝ նոր օրենսգրքի մշակումը, անհրաժեշտություն է:

Անհրաժեշտ է մշակել նոր ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, նախ այն պատճառով, որ գործող օրենսգիրքը այն եզակի, այսպես կոչված «համակարգված ակտերից» է, որը չի համապատասխանում ոչ ինստիտուցիոն և ոչ էլ պանդեկտ համակարգմանը:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը չունի ընդհանուր մաս, նրանում չի պահպանված ինստիտուտների տեղաբաշխման տրամաբանությունը, կարգավորված չեն քաղաքացիական իրավահարաբերությունների սուբյեկտների (մարդ, գյուղացիական տնտեսություն, կոոպերատիվ և այլն) մասնակցության հիմնադրույթները: Լիարժեք կարգավորման չեն արժանացել քաղաքացիական իրավախախտումների համար պատասխանատվության կիրառման հարցերը: Բացակայում է բարոյական վնասի հատուցման ինստիտուտը: Ուշադրության չեն արժանացել «տան օտարումը ցմահ հոգալու պայմանով», «կոնտրակտացիայի» և այլ պայմանագրեր, աղավաղվել է քաղաքացիաիրավական եզրութաբանությունը, որը լուրջ խոչընդոտ է իրավագիտակցության ամրապնդման համար:

Կատարված ուսումնասիրություններն ապացուցում են, որ համակարգից զուրկ, տարաբնույթ սխալներ և ավելի քան 150 թերություն, հակասություն, բացթողում պարունակող ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը կարիք ունի արմատական փոփոխության:

Ուստի, հաշվի առնելով և՛ գիտնականների, և՛ պրակտիկ աշխատողների առաջարկները, հեղինակը գտնում է, որ անհրաժեշտ է մշակել քաղաքացիաիրավական հարաբերությունների մասնակիցների օրինական շահերի լիարժեք պաշտպանությունն ապահովող նոր քաղաքացիական օրենսգիրք:

TARIEL BARSEGHYAN - Problems of RA Civil Code Provisions Improvement. - The natural development of market relations is possible only due to the existence of an appropriate legislative basis. RA Civil Code, being regarded as a legislative base of regulating property relations, plays a key role in legislation drafting process. However, the Civil Code fails to carry out its mission because of numerous shortcomings, mistakes, incorrect formulations and omissions. In this respect, RA Civil Code amendment, otherwise stated, new code elaboration is a necessity.

It is essential to draft a new RA Civil Code since the functioning code is one of those unique and so called “systematized acts” which corresponds neither to institutional nor to pandect systematization.

RA Civil Code does not comprise a General Part, no consistency is observed in institution allocation. The issues of some subjects’ participation (marz, farm, co-operative society, etc) in civil legal relationships are not regulated. Almost the same refers to the co-responsibility application for torts. The institution of moral damage compensation is lacking, as well. “House alienation on lifelong care condition”, “contracting” and other agreements are not considered, technical terms of civil law have been distorted. The latter hinders strengthening of sense of justice.

The researches show that RA Civil Code needs a radical change since it is devoid of a system; in addition there are various mistakes and more than 150 shortcomings, contradictions, and omissions.

Consequently, based on the suggestions of both scientists and professionals it is necessary to draft a new Civil Code that will provide complete protection of the legal interests of those who participate in civil legal relationships.

НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

ВАЛЕРИЙ ДОРОШКЕВИЧ

Мировой опыт свидетельствует, что развитию рыночной экономики, демократических институтов общества и государства практически всегда предшествовало прочное утверждение в общественной жизни норм гражданского права. Обеспечение реальной свободы личности немислимо без эффективной защиты имущественных прав человека, гарантий неприкосновенности собственности, возможности граждан самостоятельно устанавливать для себя условия своего поведения и меры взаимной ответственности. Все эти и иные условия осуществления экономической деятельности человека призвано обеспечить гражданское законодательство.

Что же представляет собой сегодняшнее гражданское законодательство Республики Беларусь, и как оно развивается?

Гражданское законодательство является одной из важнейших, крупнейших и динамично развивающихся отраслей белорусского законодательства, непосредственно регламентирующей экономические отношения. Значение гражданского законодательства особенно возрастает в условиях необходимости преодоления последствий мирового финансово-экономического кризиса, а также обеспечения проводимой в Республике Беларусь политики либерализации всех сфер жизни общества, улучшения бизнес-климата, повышения инвестиционной привлекательности страны.

В состав гражданского законодательства Республики Беларусь входит большое количество нормативных правовых актов различного уровня и юридической силы, содержащих гражданско-правовые нормы. Однако, несмотря на множественность нормативно-правовой базы, основу системы гражданского законодательства Республики Беларусь, безусловно, составляет кодифицированный нормативный правовой акт — Гражданский кодекс Республики Беларусь, подписанный Президентом Республики Беларусь 7 декабря 1998 года.

В основе ныне действующего ГК РБ лежит Модель ГК для государств-участников Содружества Независимых Государств. Работа по подготовке этого уникального проекта с привлечением виднейших ученых-цивилистов из разных государств участников СНГ и на сегодняшний день представляется титанической. Менее чем за полтора года на пленарных заседаниях Межпарламентской Ассамблеи 29 октября 1994 г., 13 мая 1995 г. и 17 февраля 1996 г. проекты всех трех частей Модели ГК были приняты в качестве рекомендательного законодательного акта для СНГ.

Принятый ГК РБ не является копией упомянутого модельного проекта. Дело в том, что по поручению Президента Республики Беларусь от 6 июля 1998 года создана рабочая группа по доработке проекта ГК РБ. В процессе работы группы был внесен целый ряд весьма важных изменений и дополнений, определивших особенности белорусского гражданского законодательства.

Таким образом, новая редакция ГК РБ была подписана президентом РБ 7 декабря 1998 г. и вступила в силу 1 июля 1999 года.

Следует отметить, что принятый ГК не является и объективно не может быть идеальным. Критика в его адрес начала звучать сразу после принятия и не без оснований. Вместе с тем считаю, что принятый законодательный акт является значительным шагом, а может быть, и «прыжком» вперед к совершенствованию рыночных отношений и формированию демократического государства. Да, Кодекс не стал безоглядным проводником идеологии открытого рыночного хозяйства, а стал Кодексом переходного периода, где сохранились возможности государства в необходимых случаях вмешиваться в экономику и оперативно реагировать на ту или иную реальную ситуацию. Нельзя разом перепрыгнуть этапы, в течение которых формировалось общество наиболее экономически развитых стран. На мой взгляд, ГК РБ со всеми своими недостатками и отдельными противоречиями обеспечил возможность безболезненного перехода от экономики советского периода к рыночным отношениям.

Опыт законопроектной работы подтверждает невозможность разработки «идеального» со всех точек зрения проекта нормативного правового акта. Отсутствие же закрепленных правовых норм часто является тормозом развития регулируемых отношений. И хотя многие теоретики поддерживают принцип «разрешено все, что не запрещено», практика показывает, что законопослушные граждане во всех сферах предпочитают делать то, что дозволено законом.

В чем же состоят основные различия ГК РБ и Кодексов иных государств - участников СНГ? В первую очередь следует отметить, что в Модельном Кодексе, так же как и в ГК Российской Федерации, основная нагрузка в регулировании тех или иных гражданско-правовых отношений отводится законам. При этом усложненная процедура принятия и внесения изменений в законы не позволяет оперативно реагировать на ситуацию в экономике. Поэтому в принятом Кодексе РБ ряд отношений предложено регулировать также актами Президента РБ, Правительства, а иногда и подзаконными актами. Указанные особенности обусловлены также положениями Конституции РБ, а также Закона РБ «О нормативных правовых актах». В то же время появилась определенная недосказанность, в каких случаях следует принимать закон в развитие положений Кодекса, а когда иные акты, в том числе акты меньшей юридической силы.

Разительно отличается от рекомендуемого Модельным Кодексом подход к созданию унитарного предприятия, под которым понимается коммерческая организация, не наделенная правом собственности

на закрепленное за ней собственником имущество. Если в России унитарные предприятия могут быть только государственными или муниципальными, то законодатели РБ допустили возможность создания частных унитарных предприятий. В отношении данной новеллы уже прозвучало достаточно много критики, однако в таком подходе имеется определенный смысл. В данном случае максимально упрощается управление таким предприятием собственником его имущества, а также имеется реальная возможность обеспечить выполнение обязательств, ведь собственник имущества унитарного предприятия при недостатке этого имущества отвечает по обязательствам унитарного предприятия в полном объеме.

Практический опыт применения ГК РБ свидетельствует, что подавляющее большинство его норм эффективно содействует развитию экономики и иных гражданских отношений в направлении создания на правовой основе современного цивилизованного социально-объединенного общества.

В то же время, с момента принятия Кодекса прошло более десяти лет — значительны временной промежуток. За указанный срок ГК неоднократно изменялся и дополнялся (*около 30 раз*), что обусловлено различными объективными причинами. (*Справочно: в Российской Федерации принято около 70 законов, вносящих изменения и дополнения в Гражданский кодекс.*)

По нашему мнению, среди причин указанных изменений Кодекса можно выделить три основных.

Во-первых, объективный процесс социального развития, то есть изменение и развитие имущественных и связанных с ними общественных отношений, прежде всего, в области предпринимательской деятельности, что потребовало от законодателя корректировки некоторых положений ГК.

Во-вторых, принятие новых актов законодательства различного уровня, что повлекло необходимость согласования с ними норм Кодекса как на уровне используемой терминологии, так и в части содержания прав и обязанностей субъектов гражданского права.

В-третьих, выявленные многолетней практикой общих и хозяйственных судов, иных субъектов правоприменения, включая государственные органы, определенные недостатки ГК, включая пробелы, юридические коллизии, неэффективность некоторых имеющихся правовых норм.

Анализ корректировок Кодекса позволяет выделить некоторые характеристики, отражающие основные тенденции при совершенствовании ГК РБ как основы национального гражданского законодательства.

1. Относительная «умеренность» гражданско-правовых новелл.

Несмотря на множественность изменений и дополнений, внесенных в Кодекс, речь на данный момент не идет все же о коренном пересмотре гражданского законодательства. Изменения и дополнения не затрагивают предмета и метода правового регулирования,

субъектного состава гражданских правоотношений, сущностных принципов, основных начал гражданского законодательства и, как правило, носят уточняющий, развивающий, детализирующий характер, не предполагают коренной ломки гражданского законодательства, а лишь адаптируют правовые нормы к специфике национальной экономики и изменяющимся условиям. Полагаем, что в настоящее время нет необходимости менять основную концепцию ГК, поскольку в РБ продолжает развиваться социально ориентированная рыночная экономика. В то же время следует продолжить совершенствование институтов и норм Кодекса, не забывая о необходимости максимального сохранения стабильности гражданского законодательства как важного условия развития экономики.

2. Комплексность и системность при корректировке гражданского законодательства.

Если в начале 2000 годов наблюдалась определенная нестабильность при корректировке ГК, когда изменения и дополнения вносились в него много раз в году (*к примеру, в 2006 году – 8 раз*), то в настоящее время при планировании изменений Кодекса господствующим стал принцип комплексности и системности вносимых изменений и дополнений (*в 2008 году – 2 раза*). В идеале комплексность и системность предполагает плановое внесение изменений и дополнений в ГК не чаще 1 раза в год.

3. Увеличение объема нормативного материала в ГК, включение новых структурных элементов и наполнение уже существующих структурных элементов новыми нормативными предписаниями.

Проделана определенная работа по наполнению ГК нормами прямого действия. Так, в Кодекс были включены нормы, посвященные различным организационно-правовым формам юридических лиц, которые раньше не регламентировались на уровне закона, – крестьянским (фермерским) хозяйствам, республиканским государственно-общественным объединениям, была «наполнена» глава Кодекса, посвященная комплексной предпринимательской лицензии (франчайзингу).

Несмотря на различный характер изменений и дополнений, которые вносились в ГК, можно выделить несколько важнейших направлений, по которым происходило совершенствование гражданского законодательства.

С учетом положений отдельных актов законодательства, правоприменительной практики в ГК было закреплено, что, несмотря на наличие признаков предпринимательской деятельности, к таковой не относится ремесленная деятельность, деятельность по оказанию услуг в сфере агроэкотуризма, деятельность физических лиц по использованию собственных ценных бумаг, банковских счетов в качестве средств платежа или сохранения денежных приобретений, а также разовая реализация физическими лицами на торговых местах на рынках и (или) иных местах, где торговля может осуществляться

в соответствии с законодательством, произведенных, переработанных либо приобретенных ими товаров (за исключением подакцизных товаров, товаров, подлежащих маркировке контрольными (идентификационными) знаками), адвокатская деятельность, частная нотариальная деятельность.

Среди общих положений, касающихся юридических лиц, затронутых при совершенствовании учредительных документов юридических лиц, порядка формирования и значения уставного фонда коммерческой организации, понятия места нахождения юридического лица.

Ряд корректировок ГК был направлен на урегулирование отношений между участниками общей совместной собственности, если это имущество было внесено в качестве вклада в уставный фонд коммерческой организации.

Перспективы дальнейшего развития гражданского законодательства.

Специфика отрасли гражданского законодательства состоит в том, что она весьма объемна и многогранна, тесно связана и перекликается с иными отраслями и институтами законодательства. Еще одной характерной чертой является то, что отрасль гражданского законодательства недостаточно четко очерчена и отграничена от других отраслей.

На современном этапе можно определить два основных направления совершенствования гражданского законодательства:

совершенствование правового регулирования некоторых институтов в ГК РБ;

совершенствование законодательных актов, основывающихся на ГК РБ и регулирующих отдельные виды экономических отношений.

Что касается непосредственно ГК, то в ближайшее время предполагается детально проработать и внести следующие изменения и дополнения.

Юридические лица

С целью дальнейшего совершенствования законодательства, регулирующего вопросы правового положения, создания и деятельности в Республике Беларусь **унитарных предприятий**, соответствующие нормы Кодекса предполагается дополнить новыми положениями и развить уже существующие. Так, целесообразно закрепить в Кодексе способы создания унитарных предприятий; установить перечень субъектов, правомочных быть учредителем унитарного предприятия, осуществлять полномочия собственника имущества унитарного предприятия в зависимости от формы собственности на данное имущество: республиканского, коммунального, частного унитарного предприятия; регламентировать полномочия собственника имущества унитарного предприятия по вопросам создания унитар-

ного предприятия, управления им, реорганизации, ликвидации и др., а также отразить устоявшееся в правоприменительной практике положение о том, что собственник имущества унитарного предприятия - физическое лицо вправе непосредственно осуществлять функции единоличного исполнительного органа унитарного предприятия. Необходимо также расширить возможный алгоритм действий лиц, у которых возникла доля в праве собственности на имущество унитарного предприятия (долевая собственность). В качестве дополнительного варианта действий таких лиц предусмотреть возможность продажи предприятия в целом как имущественного комплекса, а также своей доли.

За последние несколько лет произошли изменения в правовом регулировании статуса **садоводческих товариществ**. Так, предусмотрен иной порядок вступления в члены садоводческого товарищества, отличающийся от членства в потребительском кооперативе: гражданин становится членом садоводческого товарищества с момента государственной регистрации его права на земельный участок в этом садоводческом товариществе. Выбытие из членов садоводческого товарищества также увязано с правом на земельный участок.

Представляется обоснованным также внести в статью 117 ГК РБ изменения, предусматривающие уточнение термина **«религиозная организация»** и закрепляющие возможность создания религиозных объединений только из религиозных общин, а также возможность создания профессиональными союзами, а не гражданами непосредственно объединений профессиональных союзов.

Сделки и представительство

Предлагается **расширить объем полномочий представителей вкладчиков по доверенностям**, удостоверенным банком, предоставив право представителю вкладчика (владельца счета) на совершение любых операций по распоряжению вкладом (депозитом) и иными счетами физических лиц (статья 186 ГК РБ).

В целях защиты прав добросовестных контрагентов статью 175 Кодекса предлагается дополнить нормой о том, что **сделка может быть признана недействительной** только в случае, если будет доказано, что другая сторона в сделке знала или должна была знать об ограничении полномочий на совершение сделки.

Имеются предложения дополнить ГК правилом о **возложении на недобросовестную сторону недействительной сделки ответственности** в виде возмещения другой стороне в полном объеме убытков, связанных с недействительностью сделки. При этом ответственность должна возлагаться как в случаях, когда сторона знала об основании недействительности, так и в случаях, когда она о них не знала и не должна была знать, однако основание недействительности вызвано обстоятельствами, за которые данная сторона отвечает или несет риск их наступления. Исключения из этого правила, касающиеся возможности ограничить размер ответственности недобросовестной

стороны лишь реальным ущербом, могут быть установлены только Гражданским кодексом или законом. При этом не должно допускаться полное освобождение недобросовестной стороны недействительной сделки от ответственности в виде возмещения убытков.

Право собственности и другие вещные права

С целью предоставления участникам долевой собственности на имущество права самостоятельно определять условия реализации преимущественного права покупки доли в праве общей собственности оправданно внести необходимые дополнения в статью 253 ГК и предусмотреть, что решением участников долевой собственности может быть установлена иная, отличная от существующей, форма извещения участников долевой собственности о продаже доли. Такое решение должно быть принято по соглашению всех участников долевой собственности.

Отдельные виды обязательств

Имеется необходимость внесения некоторых изменений и в Особенную часть Гражданского кодекса.

Следует решить вопрос о правовом регулировании договоров о **безвозмездном оказании услуг** и более полно предусмотреть в Гражданском кодексе специальные нормы о таких договорах.

Для удобства клиентов, обеспечения их оперативного и качественного обслуживания оправданно предоставить банку (небанковской кредитно-финансовой организации) право самостоятельно определять круг лиц, имеющих право **удостоверять завещательные распоряжения**, по аналогии с удостоверением доверенностей.

Хотелось бы также сказать и еще о некоторых перспективных направлениях совершенствования гражданского законодательства.

Одной из актуальных проблем в сфере регулирования гражданских правоотношений в настоящее время является противодействие криминальным банкротствам, недружественным поглощениям, в частности рейдерству.

Основными задачами рейдеров являются дестабилизация работы органов управления юридических лиц, а также получение максимальной доли участия в них. Для рейдерства, в особенности на постсоветском пространстве, можно отметить характерные его особенности. Первостепенной из них предстает сочетание «белых», «серых» и «черных» методов получения доли участия в хозяйственном обществе (помимо получения доли участия в хозяйственном обществе, сюда можно отнести также **гринмейл, коммерческий подкуп, принуждение к совершению сделки и др.**). Также можно отметить **возможное использование субъектами рейдерства** органов судебной системы путем подачи необоснованных исков, получение заведомо неправосудных судебных решений (определений) и др.

Законодательство Республики Беларусь не содержит легального определения понятий «рейдерство», «недружественное поглоще-

ние». Так, Закон РБ «О хозяйственных обществах» регулирует лишь общие вопросы деятельности, реорганизации, ликвидации хозяйственных обществ, прав и обязанностей их учредителей (участников), компетенции органов хозяйственных обществ, а также обеспечения защиты прав и интересов учредителей (участников) хозяйственных обществ и самих хозяйственных обществ. Всестороннее, детальное и систематизированное регулирование вопросов противодействия незаконным действиям по захвату юридических лиц в белорусском законодательстве фактически отсутствует. Вместе с тем важнейшей задачей в настоящее время является устранение предпосылок к развитию данного негативного явления.

В настоящее время в Республике Беларусь действует значительное количество так называемых **групп компаний**. Входящие в них юридические лица являются самостоятельными субъектами. Формально они не связаны между собой или связаны отношениями учредительства (участия). Однако по существу такие компании принадлежат одним и тем же лицам.

В Республике Беларусь предпринимались попытки по специальному регулированию отношений, связанных с деятельностью холдингов и групп компаний (Закон РБ от 04.06.1999 «О финансово-промышленных группах», Временное положение о холдингах, создаваемых в процессе преобразования в открытые акционерные общества государственных и арендных предприятий путем выделения структурных подразделений (единиц) в самостоятельные акционерные общества, утвержденное приказом Министерства по управлению государственным имуществом и приватизации Республики Беларусь от 21.05.1996 N 116). Однако урегулировать особенности взаимоотношений внутри групп компаний надлежащим образом данные нормативные правовые акты так и не смогли.

Как правило, группы компаний основываются на владении преобладающей долей участия или имущественной зависимости и представляют собой структурно сложные объединения юридических лиц, когда помимо дочерних имеются также "внучатые" и "сестринские" компании, все в конечном итоге подконтрольные единому центру - управляющей компании. Так называемая система участия предполагает возможность не только прямого, но и косвенного контроля. Действующее гражданское законодательство косвенного контроля, по сути, не регулирует. Фактически отсутствуют положения, посвященные договорному и организационному типам зависимости юридических лиц. Подобная неопределенность порождает многочисленные нарушения как прав участников и кредиторов дочерних обществ, так и публичных интересов государства.

Еще одним перспективным направлением развития гражданского законодательства следует признать создание эффективной нормативной базы для ведения электронной торговли; признание юридической силы за сделками, совершенными в сети Интернет; определение порядка производства электронных платежей.

Подводя итог, следует отметить, что в качестве основных направлений совершенствования гражданского законодательства можно выделить актуализацию нормативных правовых актов с учетом новых экономических реалий (эффективной экономике нужны эффективные законы), в том числе обеспечение либерализации условий хозяйствования; выявление и устранение пробелов, несоответствий и противоречий в действующем законодательстве. Совершенствование гражданского законодательства Республики Беларусь должно содействовать в первую очередь обеспечению его стабильности, что служит одним из важнейших условий нормального функционирования экономики, а значит, общества в целом.

ՎԱԼԵՐԻ ԴՐՈՇԿԵՎԻՉ - Բելառուսի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսդրության կատարելագործման ուղղությունները - Հոդվածում քննարկվում են Բելառուսի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի ներկա վիճակն ու կատարելագործման ուղիները:

Ակզբում հեղինակը ներկայացնում է Բելառուսի Հանրապետության գործող քաղաքացիական օրենսգրքի առանձնահատկությունները: Դրանցից հիմնականն այն է, որ, ի տարբերություն ԱՊՀ պետությունների գերակշիռ մասի քաղաքացիական օրենսդրությունների, որոնցում քաղաքացիաիրավական հարաբերությունները հիմնականում կարգավորվում են օրենքներով, Բելառուսի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրքը շատ հարցերի կարգավորումը վերապահում է հանրապետության նախագահի, կառավարության կողմից ընդունված ակտերին:

Այնուհետև հեղինակը ներկայացնում է այն հիմնական փոփոխություններն ու լրացումները, որոնք վերջին տարիներին կատարվել են Բելառուսի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքում: Մասնավորապես, օրենսգրքում ընդգրկվել են իրավաբանական անձանց տարբեր կազմակերպարավական ձևերին, ֆերմերային տնտեսություններին, ֆրանչայզինգին վերաբերող նորմեր, ամրագրվել է, որ ձեռնարկատիրական գործունեություն չեն արհեստագործական, փաստաբանական, նոտարական գործունեությունը, ֆիզիկական անձանց կողմից ապրանքների մեկանգամյա իրացումը և այլն:

Նշելով, որ Բելառուսի Հանրապետության գործող քաղաքացիական օրենսգիրքը հիմնականում արդյունավետորեն նպաստում է տնտեսության զարգացմանը, հեղինակը, այնուամենայնիվ գտնում է, որ այն կատարելագործելու անհրաժեշտություն կա և ներկայացնում է Բելառուսի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքում նախատեսվող հիմնական նորամուծությունները:

Մասնավորապես, նախատեսվում է օրենսգրքում ամրագրել ունիտար ձեռնարկությունների ստեղծման եղանակները, սահմանել այն սուբյեկտների շրջանակը, ովքեր այդպիսի ձեռնարկություն ստեղծելու լիազորություն ունեն, կանոնակարգել ունիտար ձեռնարկության սեփականատիրոջ լիազորությունները՝ ունիտար ձեռնարկություն ստեղծելու, այն կառավարելու, լուծարելու հարցերում:

Քաղաքացիական օրենսգրքում նախատեսվում է ամրագրել նորմ, որը անվավեր ճանաչված գործարքի անբարեխիղճ կողմի համար կնախատեսի գործարքի մյուս կողմի կրած վնասները լրիվ ծավալով փոխհատուցելու պար-

տականություն: Ընդ որում, անբարեխիղճ կողմի վրա այդպիսի պարտականություն պետք է դրվի ոչ միայն այն դեպքերում, երբ նա գիտեր գործարքն անվավեր ճանաչելու հիմքերի մասին, այլև այն դեպքերում, երբ նա չգիտեր և չէր էլ կարող իմանալ դրանց մասին, բայց գործարքն անվավեր ճանաչելը պայմանավորված է այնպիսի հանգամանքներով, որոնց համար տվյալ կողմը պատասխանատու է:

Քաղաքացիական օրենսդրության արդիական հիմնախնդիր է դարձել կրիմինալ սնանկացմանը, ոչ բարեկամական կլանմանը, մասնավորապես՝ ռեյդերությանը դիմագրավելը, ուստի Բելառուսի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքում անհրաժեշտ է մանրակրկիտ կերպով կարգավորել այս հարցերը:

Կարևոր է նաև էլեկտրոնային առևտրի իրականացման արդյունավետ նորմատիվային հիմքի ստեղծումը, համացանցում կատարված գործարքների իրավաբանական ուժը ճանաչելը, էլեկտրոնային վճարումների կարգը սահմանելը:

VALERI DOROSHKOVICH - Trends of the Development of Civil Legislation in the Republic of Belarus. - The current state and perspectives of the development of the Civil Code of Belarus are discussed in the article.

Firstly, the author represents the peculiarities of the current Civil Code of Belarus. While in the civil legal system of the majority of NIS countries civil relationships are mainly regulated by laws, in the Republic of Belarus many questions are highlighted by Presidential decrees or Governmental acts.

Afterwards, the author discusses those main changes and amendments which took place in the Civil Code of the Republic of Belarus in the recent years. Legal regulations on different organizational types of legal entities, farms, as well as franchising were adopted. It was enacted, that craft activity, advocacy, notaries' activity, single realization of goods by physical persons, etc, can not be regarded as an enterprise activity.

Though author states that, in general, Civil Code of the Republic of Belarus effectively fosters economy development, however it needs to undergo some changes. The latter ones imply regulation of the questions of legal status, creation and activity of unitary enterprises; establishment of the list of subjects, competent to found such a legal entity; regulation of the powers of the unitary enterprise property proprietor on questions relating the creation, administration and liquidation of the unitary enterprise.

The Civil Code will provide legal regulations, which will set responsibility of the unfair party to the invalid contract to offset all the losses of the other party to the contract. Such a responsibility should be assigned not only in cases when the party knew the bases of transaction invalidity, but also when she/he did not and could not know, but the bases of invalidity were caused by circumstances for which the side was responsible.

Counteraction to criminal bankruptcies, unfriendly absorption and in particular to raiding has become an actual problem of civil legislation. Therefore, these issues need to be regulated by the Civil Code of Belarus.

Another direction of the development of the civil legislation is the creation of effective legal base for electronic trade conducting; the recognition of the validity of the transactions accomplished in Internet; definition of the electronic payments procedure.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ГРАЖДАНСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

БАХЫТЖАН ЖАКУПОВ

Гражданское законодательство Республики Казахстан, отражающее переход казахстанской экономики от централизованной к рыночной, к гражданскому обществу и правовому государству, в своем развитии условно прошло три основных этапа: становления (1989 - 1993 гг.), ускорения экономической и правовой реформ (1994 - 2000 гг.) и экономической и правовой стабилизации (начавшийся с 2001 г.).

Современное гражданское законодательство, созданное за семнадцать лет независимости республики, представляет собой сложную внутренне сбалансированную систему взаимосвязанных и взаимодополняющих правовых норм. По ряду вопросов гражданское законодательство Казахстана прогрессивнее законодательства других стран СНГ, с которыми одновременно начато проведение реформ.

ГК Республики Казахстан готовился в течение ряда лет на основе Модельного ГК для стран СНГ, одобренного Межпарламентской ассамблеей этих стран, и Гражданского кодекса Нидерландов и был принят в два этапа: 27 декабря 1994 г. была принята Общая часть, а 1 июля 1999 г. - Особенная часть. ГК, будучи крупнейшим кодификационным актом, впитал в себя новейшие идеи современного гражданского права, заложил основные принципы регулирования товарно-денежных отношений: равенство форм собственности и её неприкосновенность, свобода договора, равенство субъектов гражданского оборота. На его основе был сформирован основной пакет законов, создавших условия для развития рыночной экономики.

Практический опыт применения ГК свидетельствует, что подавляющее большинство его норм содействует развитию экономики и иных гражданских отношений в направлении создания на правовой основе современного цивилизованного, социально и этнически объединенного общества. В этой связи нет необходимости менять основную концепцию ГК, поскольку в Казахстане продолжает развиваться рыночная экономика. Вместе с тем следует учитывать особенности этапа, на котором находится рыночная экономика в Казахстане.

Требует продолжения совершенствование институтов и норм ГК, при максимальном сохранении стабильности гражданского

законодательства как важного условия развития экономики. Применение ГК выявляет его пробелы, несогласованные и даже противоречивые предписания. Некоторое ухудшение норм проявилось вследствие внесения в ГК сугубо ведомственного характера. К сожалению, наметилась негативная тенденция ведомственного законотворчества в области регулирования отдельных видов предпринимательской деятельности.

Общая тенденция развития гражданского законодательства заключается в усилении публичных начал в регулировании экономических отношений, в усилении вмешательства государства в частнопредпринимательскую деятельность, во внедрении корпоративного управления экономикой. Определение пределов такого вмешательства напрямую зависит от политики государства, однако ее реализация будет зависеть от имеющейся в обществе правовой базы. Если в государстве существует разветвленная структурно-организованная система гражданского законодательства, произвольное изменение политики государства затруднено. Поэтому именно от силы и действенности гражданского права зависит установление пределов вмешательства государства в частную предпринимательскую деятельность.

Можно определить такие основные направления совершенствования гражданского законодательства, как совершенствование ГК и вытекающих из него законодательных актов, регулирующих отдельные виды экономических отношений.

Совершенствование ГК предполагается в направлении расширения диспозитивных норм, приоритетного соотношения ГК с отраслевыми законодательными актами, разграничения отказа от права и неосуществления права. Необходимо провести ревизию всех статей, сократив число императивных норм. Следует пересмотреть все императивные нормы ГК, преобразовав предписания, не связанные с государственными (публичными) интересами, в диспозитивные нормы.

Требуют доработки положения ГК об основных началах (принципах) гражданского права, имеющих большое практическое значение в законодательной деятельности и правоприменительной практике, в том числе практике рассмотрения гражданско-правовых споров судами.

Целесообразно с учетом судебной практики детализировать в ГК формы злоупотребления правом, отнеся к их числу недобросовестное поведение, причиняющее неблагоприятные последствия иным лицам, а также закрепления положений о том, что никто не может извлекать выгоды из своего незаконного или недобросовестного поведения.

Необходимо провести оптимизацию соотношения между гражданским правом и другими отраслями права с учетом соотношения публично-правовых и частно-правовых интересов, определив, что отношения, затрагивающие вопросы национальной бе-

зопасности, относятся к сфере публично-правовых отношений и не могут регулироваться договорно-правовыми методами. Важно определить место и роль государства в гражданско-правовых отношениях, разграничить частные и публичные функции и отказаться от государственного иммунитета в частно-правовых отношениях.

Необходимо ввести институт банкротства гражданина, не являющегося индивидуальным предпринимателем, уточнить понятие банкротства и процедуры банкротства, исключить возможность создания некоммерческой организации в организационно-правовой форме АО, ликвидировать институт государственных предприятий и права хозяйственного ведения и оперативного управления.

Практика признания субъектами банкротства не только индивидуальных предпринимателей, но и физических лиц распространена в мире (США, Германия и др.) и позволяет физическому лицу получить освобождение от долгов после завершения процедур банкротства, а кредиторам — получить удовлетворение своих требований в соответствии с очередностью и пропорционально сумме требований.

Пересмотру следует подвергнуть нормы, касающиеся правового статуса акционерных обществ. Необходимо продуманно урегулировать вопросы переходного этапа. В связи с этим необходимо идентифицировать нормы, которые по своему содержанию нецелесообразны для ГК и должны содержаться в законе об акционерных обществах. При этом ряд вопросов правового статуса акционерных обществ должен быть регламентирован на уровне ГК (взаимоотношения акционеров и общества, фидуциарная ответственность должностных лиц акционерных обществ, отношения между самими акционерами и др.).

Следует решить вопрос о возможности использования организационно-правовой формы акционерного общества для создания некоммерческих организаций, ибо подавляющее большинство норм законодательства об акционерных обществах рассчитано именно на коммерческие организации и в них не проводится никакой дифференциации между коммерческими и некоммерческими акционерными обществами.

Представляется своевременным включение понятия аффилированных связей (сделок между аффилированными лицами) в ГК. Важно дать общее понятие таких сделок, подчеркнуть, что они не запрещаются законом, но в установленных случаях подлежат предварительной проверке. Установление аффилированности должно быть введено в закон в качестве основания признания сделки недействительной по требованию лица, правомерные интересы которого нарушаются такой сделкой. Кроме того, из законодательства необходимо исключить понятия «взаимозависимые» и «взаимосвязанные», используемые в гражданском законода-

тельстве наряду с понятием «аффилированные».

Необходимо уточнение понятия недвижимого имущества как вещи, введение понятия кондоминиума как самостоятельного объекта недвижимости, уточнение процедуры регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним, исключение из определения предприятия как имущественного комплекса указания на то, что оно признается недвижимостью, уточнение понятия интеллектуальной собственности и нераскрытой информации как объектов гражданских прав.

Необходимо переработать положения ГК о ценных бумагах. Отказ от бумажной формы акций и иных видов ценных бумаг и переход к электронной системе учета акционеров и владельцев иных видов ценных бумаг требуют разработки и обоснования режима оборота «бездokumentарных» ценных бумаг, ибо режим ценных бумаг, предполагающий бумажную форму эмиссии ценных бумаг, не отвечает сущности оборота бездokumentарных ценных бумаг, представляющей собой электронную систему учета.

Требуется пересмотр норм ГК о признании сделки недействительной, решение конфликтных вопросов о соотношении механизма признания сделок недействительными и механизма истребования имущества у добросовестного или недобросовестного приобретателя, последствий заключения сделки или ряда сделок на основании первоначальной сделки, признанной впоследствии недействительной.

ГК не предусматривает норм о ничтожных сделках, исходя из признания всех сделок оспоримыми. Но при этом необходимо четче урегулировать вопросы несовершенных (незаключенных) договоров (содержащих нарушение законодательно установленных требований к участникам и сторонам договора, порядку заключения, регистрации, содержанию и т. д., которое не позволяет признать договор заключенным), их соотношение с недействительными сделками. Следует проработать вопрос о целесообразности закрепления в положениях о недействительности сделок возможности предъявления требований о применении последствий недействительных сделок к случаям несовершенных (незаключенных) договоров, которые могут заявляться любым заинтересованным лицом.

ГК следует дополнить правилом о возложении на недобросовестную сторону недействительной сделки ответственности в виде возмещения другой стороне сделки в полном объеме убытков, связанных с недействительностью сделки. При этом ответственность должна возлагаться как в случаях, когда сторона знала об основании недействительности, так и в случаях, когда она о них не знала и не должна была знать, однако основание недействительности вызвано обстоятельствами, за которые данная сторона отвечает или несет риск их наступления. Исключения из этого правила, касающиеся возможности ограничить размер ответ-

ственности недобросовестной стороны лишь реальным ущербом, могут быть установлены только ГК или законом. Не должно допускаться полное освобождение недобросовестной стороны недействительной сделки от ответственности в виде возмещения убытков

Кроме того, необходимо уточнить в ГК состав вещных прав, режим использования их отдельных видов, а также решить вопрос о возможности возникновения вещных прав из договора.

Способы обеспечения обязательств возможно дополнить нормами о банковской гарантии, ввести залог банковского вклада.

В параграф 4 главы 18 ГК «Гарантия и поручительство» по инициативе Национального банка были внесены изменения: понятие «гарантия» было названо «поручительством» и наоборот, что противоречит логике института обеспечения исполнения обязательств. Решение возникшей проблемы видится в объединении норм о поручительстве и гарантии в один раздел о поручительстве.

Банковская гарантия как вид банковской возмездной услуги широко применяется в международной банковской практике стран, признающих унифицированные правила МТП о банковских гарантиях по первому требованию и о договорных банковских гарантиях. Данный вид обеспечения предлагался в Модельном кодексе и в первоначальных проектах ГК. Введение правового регулирования банковской гарантии даст возможность расширения банковских услуг, а также позволит ввести в имущественный оборот новый вид обеспечения, характеризующийся высокой надежностью и независимостью от обеспеченного обязательства, что, в свою очередь, будет способствовать развитию имущественного оборота, внедрению общепринятых способов обеспечения. Необходимо доработать нормы ГК об одностороннем расторжении договоров, соотношении одностороннего отказа от договора с расторжением договора, изменения с расторжением договора.

Целесообразно с учетом практики пересмотреть нормы, относящиеся к договорам банковского обслуживания и режиму банковских счетов. Закон о платежах и переводах денег от 29 июня 1998 г. регулирует не столько расчеты как таковые, сколько внутрибанковскую организацию таких расчетов.

Требует доработки правовое регулирование банковских договоров. Следует отметить, что количество противоречий в ГК возросло после принятия в 1999 году Особенной части, прежде всего потому, что несколько статей главы 36, главы 37 («Финансирование под уступку денежного требования») и 38 («Банковское обслуживание») готовились в основном специалистами Национального банка, которым удалось преодолеть возражения специалистов гражданского права по этим главам. Так, например, статья 715 явно смешивает договор займа с депозитным договором; параграф 4 главы 38 называется «Банковский вклад», но ни разу не

применяет термина «депозит», о котором упоминает лишь статья 715 ГК, путая его с займом. Пункт 2 статьи 758 предусматривает право граждан указывать, кому может быть выдан вклад в случае смерти вкладчика, но в такой форме, какая полностью противоречит положениям наследственного права.

Следует решить вопрос о правовом регулировании договоров о безвозмездном оказании услуг и предусмотреть в ГК специальные нормы о таких договорах.

Необходимо рассмотреть целесообразность разработки и дополнения ГК нормами агентского соглашения как широко применяемого в имущественном обороте договорного института.

Одним из возможных способов решения задачи обеспечения имущественных прав участников гражданского оборота, которым причинен вред действиями регистрирующих органов, необходимо признать создание гарантийных фондов за счет отчислений из сумм, поступивших за государственную регистрацию. Опыт создания гарантийных фондов имеет большое распространение в мировой практике, соответствует введению титульной регистрации прав на недвижимость, отвечает интересам участников гражданского оборота и способствует его стабилизации.

В связи с введением частной собственности на землю и иную недвижимость, увеличением ее оборота возросли риски участников гражданского оборота, обусловленные недобросовестностью отдельных лиц. В настоящее время гражданское законодательство в большей мере обеспечивает вещно-правовую защиту прав собственника, утратившего права на недвижимость в результате неправомерных действий третьих лиц. Права добросовестных приобретателей в большей мере обеспечиваются обязательственно-правовыми мерами. Однако такие меры неэффективны в тех случаях, когда нельзя взыскать убытки с виновного лица, в результате чего уменьшается стабильность гражданского оборота и увеличиваются риски его участников. В связи с этим в гражданском законодательстве должны быть предусмотрены нормы, в соответствии с которыми обеспечивался бы баланс интересов собственника имущества, утратившего права на недвижимость в результате неправомерных действий третьих лиц, и добросовестного приобретателя.

В связи с изменениями, которые необходимо внести в ГК, потребуются внесение соответствующих изменений и дополнений в законы о хозяйственных товариществах, о государственной регистрации юридических лиц и учетной регистрации филиалов и представительств, о жилищных отношениях, о товариществах с ограниченной и дополнительной ответственностью, о платежах и переводах денег, о сельской потребительской кооперации, о некоммерческих организациях, об акционерных обществах, о банкротстве, о государственной регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним, об инвестициях, о финансовом лизин-

ге, о франчайзинге, о долевом участии в жилищном строительстве и другие законодательные акты.

Кроме того, необходимо решить вопрос об унификации законодательства о хозяйственных товариществах.

Необходимо придать самое серьезное значение дальнейшему приведению нормативных правовых актов, определяющих право интеллектуальной собственности, в полное соответствие с международными конвенциями в этой области.

В настоящее время действует уже третий по счету законодательный акт о банкротстве - Закон от 21 января 1997 г. № 67-1 «О банкротстве», в который неоднократно вносились изменения. Вместе с тем правовое регулирование процедур банкротства нуждается в дальнейшем совершенствовании. Существуют некоторые противоречия в понятийном аппарате, недостаточно урегулированы особенности банкротства индивидуальных предпринимателей.

Надеемся, что взвешенная и выверенная с позиции справедливости правовая политика, обогащенная международным опытом, позволит найти приемлемые пути дальнейшего совершенствования гражданского законодательства с учетом национальных особенностей каждой страны содружества.

ԲԱՆԻՏՏԱՆ ԺԱՎՈՒՊՈՎ - Քաղաքացիական օրենսդրության զարգացման հեռանկարները Ղազախստանի Հանրապետությունում - Հոդվածում քննարկվում են Ղազախստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսդրության զարգացման հիմնական ուղղությունները:

Նախ նշվում է, որ Ղազախստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսդրության զարգացման ընդհանուր միտումը տնտեսական հարաբերությունների կարգավորման մեջ հանրային սկզբունքների ուժեղացումն է, մասնավոր ձեռնարկատիրության ոլորտում պետության միջամտության ընդլայնումը: Այդ միջամտության սահմանները որոշվում են պետության քաղաքականությամբ, բայց դրա իրագործումը կախված է առկա իրավական հիմքից: Եթե պետության մեջ առկա է քաղաքացիական օրենսդրության ճյուղավորված, համակարգված քաղաքացիական օրենսդրություն, ապա պետության քաղաքականության կամայական փոփոխումը շատ կոժվարանա:

Այնուհետև նշվում են հանրապետության քաղաքացիական օրենսդրության զարգացման կոնկրետ ուղղությունները, որոնք, ըստ հեղինակի, պետք է հանգեն հետևյալին.

1. Անհրաժեշտ է ընդլայնել դիսպոզիտիվ նորմերի շրջանակը և պակասեցնել ինպերատիվ նորմերի քանակը:

2. Անհրաժեշտ է օպտիմալացնել քաղաքացիական իրավունքի և իրավունքի մյուս ճյուղերի հարաբերակցությունը՝ հանրային-իրավական և մասնավոր-իրավական շահերի հարաբերակցությունը հաշվի առնելով: Սրա հետ կապված, անհրաժեշտ է սահմանել, որ ազգային անվտանգության հարցերին առնչվող հարաբերությունները վերաբերում են հանրային-իրավական ոլորտին և չեն կարող կարգավորվել պայմանագրային-իրավական մեթոդով:

3. Նպատակահարմար է անհատ ձեռնարկատեր չհանդիսացող քաղաքա-

ցու սնանկության ինստիտուտի ներդրում, սնանկության հասկացության և ընթացակարգի ճշգրտում, ոչ առևտրային կազմակերպությունները բաժնետիրական ընկերության կազմակերպարավական ձևով ստեղծելու հնարավորության բացառում:

4. Դազախստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրքը, բոլոր գործարքները վիճարկելի ճանաչելու սկզբունքից ելնելով, առաջինը գործարքների մասին նորը չի պարունակում: Ըստ այդմ՝ անհրաժեշտ է ավելի հստակ կարգավորել չկատարված (չկնքված) պայմանագրերի հարցը:

5. Քաղաքացիական օրենսգրքում պետք է ամրագրել նորը, որը անվավեր ճանաչված գործարքի անբարեխիղճ կողմի համար կնախատեսի գործարքի մյուս կողմի կրած վնասները լրիվ ծավալով փոխհատուցելու պարտականություն: Ընդ որում, անբարեխիղճ կողմի վրա այդպիսի պարտականություն պետք է դրվի ոչ միայն այն դեպքերում, երբ նա գիտեր գործարքն անվավեր ճանաչելու հիմքերի մասին, այն այն դեպքերում, երբ նա չգիտեր և չէր էլ կարող իմանալ դրանց մասին, բայց գործարքն անվավեր ճանաչելը պայմանավորված է այնպիսի հանգամանքներով, որոնց համար տվյալ կողմը պատասխանատու է:

6. Քաղաքացիական օրենսգիրքը ներկայումս առավելապես պաշտպանում է երրորդ անձանց անիրավաչափ գործողությունների արդյուքում անշարժ գույքի նկատմամբ իրավունքը կորցրած անշարժ գույքի սեփականատիրոջ իրավունքները, իսկ բարեխիղճ ձեռք բերողի իրավունքները հիմնականում պաշտպանվում են պարտավորական-իրավական նորմերով, որոնք արդյունավետ չեն: Դրա հետ կապված, քաղաքացիական օրենսդրության մեջ պետք է նախատեսել այնպիսի նորմեր, որոնք կապահովեն անշարժ գույքի սեփականատիրոջ և բարեխիղճ ձեռք բերողի շահերի համամասնությունը:

Այնուհետև հողվածում թվարկվում են այն օրենքները, որոնցում, նշված նորամուծությունների հետ կապված, անհրաժեշտ է փոփոխություններ կատարել:

BAKHITJAN JAKUPOV - *Perspectives of the Development of Civil Legislation in the Republic of Kazakhstan.* - The main trends of the development of the Republic of Kazakhstan civil legal system are discussed in the article.

Firstly, the author states that the main tendency of the civil legal system development is increase of public bases in the regulation of economic relations, enlargement of state intervention in private business sphere. The extents of such intervention are set by the state policy; however its realization depends on the legal base established in the society. If a state has systemized, ramified civil legislation system, any change of the state policy will be a complicated task.

Afterwards, the author discussed the main directions of civil legislation development, which lie in the following:

1. The number of dispositive norms needs to be increased bringing to the decrease of imperative ones;

2. The relationship of civil law and other branches of law must be optimized paying special attention to the correlation of public and private interests. In this regard it must be mentioned that relations touching questions of national safety refer to the public-legal sphere and can not be adjusted by contract methods.

3. Introduction of the institute of bankruptcy of the citizen having no status of busi-

nessman, adjustment of the concept of bankruptcy and its procedure, as well as exception of an opportunity to create a noncommercial organization in the organizational-legal form of Joint Stock Company is required.

4. The Civil Code of the Republic of Kazakhstan does not provide provisions on insignificant transactions as it proceeds from the principle that all transactions are avoidable. In this respect it is necessary to define the problems of non-executed (not-enacted) contracts more precisely. It is necessary to enact in the law that the provisions on raising claims by any interested party to apply the consequences of invalid contracts can be expanded for the cases of non-executed (not-enacted) contracts.

When the party knew the bases of transaction invalidity and when she/he did not know, but the bases of invalidity were caused by circumstances for which the side was responsible.

ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԶԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

1. **ՍԱՍՎԵԼ ԴԻԼԲԱՆԴՅԱՆ** - ԵՊՀ քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի վարիչ, իրավ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ
САМВЕЛ ДИЛБАНДЯН - зав. кафедрой уголовного процесса и криминалистики юридического факультета ЕГУ, к. ю. н., доцент
SAMVEL DILBANDYAN - Head of the Chair of Criminal Procedure and Criminalistics Yerevan State University Law Faculty, Assistant-Professor, PhD in Law
2. **ԱՐԹՈՒՐ ՂԱՍԲԱՐՅԱՆ** - ՀՀ գլխավոր դատախազության մարդու դեմ ուղղված հանցագործությունների գործերով վարչության դատախազ, իրավ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ
АРТУР ГАМБАРЯН - прокурор Управления по делам преступлений против человека Генеральной прокуратуры РА, к. ю. н., доцент
ARTUR GHAMBARYAN - Department of Crimes Against a Person of the Prosecutor General's Office of the Republic of Armenia, Assistant-Professor, PhD in Law, Prosecutor
3. **ՎԵՆԻԱՄԻՆ ՅԱԿՈՎԼԵՎ** - ՌԴ Նախագահին կից ՌԴ քաղաքացիական օրենսդրության կողմնակցման և կատարելագործման խորհրդի նախագահ, ՌԴ ՊԸ թղթակից անդամ, պրոֆեսոր
ВЕНИАМИН ЯКОВЛЕВ - председатель Совета при Президенте Российской Федерации по кодификации и совершенствованию гражданского законодательства Российской Федерации, член-корреспондент РАН, профессор
VENIAMIN YAKOVLEV - Chairman of the Council of Civil legislation codification and development affiliated to the President of RF, Member-correspondent of the Academy of Sciences of RF, Professor
4. **ՏԱՐԻԵԼ ԲԱՐՍԵԳՅԱՆ** - ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի վարիչ, իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր
ТАРИЕЛ БАРСЕГЯН - зав. кафедрой гражданского права юридического факультета ЕГУ, д. ю. н., профессор
TARIEL BARSEGHYAN - Doctor of Law Sciences, Professor, Head of the Chair of Civil law YSU
5. **ՎԱԼԵՐԻ ԴՈՐՈՇԿԵՎԻՉ** - Բելառուսի Հանրապետության Նախագահի վարչակազմի պետաիրավական գլխավոր վարչության պետ
ВАЛЕРИЙ ДОРОШКЕВИЧ - начальник главного государственно-правового управления Администрации Президента Республики Беларусь
VALERI DOROSHKEVICH - Head of the Main State-Legal department, Administration of the President of the Republic of Belarus
6. **ԲԱԽԻՏՋԱՆ ԺԱԿՈՒՊՈՎ** - Ղազախստանի Հանրապետության Գերագույն դատարանի դատավոր
БАХЫТЖАН ЖАКУПОВ - судья Верховного Суда Республики Казахстан
BAKHITJAN JAKUPOV - Supreme Court Judge of the Republic of Kazakhstan